

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Özge YILMAZ POLAT

POST-İSLAMCILIK BAĞLAMINDA MÜSLÜMAN KARDEŞLER'İN DÖNÜŞÜMÜ VE
MISIR'IN BAŞARISIZ DEVRİMİNE ETKİLERİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Fulya ÖZKAN

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Özge YILMAZ POLAT'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER

Üye (Danışmanı): Dr. Öğr. Üyesi Fulya ÖZKAN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İZOL

Tez Başlığı: Post-İslamcılık Bağlamında Müslüman Kardeşler'in Dönüşümü ve Mısır'ın Başarısız Devrimine Etkileri

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : .../.../2019

Mezuniyet Tarihi : .../.../2019

Prof. Dr. İhsan BULUT

Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Post-İslamcılık Bağlamında Müslüman Kardeşler’in Dönüşümü Ve Mısır’ın Başarısız Devrimine Etkileri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Özge YILMAZ POLAT

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Özge YILMAZ POLAT
Öğrenci Numarası	20155238003
Enstitü Ana Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Fulya ÖZKAN
Tez Başlığı	POST-İSLAMCILIK BAĞLAMINDA MÜSLÜMAN KARDEŞLER'İN DÖNÜŞÜMÜ VE MİSİR'İN BAŞARISIZ DEVRİMİNE ETKİLERİ
Turnitin Ödev Numarası	1178971018

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 111 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 24/09/2019 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 2

alıntılar dahil % 2'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylıyorum.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelerle sınırların aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

24/09/2019

Dr. Öğr. Üyesi Fulya ÖZKAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
SUMMARY	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖNSÖZ	iv
GİRİŞ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAMCILIK VE POST-İSLAMCILIK ÜZERİNE KAVRAMSAL TARTIŞMA

1.1. Kavramsal ve Kuramsal Tartışma	3
1.1.1. Din, İdeoloji ve İktidar Üzerine	3
1.1.2. İslamcılık	5
1.1.3. Siyasal İslam Tartışması	7
1.1.4. Mısır ve Müslüman Kardeşler için Dönüşüm Zamanı	12
1.1.5. Kifaya, Sokak ve Post İslamcılık Tartışması	15
1.1.6. Post-İslamcılık ve Müslüman Kardeşler Üzerine Kavramsal Tartışma	21
1.1.6.1. Din ve Devlet Yönetimi	21
1.1.6.2. Din ve Toplum	22
1.1.6.3. Din ve Modernite	23
1.1.6.4. Din ve Reform	24
1.1.6.5. Müslüman Kardeşler ve Post-İslamcı Dönüşüm	24

İKİNCİ BÖLÜM

MISIR SİYASİ TARİHİNE GENEL BAKIŞ VE MÜSLÜMAN KARDEŞLER'İN TARİHİ VE İDEOLOJİSİ

2.1. Mısır'a Genel Bakış	28
2.2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Mısır	34
2.2.1. Vefd Partisi ve Bağımsızlık Deneyimi	34
2.2.2. Nasır Dönemi	38
2.2.3. Enver Sedat: İktisadi Liberalizme Geçiş Dönemi	40
2.2.4. Hüsnü Mübarek Dönemi	41
2.3. Mısır'da Ordu ve Toplum	42
2.4. Müslüman Kardeşler'in Tarihi ve Fikri Altyapısı	43
2.4.1 Hasan el Benna Dönemi	44

2.4.1.1 Benna ve Fikri Altyapısı	44
2.4.1.2. Müslüman Kardeşler ve Benna'nın Pragmatizmi	46
2.4.1.3. Nizamül Hass: Silahlı Mücadelenin Başlangıcı	48
2.4.2. Hasan el Hudeybi Dönemi	50
2.4.2.1. Nizamül Hass Etkisi	50
2.4.2.2. Seyyid Kutub'un İslamcılığı	52
2.4.2.3. Hapishane Dönemi	56
2.4.3. Tilimsani Dönemi: Cemaat-i İslami ve Reform Sesleri.....	58
2.4.4. Mustafa Maşhur Dönemi	60
2.4.5. Mehdi Akif Dönemi.....	61
2.4.6. Kifaya, Reform ve Siyasal Alan	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAP BAHARI, POST-İSLAMCILIK

VE MÜSLÜMAN KARDEŞLER'İN BAŞARISIZLIĞI

3.1. Küreselleşme ve Tek Kutuplu Sistemin Getirdikleri.....	65
3.2. Arap Baharı'na Giden Süreç	67
3.3. Mısır Halkını Devrime İten Şartlar.....	69
3.4. Arap Baharı'nın Tarihsel İncelemesi.....	70
3.5. Demokratik Seçimler, Dış Politika ve Hikayenin Sonu	78
3.5.1. İç Politika.....	78
3.5.2. Dış Politika	83
3.5.3. Ulus Ötesi Faktörler.....	86
3.6. Müslüman Kardeşler'in Başarısız Dönüşümü ve Mısır'ın Başarısız Devrimi	88
3.6.1. Ordunun Rolü	90
3.6.2. Zaman Kısıtı	90
3.6.3. Ekonomik Başarısızlık.....	91
3.6.4. 'Diğer Mahalle'lere Haksızlık	91
3.6.5. Gelenek-Reform Tartışması.....	92
SONUÇ	94
KAYNAKÇA	98
ÖZGEÇMİŞ	102

ÖZET

Hasan el Benna tarafından kurulan Müslüman Kardeşler örgütü, Mısır siyasi tarihi açısından kilometre taşlarından birisidir. Dini bir örgüt vasfını taşımakla birlikte zaman içerisinde siyasal bir çehreye bürünen Müslüman Kardeşler'in Arap Baharı öncesi, sırası ve sonrasında Mısır siyaseti açısından taşıdığı önem artmıştır. Buna mukabil olarak örgüt iç yapısından kaynaklanan çekişmeler ve ideolojik dönüşüm hususunda yaşanan sıkıntılar, Müslüman Kardeşler'in Mısır devrimindeki rolünü tartışmalı hale getirmiştir. Çalışmada bu noktadan hareketle, İslamcılık, siyasal İslam ve post-İslamcılık kavramsal tartışması çerçevesinde Müslüman Kardeşler'in Mısır devrimi öncesi ve süresince geçirdiği dönüşüm ve üstlendiği rol irdelenecek ve örgütün post-İslamcı dönüşüm hususunda yaşadığı karmaşık sürecin Mısır devriminin başarısızlığına etkileri açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Müslüman Kardeşler, Arap Baharı, siyasal İslam, post-İslamcılık.

SUMMARY

**THE TRANSFORMATION OF MUSLIM BROTHERHOOD IN THE CONTEXT OF
POST-ISLAMISM AND ITS EFFECTS ON THE FAILURE OF THE ARAB SPRING
REVOLUTION IN EGYPT**

The formation of the Muslim Brotherhood, which was founded by Hassan al-Banna in 1928, may be counted as one of the major milestones in Egypt's political history. Alongside having the characteristics of a religious organization, in course of time, Muslim Brotherhood developed also a political dimension and this has increased its importance in Egypt's political life both before, during and after the Arab Spring. However, conflicts and problems caused by the internal structure and ideological transformation of the organization have made the role of the Muslim Brotherhood in Egypt's revolution more and more questionable. In this context, this thesis examines the transformation of the Muslim Brotherhood both before and during the Arab Spring and tries to explain the effects of Muslim Brotherhood's post-Islamist transformation on the failure of Egypt's revolution.

Keywords: Egypt, Muslim Brotherhood, Arab Spring, political Islam, post-Islamism.

TEŞEKKÜR

“Post-İslamcılık Bağlamında Müslüman Kardeşler’in Dönüşümü Ve Mısır’ın Başarısız Devrimine Etkileri” başlıklı yüksek lisans tezi çalışmamı yürütürken sabırla yol gösteren, tezin mevcut haline gelmesinde büyük payı bulunan ve akademik yetkinliğinden faydalanmama fırsat tanıyan kıymetli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Fulya ÖZKAN’a, tez yazım sürecinde manevi desteklerini esirgemeyen Halil Miraç YILMAZ, Yağız Alp Berat YILMAZ ve Yusuf Kenan POLAT’a ve yüksek lisans eğitimi sürecinde motivasyonumu kıymetli desteklerine borçlu olduğum ailem ve arkadaşlarıma teşekkürü borç bilir, destekleri için minnettar olduğumu bildiririm.

ÖNSÖZ

Çalışma Müslüman Kardeşler siyasi hareketinin geçmişi ve güncel siyasete etkileri hususunda ortaya koyacakları noktasında önem taşımaktadır. Başlangıçta rejim tarafından yasadışı bir örgüt çizgisinde tanımlanan, ancak yakın geçmişte siyasi iktidarı ele geçirecek kadar büyüyen bir harekete dönüşen Müslüman Kardeşler, köklü bir medeniyete sahip Mısır tarihinde siyasal İslamcılığın en önemli temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. İktidarı ele geçirdiğinde, devrimi meydanlarda birlikte gerçekleştirdiği kesimlere sırtını çevirmekle itham edilen hareketin, askeri darbe ile birlikte halkın büyük bir kesimi tarafından devrimi çalmakla suçlandığı ve yeniden meşruiyet zeminini kaybetmeye başladığı görülmektedir. Bu açıdan, son dönemde Mısır ve Ortadoğu siyasetinin gidişatını etkileyen başat unsurlardan birisi olan Müslüman Kardeşler hareketinin geçmişinin ve güncel siyasete etkilerinin detaylıca tahlil edilmesi faydalı olacaktır. Bu noktadan hareketle çalışmada post-İslamcılık kavramının tanımlanmasına, Müslüman Kardeşler'in tarihi sürecinin ve ideolojisinin açık bir şekilde anlatılmasına, örgütün Arap Baharı sürecindeki, rolünün çerçevesinin çizilmesine ve Mısır devriminin başarısızlığa uğramasında Müslüman Kardeşler'in yakın tarihte başlayan post-İslamcı dönüşüm sürecinin etkisinin ortaya konulmasına ve açıklanmasına gayret edilmiştir.

GİRİŞ

Osmanlı devletinin yıkılması ile birlikte Ortadoğu coğrafyasında yaşanan kısa süreli güç boşluğunun ardından imparatorluk mirası ve Batılı güçlerin nüfuzu altındaki devlet yapıları ilerleyen süreçte modern devlet anlayışına geçmiştir. Anılan coğrafyada Türkiye ve İran'ın modern devlet anlayışını benimseyerek Batı tipi laik bir yönetim oluşturduğu, geride kalan devletlerin ilk etapta bağımsızlıklarını kazanma mücadelelerine girişip ardından iç siyasetin problemleri ile yüzleştiği görülmektedir. Osmanlı devletinin yıkılmasının ardından bölge devletlerinin karşı karşıya kaldığı problemlerin temelinde emperyalist güçlerle girişilen mücadele ve İsrail devletinin Filistin toprakları üzerine kurulması ile ortaya çıkan ve Arap davası haline dönüşen Filistin meselesi yer almaktadır. Emperyalist güçlere karşı verilen mücadele, bağımsızlık süreciyle noktalanırken Filistin meselesi günümüze dek çözümsüz kalmış ve İsrail karşıtlığı Arap halkları ve devletleri için önemli bir kimlik haline gelmiştir.¹

Emperyalist güçlere karşı verilen mücadele Filistin meselesine kıyasla kısa bir süreç içerisinde sonuçlanmış, ancak Batılı devletlerin coğrafyada yer alan devletler üzerindeki nüfuzu günümüze dek eksilmemiştir. Arap coğrafyasındaki devletlerde yönetimi elinde bulunduran kesimin anılan devletlerin etkisi altında yönetimi sürdürdüğü görülürken, bu rejimlere alternatif olarak ortaya çıkan Baasçı anlayış uzun süre boyunca coğrafyanın hakim ideolojisi haline gelmiştir. Sosyal adaletin, özgürlüğün ve bağımsızlığın vurgulandığı, Arap milliyetçiliği ile sosyalizmin bir araya geldiği ideoloji kısa süre içerisinde popülerlik kazanırken, ideolojiye tabi iktidarların anti-demokratik uygulamaları zaman içerisinde sorunlara sebebiyet vermiştir. Küreselleşmenin etkilerinin iyiden iyiye hissedildiği yeni milenyumda halkların etkileşiminin sınırsız hale gelmesi, müesses nizamın siyasi yapılarının yozlaşması, bölge halklarının yoksullaşması ve rejimlerin çoğulculuğu engelleyerek baskıcı bir yönetim tarzını sahiplenmesi Arap ayaklanmalarının ortaya çıkmasının önünü açmıştır.²

Çalışmada yukarıda verilen bilgiler ışığında ilk bölümde İslamcılık, siyasi İslam ve post-İslamcılık kavramları tartışılarak teorik bir çerçeve oluşturma amacı güdülecektir. Çalışmanın özü açısından kavramların ele alınacağı nokta, ilkinin radikal sonuncusunun ılımlı olduğu ön kabulünden farklıdır. Post-İslamcılık kavramı, İslamcılık'tan tamamıyla kopmuş ve İslamcılık'ın özünden uzaklaşmış olan bir kavrama tekabül etmemektedir. İslamcılık, devlet, iktidar ve İslami olanla ilgilenirken post-İslamcılık modern çağın siyasi gereklilikleri ile İslami olanı buluşturup İslamcılık'ın sınırlı nosyonunu genişletmek temelinde ele alınabilir.

¹ Hamit Bozarlan, 2014: 47-58

² Mete Çubukçu, 2014: 200-201

Çalışmada post-İslamcı anlayış ile kast edilen, Müslüman Kardeşler'in post-İslamcılık'tan anladığı değil, aşağıda tanımı verilecek olan post-İslamcılık'tan anlaması gerektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Mısır hakkında genel bilgi verilerek tarihsel süreci ve devlet yapısı incelenmeye çalışılacaktır. Bu noktada siyasi tarih anlatımının ardından Mısır topraklarında ortaya çıkan ve dünya genelinde yalnızca İslamcılık meselesi üzerinden değil siyasal İslamcılık ve post-İslamcılık mefhumları açısından da değişim ve dönüşümlere öncülük etmiş olan Müslüman Kardeşler örgütünün fikri altyapısı ve Mısır devletiyle etkileşimi irdelenerek Arap Baharı'na kadar gelinen süreçte yaşanan örgütün yapısal ve ideolojik olarak geçirdiği dönüşüm açık biçimde ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise siyasal İslamcılık ve post-İslamcılık kavramı üzerinden Müslüman Kardeşler'in siyasi amacı ve yön tayini sorgulanarak Arap Baharı sürecinde Mısır'ın yaşadığı başarısız devrim tecrübesinde örgütün etkisinin ne derecede gerçekleştiğinin irdelenmesine gayret edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAMCILIK VE POST-İSLAMCILIK ÜZERİNE KAVRAMSAL TARTIŞMA

1.1. Kavramsal ve Kuramsal Tartışma

Çalışmanın temelini oluşturan Müslüman Kardeşler ve post-İslamcılık anlayışının açık biçimde ele alınması ve aktarabilmesi adına din, iktidar, ideoloji, İslamcılık ve siyasal İslam kavramlarının tartışılması gerekli görülmektedir.

1.1.1. Din, İdeoloji ve İktidar Üzerine

20. yüzyılın geneline baktığımızda tam anlamıyla bir ideolojiler çağı olduğu görülmektedir. Faşizmin ve komünizmin çağın farklı dönemlerinde yıkıma uğradığını görmek ve şahit olmakla birlikte, bu ve benzeri “sert” ideolojilerin aksine “yumuşak” olarak nitelendirilebilecek ideolojilerin sosyal bilimler açısından henüz yeni irdelenmeye başlandığını da belirtmek gerekir. Şerif Mardin’in sert-yumuşak ideolojiler hususunda yaptığı net ayırım, sert ideolojinin teorilere dayandığı, seçkin bir kültürle yoğrulduğu ve kuvvetli bir yapı arz ettiği; buna karşın yumuşak olarak niteleyebileceğimiz ideolojilerin ise kitlelerin tutunduğu amorf inanç ve bilişsel sistemler olarak açıklanabileceğini iletmektedir. Bu noktada, yumuşak ideolojilerin bireylerin tutumlarıyla ilişkisinin irdelenmesi, ‘amorf’ ifadesinin anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Bireylerin tutumlarının bilimsel olarak ele alınması tutum mefhumunu ‘vaziyet alış’a götürecektir. Kast edilen, ideoloji bağlamında edinilen ve değiştirilmesi güç politik angajmanların yerine olaydan olaya farklılık gösterebilen, durumun kendisinin yarattığı ve kaynağından emin olunmayan reaksiyoner tutumdur. Vaziyet alışlar, bireylerin olaylara karşı duruşunu ortaya koyan, olayları nasıl değerlendireceklerini şekillendiren araçlardır. Yumuşak ideolojilere tutunan bireylerin vaziyet alışları, sıkı sıkıya bağlı oldukları, nedensel bir ideolojik bütünden geçmemektedir; bireylerin olayları değerlendirirken kaynağını bilmedikleri ama birçok farklı sebepten etkilenebilecek bir vaziyet alış sergiledikleri anlaşılmaktadır.³

İdeolojik yönelimlerin şekillenme hususu açısından incelemesi sonucunda, sert ideolojileri en şekillenmiş olana, yumuşak ideolojileri ise en şekillenmemiş olana yerleştirmek makul olacaktır. Vaziyet alışlar sayesinde yumuşak ideolojilerin bireylerin duruş ve eylemlerini şekillendiren, içten gelen fikri yapılar olduğu söylenebilecektir. Bu noktada,

³ Mardin, 2015: 13-15

dinsel inanışların içten gelen fikri yapılar tanımına uyması bağlamında yumuşak ideolojilere dahil edilebileceği görülmektedir.⁴

İktidar ile toplum arasındaki ilişkinin kutsallıkla bezenmiş bir yapı arz ettiği söylenebilir. İktidarın kutsal bir hale bürünmesinin temelinde toplumun ölümle eş tuttuğu kaosa dönüş korkusu ve sonsuza dek var olma arzusunun sahip olması yatar. İktidarın kutsiyetini sağladığı unsurları incelerken sonsuza dek var olma arzusunun ve kaosa dönüş korkusunun yarattığı, düzene duyulan ihtiyaç karşımıza çıkar. Düzene duyulan ihtiyaç, toplumu oluşturan bireylerin talep ettiği bir zorunluluktan ziyade iktidara bahşedilen meşru fiziksel zor kullanımı olarak ortaya çıkar. Meşru fiziksel zor kullanımı, güvenlik ve bekamın devamı için zorunlu olan düzenin kutsallaştırılması ve bu kutsiyetin sonucunda düzeni sağlamak için güç kullanımı şeklinde vücut bulur.⁵

Bu bağlamda, İslam'ın Müslümanları birbirine bağlayan çok kesin bir bilinç ve cemaat bağına sahip olduğu aşikardır. Müslümanların düşük veya yüksek yoğunlukta bir bağ ile dahil oldukları cemaatin varlığına ve kendilerine yönelik etkisine yönelik bilinçli olduğu görülecektir. Bu noktada, Müslümanların cemaat bağı duygusunun eksilme ihtimali çok azdır. İslam'ın ortaya çıktığı kabile merkezli yapıdan oldukça uzakta; örneğin şehir merkezinde yaşayan ve kendisini işçi sınıfına aidiyeti üzerinden tanımlayan Müslümanlar dahi Hz. Muhammed'in cemaatinin ferdi olmak kimliğini gururla taşımaktadır.⁶ Cemaate bağlılık hisseden Müslüman, devletle kendisi arasındaki bağın oluşumunu doğal bir sürece bağlamaktadır. Müslüman için din bu noktada hem koruyucu, hem kuvvet verici, hem oluşabilecek toplumsal eylemlerin meşruiyet boyutunu belirleyebilecek bir sınır olarak görülmektedir.⁷

Weber, sosyolojik açıdan dini tartışırken bir peygamberin başarısının ona yardım edenlerin sayısını giderek artırdığı düşüncesindedir. 'Yardım eden' tanımının içinde yer alan bireylerin 'inanan'lardan daha özel bir noktada olduğu kanaatinde olan Weber, yardımcıların peygamberle faal ilişkisine vurgu yaparken inananların peygambere fiziki, maddi veya manevi yardımlar ile destek olduğunu belirtmiştir.⁸ Esasen, bir dayanışmacılık ya da altruizmden öte; insan doğasının bir yansıması olarak bencil ve çıkarıcı bir yardım eyleminden söz edilebilir. Amaç, hem peygambere inandığını göstermek ve duyurmak hem de peygamber tarafından sunulan ilahi kurtuluş reçetesine erişmektir. Ancak burada vurgulanmak istenen husus, yardımların felsefi boyutundan öte yardımlar vasıtasıyla benliklerini aynı amaca

⁴ Mardin, 2015: 15-16

⁵ Balandier, 2010: 101

⁶ Mardin, 2015: 74

⁷ Mardin, 2015: 73-75

⁸ Weber, 2012: 159

vakfeden inananların sinerjik birlikteliğidir. Tanımlamaya çalıştığımız şey, cemaat olgusundan farklı değildir. Peygamberlik kavramı yerine herhangi bir cemaatin lideri konulduğunda durumun özü değişmeyecektir. Müslüman Kardeşler özelinde bakıldığında, hareketin liderinin ideolojik ve eylemsel başarısı ona yardım edenleri artırdığı gibi inananların kurtuluş reçetesine olan bağlılığı da derinleşmektedir. Weber'in peygamber örneğinde inananların erişmeyi amaçladığı ilahi kurtuluş reçetesi, söz konusu Müslüman Kardeşler olduğunda komplike bir hale evrilmektedir. İnananların Müslüman Kardeşler'de aradıkları/buldukları ya da Müslüman Kardeşler'in cemaatine sunmaya çalıştığı/sunduğu reçete, dini hayatın, gündelik hayatın, siyasi hayatın, fikir hayatının tek bir potada eridiği reçete haline gelmektedir. Benna'nın dini temelde kurduğu örgüt, Mısır'ın siyasi ortamı sebebiyle halkın yalnızca dini değil siyasi ve ekonomik kaygıları sebebiyle de angaje olmaya başladığı bir yapıya evrilmiştir. Zaman içerisinde örgütün sosyal politika konusunda ortaya koyduğu vizyonla birlikte Müslüman Kardeşler'in inananlarına çoklu bir reçete sunmaya başladığı değerlendirilebilir.

1.1.2. İslamcılık

Mısır İhvanı'nı anlamak, siyasi temelde çözümlemek, Arap Baharı sürecindeki kısa süreli zaferini ve hemen sonrasında yaşadığı yıkımı doğru tanımlayabilmek için teorik zeminde bir İslamcılık tartışmasına girmek gerekir. Arap Baharı'nın yaşandığı coğrafyada, bağımsızlığını kazandıktan sonra demokratikleşememe trendine kapılan birçok ülke bulunmaktadır. Bu ülkeler için siyasi zeminde karar alıcılar ve sistem değişmiş, Osmanlı Devleti veya 1.Dünya Savaşı öncesi ve sonrası bölgede önemli bir nüfuza sahip olduğu kabul edilen Batılı devletlerin direkt bağı kalmamış, ancak toplumlar bahsedilen bağımsızlık döneminin ilk yıllarından itibaren kendi kendini yönetme idealine de kavuşamamıştır. Nasıl ki Arap Baharı bu coğrafyada yer alan ülkeler açısından bir trend halinde yayılmışsa, bağımsızlık ediniminin ilk yıllarından itibaren otoriter liderlikler, ordunun sürekli darbelerle yönetime el koyması, Soğuk Savaş'ın keskin koşullarında Doğu veya Batı Bloku'na eklenme hali, İsrail'in kurulması ile birlikte yürütülmek zorunda kalınan savaşlar dizisi, Arap ulusçuluğunun yükselişi ve irtifa kaybedişi gibi tarihi meselelerde de trende uyan ülkeler görülmektedir. Genel hatlarıyla İslamcılık veya siyasal İslam diye betimlediğimiz trendin de bu coğrafyada yer alan ülkelerde hemen hemen yakın tarihlerde nüvelenmesi, yükselişe geçmesi ve bastırılması şaşırtıcı değildir.

İslamcılık, Asef Bayat tarafından “bir tür İslami düzen yaratmayı amaçlayan ideolojiler ve hareketler”⁹ olarak tanımlanmıştır. Bayat, bu tanımları özellikle düzen yaratmak üzerinden yapmaktadır. Çünkü, İslami gelenekte mevcut siyasi düzenleri ve bunlara dahil olmayı İslami olmamakla suçlayan bir düşünce yapısı bulunmaktadır. Buna göre, İslamcılık’ın siyasi olmasını sağlayan devletle ilişkili olmasıdır. Devletin gücünü ele geçirme ve onu yönetme arzusu taşımayan yapıları İslamcılık ile ilişkilendirmek mümkün olmayacaktır. Siyasal İslamcıların bahsedilen arzusunun temelinde Bayat’a göre iyiliği emredip kötülükten men etme ayeti yatmaktadır.¹⁰ Kuran-ı Kerim’de “Müminlerin kadınları da erkekleri de (...) iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyar (...) işte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır”¹¹ mealıyla yer alan ayet, siyasal İslamcılar tarafından devlet yönetme meselesine dahil olmayı İslami açıdan meşrulaştırmaktadır.¹²

İslamcılık, kendi toplumlarında ekonomik, siyasi ve kültürel yabancılaştırmaya maruz kaldığına inananların bu yabancılaştırmanın öznelere, araçlarına ve müttefiklerine karşı çıkmalarının yolu olmayı başarmıştır. Anılan öznelere karşı çıkış siyasi olarak vücut bulurken, Batılı müttefiklere karşı çıkış esasen “fiktif” olmuştur. Yabancılaştırmanın öznesi olarak görülen iktidarın Batılı müttefiklerinin gıda veya teknoloji üretimlerinin tüketilmesinde herhangi bir beis görülmemekte, ancak aynı müttefiklerin ahlaki değerlerinin, normatif simgelerinin, kültürel noktalarının toplumda karşılık bulma ihtimali şiddetle reddedilmektedir. Böylece tüketimin gündelik hayatı ilgilendiren bölümünde bir noksan görülmezken fikri ve kültürel alanda bir açık hasıl olmuştur. İslamcıların bu meseleye getirmeye çalıştığı yorumlama, İslam’ın üstün bir siyasi, kültürel, yasal ve iktisadi sistem haline gelmesini sağlayacak yeni bir İslam konsepti üretmek şeklinde ortaya çıkmıştır.¹³

Asef Bayat’ın İran İslam devrimine atıfta bulunarak yaptığı modern zamanların ilk ve tek İslami devrimi olduğu ve öyle kalacağı önermesi, İslamcılıktan post-İslamcılığa dönüşümün bir sonucu olarak betimlenmiştir. Arap Baharı sürecinden daha önce, 2008 yılında ortaya atılan bu önermenin ana fikri, Ortadoğu’da giderek artan demokrasi hassasiyetinin ve bu hassasiyete uygun şekilde büyüyen hareketlerin İslamcılığı farklı bir düzleme evrilmeye zorladığı, bu evrimin sonucunda İslam’ın demokratik dönüşümlerde önemli rol oynayacak başat bir etken haline gelmesinin beklendiği üzerinedir.¹⁴ Önermenin yapıldığı tarihin yakın geleceğinde Ortadoğu’da domino şeklinde tezahür eden devrim hareketleri yazarı yanıtlıyor

⁹ Bayat, 2016: 23

¹⁰ Bayat, 2016: 23

¹¹ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Tevbe-suresi/1306/71-72-ayet-tefsiri>, Erişim Tarihi: 01.03.2018

¹² Bayat, 2016: 23

¹³ Bayat, 2015: 37-38

¹⁴ Bayat, 2014: XVI

gibi gözükmemektedir ancak gelinen noktada Arap Baharı'nın büründüğü hal bizleri İslamcılık, post-İslamcılık ve devrim kavramları açısından soru işaretleri ile baş başa bırakmaktadır.

1.1.3. Siyasal İslam Tartışması

İslamcılık ve devrim arasında olumsuz bir korelasyon kurulması ve bölgedeki gelişmelerin seyrinin yeni devrimlerin gelişine aday bir konjonktür yaratmaması, Bayat'ın İslami hareketlerin reformist bir devrim anlayışına sürükleneceği öngörüsünü dayandırdığı etkenler olmuştur. Bu sebeple reform ve revolution sözcüklerinin birleşiminden meydana gelen İslamic reformation kavramı ortaya atılmıştır.¹⁵ İslamcılık ideolojisini aidiyet hisseden bireyler açısından tanımlarken, bireylerin zorunluluklarının açık bir şekilde vurgulandığı, ancak haklarının ne olduğu hususunun nadiren üzerinde durulan bir konu olduğu, refah dolu bir hayat yaşamak için kendi yolunu çizen bireylerin talep edeceği gibi bir 'hakları ve sorumlulukları olan vatandaş' modelinin aksine İslamcı hakim sınıfın çizdiği selamete erme yolunu takip eden bir 'zorunlulukları bulunan itaatkar vatandaş' modelinin öznesi olarak algılandığı görülmektedir.¹⁶

Mısır İhvanı, tıpkı Pakistan'daki Cemaati İslamiye veya Türkiye'deki Milli Görüş gibi İslam devletine ulaşma hedefine reformist politika ile ulaşılacağına kani olmuş, mevcut anayasal sınırların varlığını kabullenmiş ve bu sınırların gerektirdiklerine uyarak hareketi başarıya ulaştırma çabası gütmüştür. Amacın hasıl olması için ideolojik yayılmanın tabandan tavana olması gerektiği anlayışı ile sivil toplum kuruluşları, camiler ve dernekler önemli araçlar olarak belirlenmiş ve bu araçlar vasıtasıyla sivil toplumun şekillendirilmesi hedeflenmiştir. Toplumun, hareketin öğretilerini sahiplenmesi halinde uzun vadede devletin de bu yönde bir dönüşüm geçireceği kabulü, Gramsciyen hegemonya kurma fikri ile örtüşmektedir.¹⁷ Gramsci'nin hegemonya tanımı, zor ile rızanın bileşiminden oluşmaktadır. Hegemonyanın yaşaması için hakim sınıfın ahlaki ve kültürel değerlerinin, ideolojisinin hakim olmasına neden olan somut ve soyut araçların varlığının ikincil sınıflar tarafından da içselleştirilmesi icap etmektedir.¹⁸ Aktarılan vaziyet ışığında, Mısır İhvanı ve benzeri hareketlerin tabandan tavana yayılma hedefine uygun şekilde ahlaki ve kültürel bir hegemonya kurma isteğinin zor aygıtlarının getirdiği bir hükmetme ile değil, rıza aygıtlarının öncülük ettiği bir liderlik ile ilintili olduğu görülmektedir.

Siyasal İslam'ın en temel saiklerinden birisi İslami olmaktır. Camide gerçekleştirilen ibadet, Müslüman olmanın betimleyici özelliklerinden olabilir ancak bu İslamlaşmayı

¹⁵ Bayat, 2014: XVI

¹⁶ Bayat, 2014: XVII

¹⁷ Bayat, 2016: 24

¹⁸ Okur, 2012: 41

getirmez. Müslümanların camiden çıkması ve ekonomik, toplumsal, siyasal alanlarda eylemler yürüterek toplumun İslamlaşması adına çalışması gerekmektedir. Bu husus bizi, Müslüman olanla İslami olanın aynı olmadığı sonucuna götürmektedir. İslamcılar reformun bütüncül bir ilkesel hareket dahilinde gerçekleşeceğini öngörür ve toplumun Müslümanlardan oluşmasının siyasal İslam'ın egemenliğine katkı sağlamaya yeter sebep olmayacağını, toplumun etkilediği ve etkilendiği tüm kurumların İslamlaştırılmasının zaruri olduğunu ileri sürer. İslam'ın çağa ayak uydurmaya ihtiyacı olmayan eksiksiz bir dini yapı olduğunu şüphesiz kabul eden geleneksel görüşün aksine İslamcılık, toplumsal, siyasal ve ekonomik açıdan modern çağa ayak uydurmak zorunda bulunan toplumu ele alarak sefî bakış açısından uzaklaşmıştır.¹⁹

İslamcılığın, İslam'a din olgusu ile içkin bir ideoloji (tam tersi de denilebilir) gözüyle baktığı, bu minvalde İslamcı olmayı da bu ideoloji-din temelinde gelişen bir sosyo-politik hareket olarak tanımlamaya meylettikleri görülmektedir.²⁰ Ancak toplumun İslamlaştırılması hususunda tüm İslamcıların aynı noktadan hareketle bir tavır edindiklerini söylemek güçtür. İlimli İslamcıların toplumun kültürel dönüşümünün gerçekleştirilmesiyle tabandan bütüne yayılan bir İslamlaştırma hayali kurduğu, buna karşın radikal İslamcıların sorunun daha kökten çözümü ve tavandan direkt olarak İslamlaştırma dalgasının yayılmasını sağlayacak bir devrim arzusunda olduğu bilinmektedir. Hasan el Benna ve Mevdudi'nin de öngördüğü üzere, toplumun kültürel dönüşümü tabandan bütüne yayılırken aynı zamanda yöneticilere yapılacak baskı İslamlaşmanın hızını artıracaktır. Radikal İslamcıların bu durumu benimsemesi mümkün olmamıştır, çünkü modern çağın Müslüman toplumunun bu şekilde bir dönüşüme itilmesi, bu gerçekleşirken siyasi şartların elvermesiyle yöneticilerin de baskı altında tutulması ve İslamlaşmanın gerçekleştirilmesi imkan dahilinde olmayacaktır. Var olana uygun düşen, keskin bir kopuş ve radikal İslamcılıkla çelişkili bir şekilde devrimdir.²¹

Selefî anlayışın aksine, İslamcıların siyaset ve eylem noktasında belirgin bir rahatsızlığı bulunmamaktadır. Ancak toplumların modernizasyonu ile birlikte, İslamcıların siyasi eylem açısından ortaya koyduğu profillerin çeşitlendiği ve bir nevi bocalamanın meydana geldiği aşikardır. Afganistan'daki Hizb-i İslami'nin örnek verilebileceği Leninist tarzda bir öncü parti modelinin var olduğu ve iktidarın hedeflendiği model, Refah Partisi'nin örnek verilebileceği İslami programından mümkün olan en fazla unsuru benimsetmeye çalışan siyasi parti modeli, Mısır İhvanı'nın örnek verilebileceği, amacın İslami değerleri yüceltip toplumun dönüşümünü sağlamak üzerine kurulduğu, daha seçkin bir kitleye erişme çabası

¹⁹ Roy, 2015: 55-57

²⁰ Roy, 2015: 59

²¹ Roy, 2015: 62-63

güden dinsel oluşum modeli, Olivier Roy tarafından yukarıda bahsedilen bocalamanın yaşandığı temel üç model olarak betimlenmiştir.²² Ancak bu modeller içerisinde bocalayan İslamcı hareketin ‘parti’ kavramı ile alakalı bir sorununun var olması şaşırtıcı değildir; İran Devrimi’nde devrim yandaşlarının sahiplendiği üzere ‘Allah’ın partisinden başka parti yoktur’ anlayışı²³, İslamcılarının siyaset ve siyasi eylem noktasında çözmekte zorlandığı bir duruma işaret etmektedir.

Siyasi alanda dinin, Kuran’ın ve ulemanın ön plana çıkardığı hususların ortaya çıkardığı problemlerin aksine İslamcılık kültürel alanda daha rahat bir manevra alanı bulmuştur. Batı dünyasının kültürel yayılımının İslamcılığın yaşamaya çalıştığı coğrafyalarda etkin olması ve bu modernize edilen ve olmazsa olmaz olarak sunulan kültürel hayalin yarattığı tüketim tarzının toplumsal bir hiyerarşiye zemin hazırlaması, tüketim alışkanlıklarını dönüştürmeyi başarabilmiştir. Bunu başarırken, varlıklı olanın kolayca ayak uydurup var olan hiyerarşik konumunu daha da pekiştirdiği, toplumun alt tabakasında olanın ise yeni tüketim alışkanlıklarına ayak uyduramayla birlikte yeni bir politik öfke zemini bulduğu görülmektedir. Bu noktada, İslamcılarının başarısı bahsedilen kitleyi kendi sundukları alternatifte rahatlıkla ikna edebilme kabiliyetidir.²⁴ Bir bakıma, kitlelerin kendisinin dışında gelişen sebepler neticesinde ulaşamadıklarına duydukları tepki, İslamcılığın toplumu İslamileştirme düsturuna olumlu yönde etki etmiş ve bu kitleler İslamcı alternatifi benimsemekte geç kalmamıştır.

Modern dönem siyasal İslamcılığının temelini oluşturan Mısır Müslüman Kardeşleri ve Pakistan Cemaat-i İslami örgütlerine bakıldığında tematik benzerliklerin var olduğu ve bu benzerlikler üzerinden organik bir bağ kurulmasa da fikri temasların olduğu görülmektedir. Ebul Ala Mevdudi’nin kurduğu Pakistan orjinli örgüte, periferisinde daha radikal bir fikri muhalefet hasıl olmamıştır; ancak Mısır siyasi tarihinde Müslüman Kardeşler’in yüzleşmek zorunda kaldığı bazı gelişmeler, coğrafyada daha radikal İslami fikirlerin nüvelenmesine yol açmıştır. İslamcılık mefhumunun günümüzde sıklıkla karşılaştığımız ‘selefilik’le hangi noktalarda benzeştiği ve ayrıştığını ortaya koymak, Müslüman Kardeşler ideolojisini anlamlandırabilmek için önemli olacaktır. İslamcılık’ın temel olarak Kuran ve sünnet hususlarında selefi anlayıştan farklı bir yolda yürümese de iki ideolojinin arasındaki fark, siyasal devrim, şeriat ve kadın sorunu üzerinden ortaya konulabilir.

Mısır’da 1970’li yıllardan itibaren entelektüel kaygıları daha az, yeni bir İslamcı kuşak ortaya çıkmıştır. Eğitim düzeyinin düşmesi genç, lümpen aydınları ortaya çıkarmıştır. Anılan

²² Roy, 2015: 69

²³ Roy, 2015: 70

²⁴ Roy, 2015: 79-80

kitle, kendilerini kültürlü addedebilecek kadar uzun bir süre eğitim görmüştür; ancak memleketlerine dönüp fabrikada çalışmak istememiş; fakat sosyal statü açısından kendilerini daha yukarılara da çıkaramamıştır. Bu yeni kuşak İslamcı olmaktan daha çok yeni fundamentalisttir ve İslamcılara göre daha az Batılılaşmıştır. 1970'li yıllardan itibaren Mısır, Pakistan ve Afganistan'da İslamcılar üniversiteye daha fazla entegre olup laiklerin, milliyetçilerin ya da Marksistlerin kaybettikleri mevzileri hızla sahiplenip doldurmuştur. Anılan grupların devlet bürokrasileri tarafından güçsüz hale getirilmesi bunda ana etken olmuştur. İdeolojilerin itibar kaybı ve Arap sosyalizminin başarısızlığı, muhalif yeni ideolojilere alan açmıştır. Bu ülkelerin ezilmiş kesimlerine sundukları şey, dışlandıklarını hissettikleri kalkınma ve tüketim dünyasına dahil olabilmektir. Daha doğrusu dahil olabilmek hayalidir. İslamcılığın başarısının kolay gözüken ama en önemli noktası, hayal kırıklığına uğrayan gençliğe bu hayal kırıklığının bir telafisini sunmasıdır. Telafi sunma işi, hayal kırıklığına atfedilen övgülerle halledilir. Zevk, zengin olana aittir. Bu sebeple İslamcılık erdem, iffet ve benzeri olguları yücelterek hayal kırıklığına uğrayan gencin hayal kırıklığına uğrama sebeplerini ideolojik olarak bir tercih ve saygınlığa dönüştürür.²⁵

Radikal İslamcı grupların gerçekleştirdiği eylem ve söylemlerle devletin meseleye müdahil olma ve hatta dini zemini kontrol etme imkanını artırdığı süreç, Müslüman Kardeşler ve siyasal İslam tartışması açısından yeni bir pencere açmıştır. Süreç, radikal grupların fraksiyonlara ayrılması ile ilerlerken, örgüt mensupları için 'yeraltı' olarak tabir edilebilecek yeni bir zamana ayak uydurma zorunluluğu doğmuştur. 1997 yılında radikal örgütler için kırılma noktası addedilecek bir raddeye gelinmiştir. Hapisteki liderler, silahlı mücadelenin yarattığı tahribatı göz önüne alarak barışçıl yollardan varlıklarının sürdürülmesi kararını verirken bu karar önemli sonuçlara yol açmıştır. Cemaat-i İslami'nin avukatı Montasir el Zayyat ve ruhani lideri Ömer Abdel-Rahman barışçıl yollarla mücadelenin devam edebileceği inancıyla harekete öncülük etmeye gayret ederken, daha sonra ismini sıklıkla duyacağımız Eymen el Zevahiri, Usame bin Ladin'e katılarak mücadelenin ancak gayrimüslimlere karşı cihat bayrağını taşıyarak yapılabileceğinde karar kılmıştır. 1998 yılında yaşanan bu derin ayrışmanın ardından 25 Mart 1999 tarihinde Cemaat-i İslami, devlete karşı giriştiği şiddet eylemlerine tamamen son verdiğini duyurmuş ve Müslüman Kardeşler'in Mısır siyasetindeki rolü açısından yeni bir dönem başlamıştır.²⁶ Cemaat-i İslami özelinde Mısır militan İslamcılığının şiddetten uzaklaşıp yasal zemin üzerinde yapılacak siyasi ve sosyolojik manevralara değer atfetmeye başlaması, Müslüman Kardeşler'in metoduna güç kazandıracak

²⁵ Roy, 2015: 75-80

²⁶ Bayat, 2016: 255

ve ileriki yıllarda şekillenecek olan yeni siyasi hayatın içerisinde Müslüman Kardeşler'in ağırlığını artırmasına sebebiyet verecektir.²⁷

Cemaat-i İslami ve benzeri militan İslamcı yapılanmaların 1990'ların ortalarında devlete karşı sergilediği aktif-agresif tutum, Müslüman Kardeşler'in hareket kabiliyetini de sınırlandırmıştır. Cemaate yönelik devlet politikaları zaman içerisinde Müslüman Kardeşler'e yönelik uygulanmaya başlanmış, camiler, sendikalar, üniversiteler ve hatta bazı devlet kurumlarında örgütlenmiş ama pasif durumda bulunan Müslüman Kardeşler'in bu 'gölge hükümet' hali, Mısır devletinin Müslüman Kardeşler'in etkin olduğu alanlara yönelik yasak koyucu bir tavra bürünmesine yol açmıştır. Camilerin kontrol altına alınması, toplantı yasağı, sendikaların kapatılması, örgüt üyelerine ağır hapis cezaları verilmesi ve işbirliği yapılan İşçi Partisi'nin gazetesi al-Shab'ın kapatılması, harekete büyük bir darbe vurmuştur. Militan İslamcılığa vurulan darbe, Mısır devleti açısından yeni manevra alanları yaratmış; bir bakıma artık Mısırlı gençleri cihatçı gruplara katılmaktan alıkoyabilecek olan Müslüman Kardeşler'in bu vafına çok büyük bir ihtiyaç kalmamıştır. Cemaat-i İslami'nin barışçıl yollara meylettği tarihlerde, Müslüman Kardeşler sözcüsü Maimun el Hudeybi "Artık bir şey yapmıyoruz" açıklamasını yaparak örgütün içinde bulunduğu sıkıntılı durumu özetlemiştir.²⁸

İlerleyen süreç, Asef Bayat'ın 'ucuz İslamlaştırma' olarak adlandırdığı bir noktaya tekabül etmektedir. Yalnızca iftar veya cenaze gibi etkinliklerde bir araya gelebilen örgüt için odak noktası siyasal güç ya da hakimiyetten uzaklaşıp İslam dünyasının genel problemleri üzerine yoğunlaşmak olmuştur. Söylem ve eylemde gerçekleşen bu dönüşüm, özellikle genç üyeleri derinden etkilemiş ve birçoğunun Müslüman Kardeşler'in devlette hakim pozisyona sahip olması ile alakalı bir derdi kalmamış, örgütten istenen ve devletten beklenen 'dava'nın devam ettirilmesine izin verilmesi olmuştur. Örgütün genç kadrosundan Essam el Erian'ın Mısır'ın halihazırda bir İslam devleti olduğu hususuna anayasada yer alan maddelerden örnek vererek dikkat çekmesi, iktidar arzusunun köreldiği ve insani meselelerle ilgilenmenin revaçta olduğu bir dönemin yaklaştığının işaretçisi olmuştur. Daha önce de vurgulandığı üzere, anlatılan dönem Mısır devletinin hangi çizgide yer alırsa alsın İslamcı örgütlere karşı sürekli mevzi kazandığı ve köşeye sıkıştırdığı bir dönem olarak adlandırılabilir. Ortaya çıkan durum, örgütün halk desteğinden mahrum kalmasını tetiklemiş, devlet giderek artan bir arzu ve meşruiyetle dini alana el koymaya başlamıştır. Milenyuma girildiğinde Mısır İslami hareketinin yalnızlığı ve güçsüzlüğü, bir süre önce hareketi barışçıl yollarla sürdürmek için öncülük eden, ancak daha sonra ABD'de cezaevine giren ve unutulup kaderine terk edilen

²⁷ Bayat, 2016: 256

²⁸ Bayat, 2016: 257-258

ruhani lider Abdel-Rahman'ın oğluna söylediği cümle üzerinden net biçimde tahlil edilebilir:
 “Müslümanlar beni neden terk etti?”²⁹

1.1.4. Mısır ve Müslüman Kardeşler için Dönüşüm Zamanı

Siyaset temelinde sürecin gidişatı Müslüman Kardeşler için olumsuz bir seyir arz ederken, Mısır toplumunun dönüşümü açısından benzer bir gidişatın var olduğunu ileri sürmek yanlış olacaktır. Nitekim 2000’li yılların başında Mısır toplumunun –en azından şeklen böyle olduğu aşıkardır- muhafazakar bir çizgiye doğru kaydığı gözlemlenmiştir. Hatta dünya genelinde bireylerin kendilerini dindar olarak tanımlayıp tanımlamadığına yönelik yapılan anketlerde Mısır halkının %98’inin kendisini dindar olarak tanımladığı ölçülmüştür. Bu verinin ne denli önemli olduğu, aynı ankette İran ve ABD’de dahi oranın %82 olduğu bilgisıyla daha net görülebilir. Yalnızca anketin bize sunduğu veriden ibaret bir muhafazakarlaşma ölçütü elbette yeterli değildir. Dönemin Mısır’ında ulemaların diğer devlet görevlilerinden daha güvenilir addedilmesi, camiilerin doluluk oranları ve kadınların tesettüre yoğun şekilde yönelimi, muhafazakar çizgiye kayışın somut örnekleri olarak karşımıza çıkar. Ayrıca, kanun yapıcıların bu muhafazakar çizgiye uyum sağlamakta sorun yaşamadığı görülmüştür. 2000 yılında mecliste aile kanunu ile alakalı reforma dair görüşmeler, bunun en somut örneğidir. Kadına boşanma hakkı tanıyan reformun kamuoyunda tepkiyle karşılanması, yalnızca erkek temelli bir tepki olmamış, kadınların da reforma karşı bir duruş sergilediği görülmüştür. Ek olarak, milletvekillerinin de kamuoyunun tepkisine paralel şekilde konuya yaklaşması Mısır siyasi ve toplumsal hayatının birbirine benzerlik arz eder biçimde muhafazakarlığa doğru kaydığının göstergesidir.³⁰

Bahsedilen dönüşüm, bireylerden topluma yayılan ve yeni bir dindarlık olgusunun hasıl olmasına yol açan bir dönüşümdür. Yalnızca yasalarla yahut bireylerin muhafazakarlığı ile sınırlı değildir. Muhafazakar yaşam stili, Mısır’ı baştan sona hakimiyeti altına almış; eğitim, ibadet, giyim, kültür, sanat gibi alanlarda etkisini hissettirmeye başlamıştır. Müslüman Kardeşler ve daha öncesinde etkin durumda örgütsel faaliyet gösteren oluşumların ortaya çıkış amaçları ve Mısır toplumuna sundukları vizyondan eser kalmamıştır. Artık amaç İslami bir yönetim, kutsal bir dava veya cihat değildir; toplumsal hayatın her alanında bireylerin aktif dindarlığını yaşamak ve göstermek istemesi amacın özünü oluşturmaktadır. Bu sebeple, yıllar boyu Müslüman Kardeşler’in vaizlerinin ateşli vaazlarına sahne olan Cuma namazları artık devletin görevlendirdiği vaizlerin popüler kültüre uygun giyimi ve söylemleri vaaz ettiği, gençlere ve kadınlara daha cezbedici gelen bir dindarlık ölçüsü haline gelmiştir. Bu durum,

²⁹ Bayat, 2016: 258-260

³⁰ Bayat, 2016: 260-262

Müslüman Kardeşler'in devlete muhalif dindarlığının kıymetini yitirdiğinin, bireyciliğin ve bireysel dindarlığa ait ritüellerin ön plana çıktığının, alt ve alt-orta sınıfa hitap eden dindarlık anlayışının daha zengin bir zümrenin kontrolüne geçtiğinin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹

Alt ve alt-orta sınıfın yıllardır süregelen dindarlık mücadelesinde varılan noktada bir yenilgiyle mi karşı karşıya olduğu yoksa büyük bir kazanım mı elde ettiği tartışmalıdır. Her şeyden önce verilen mücadelenin odak noktasından sapılmış, tamamıyla farklı bir düsturla hareket etme düşüncesine sahip, yeni bir dindarlık olgusu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, alt ve alt-orta sınıf ile zengin zümre arasındaki bağ daha önce hiç olmadığı kadar kopuktur ve toplum sanki iki farklı, küçük toplumdaki oluşmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında yeni dünya düzeniyle birlikte iyiden iyiye etkisi hissedilir boyuta gelen hiper-kapitalizmin getirdiği ekonomik dönüşüm, Mısır toplumunu da etkilemiş ve tüketim alışkanlıklarının şekillendirdiği bir yeni toplumsal boyuta erişmiştir. Bu boyut, alt ve alt-orta sınıflar ile zengin zümrenin dindarlık noktasında uyuştugu, ancak yaşam pratikleri açısından birbirinden neredeyse 180 derece farklı halde bulunduğu, iki tarafın kendi kapalı alanları içerisinde birbiriyle sınırlı ilişki kurarak yaşamını sürdürdüğü bir toplumsal yapıya tekabül etmektedir. Bu iki farklı 'toplum'u birleştiren unsurlar ise din ve yerlilik kavramlarıdır. Bu noktada din, milliyetçiliği ötelememiş ancak dönüştürmüştür; 2000'lerin başında dindarlaşma yönünde bir dönüşüme uğrayan Mısır toplumu gibi milliyetçilik kavramı da dönüşmüş ve içerisinde yer alan seküler söylemleri yontarak muhafazakar milliyetçiliğe doğru yol almıştır.³²

Militan İslamcılığa karşı mücadele amacıyla çıkılan yolda, Mısır devletinin giderek dini hassasiyetlere yenik düşmesi önemli bir noktadır. Örgütlerin kapasitesinin kısıtlanması, faaliyetlerinin kontrol altına alınması, etkin oldukları yerlerde devletin ağırlığını hissettirmesi daha önce vurgulandığı gibi örgütlere mevzi kaybettirmiş ve devletin dini alanı kontrol altına almasına yol açmıştır. Ancak Mısır devletinin göz ardı ettiği husus, dini alanı kontrol ederken toplumun dini dönüşümünü okuyamamış olmasıdır. Seküler yönleri yontulmuş milliyetçiliğin ve trend haline gelen yeni dindarlığın birleşimi, Mısır toplumunun sahiplendiği bir kimlik haline gelmiştir. Bir bakıma, militan İslam'ın etkisini kırmak ve dindar kesimi kendi kontrolü altında tutmak isteyen Mısır devleti, örgütlerin bıraktığı etkiyle dönüşen toplumun muhafazakar milliyetçi etkisine kapılmıştır. Bu noktada, siyasal İslamcılığın güçlü veya güçsüz olduğuna bakılmaksızın, devletin dini söylemlerini yönlendirme kapasitesine sahip olduğunu ve devletin aygıtlarına dini hassasiyetleri kazandırdığını söylemek mümkündür.³³

³¹ Bayat, 2016: 263-266

³² Bayat, 2016: 280-281

³³ Bayat, 2016: 282

Asef Bayat sürecin sonucunu “pasif bir dini devrim” olarak tanımlar; siyasi krizlerin, ekonomik dönüşüm zorunluluklarının, ahlaki ve kültürel dış etkilerin bulunduğu bir 2000’ler Mısır’ında, iktidarın dindarlaşması ya da dinin devletleştirilmesi oldukça olağandır; bunun için en makul yol muhafazakar milliyetçi söyleme tutunmak olacaktır. Zorunlulukların ortaya çıkardığı bu zemin, 2000’lerin başından itibaren Mısır siyasi hayatında demokrasi, siyaset, din ve entelektüelite çerçevesinde pasif ama devrim niteliği taşıyan değişimlere sebebiyet verecektir.³⁴

Anlatılanların ışığında, siyasi ve toplumsal dönüşümün İslamcılık için de bir dönüşüm getireceği aşikardır, nitekim öyle de olmuştur. Devlet, vatandaş, din üçgeninde gerçekleşen üstü örtülü mutabakat ve iç içe geçiş hali hem siyasi hem toplumsal dinamiklerde önemli değişimlere yol açmıştır. Devletin radikal olarak tanımladığı İslamcı gruplarla mücadelesi, ilk bakışta tahmin edileceği gibi dini alanda devletin rolünü hakim bir pozisyona getirirken, bahsi geçen gruplara yönelik müdahaleci anlayışın toplumda kabul görmesi, devlete yeni müdahale alanları yaratmıştır. Bu fırsat sayesinde devletin gücünü tahkim edeceği bir siyasi süreç hasıl olmuş, kendisine karşı girişilebilecek mücadele alanlarının önü en başından kapatılmıştır. Ancak sürecin gidişatını etkileyen unsurlardan din olgusu, Mısır özelinde farklı bir kapıyı aralamıştır. Toplumsal hareket pratiğinin zayıflığı ve toplumsal baskı yaratabilme kültürünün eksikliği, devlet-vatandaş-din üçgeninde ortaya çıkan dönüşümü dini düşüncenin giderek katılaşması sonucuna ulaştırmıştır. Ancak devlet de vatandaş da Mısır toplumunun kimliği haline gelmiş olan milliyetçi dindarlığın otoriteyi besleyen ve üreten yönüne dikkat edememiştir –devletin dikkat edememekten ziyade hoşnut olduğu da iddia edilebilir.³⁵

Çalışmanın ilerleyen safhalarında detaylı biçimde ele alınacak olan Kifaya hareketi ile birlikte hem Mısır siyasi ve toplumsal hayatı için bir kilometre taşına gelinmekte hem de İslamcılık ile post-İslamcılık arasında kalan alt ve alt-orta sınıfın siyasi hayata entegre olma çabası gün yüzüne çıkmaktadır. Bu noktada, Kifaya’nın³⁶ mutlak başarıya ulaşamayan bir çaba olduğunu eklemek gerekir. Ancak uzun yıllar süren anti-demokratik sürece karşı başkaldırının küçük çapta bir örgütlenme sayılabilecek Kifaya ile ortaya çıkması ve bu çabadan birkaç sene sonrasında milyonların Tahrir Meydanı’nı doldurarak özgürlük taleplerini dillendirmiş olması, Kifaya’yı Mısır’ın ‘demokratikleşme’ sürecinin önemli bir parçası haline getirmektedir. Taleplerini dile getirdiği dönemde Nasırcılar, komünistler,

³⁴ Bayat, 2016: 288

³⁵ Bayat, 2016: 295-296

³⁶ Gündelik dilde sıklıkla kullandığımız ‘kifayetsiz’ sözcüğü ile aynı kökten gelmektedir. Arap Baharı öncesi devletin otoriter yönüne karşı ortaya çıkan küçük çapta ayaklanmanın, anti-demokratik ve özgürlükleri kısıtlayıcı politikalara karşı bir başkaldırı niteliği taşıması hasebiyle ‘Yeter’ anlamına gelen Kifaya kelimesinin kullanılması ilgi çekicidir.

milliyetçiler, İslamcılar, liberaller gibi birçok farklı gruptan destek gören Kifaya, belki taleplerinin karşılanmadığı ve karşılanmayacağı gerçeğiyle kısa bir sürede yüzleşmiş ve başarısız olmuş addedilebilir; ancak açtığı yolun, içeriğinden ve sonucundan bağımsız şekilde bir devrime öncülük ettiği gerçeğini unutmamak gerekir.³⁷

Kifaya'nın açtığı yol, Müslüman Kardeşler açısından özüne dönüş ve devlete muhalefetin getirdiği yeni bir heyecan olarak nitelendirilebilir. Bununla birlikte, Müslüman Kardeşler için post-İslamcılıkla tanışma sürecini de başlatmıştır. Çalışmamız açısından her iki olgu da kıymetli olmakla birlikte, Müslüman Kardeşler'in siyasi dönüşümünün tahlili açısından Kifaya'nın yarattığı rüzgarın etkisi oldukça önemlidir. Bu rüzgarla birlikte, daha önce vurgulandığı üzere ideolojisini dini referansların odağında, devlet yönetiminde hakim pozisyona gelerek şeri hükümlerle yönetme arzusuna dayandıran Müslüman Kardeşler'in sokak ve muhalefet tecrübesi bulunmayan genç kadrosu, demokratik talepler ile tanışmıştır. Tanışıklık, bir süre sonra aşinalığa dönüşecektir; Müslüman Kardeşler'in Mısır devrimine giden süreçte en azından şeklen bir demokrasi hareketine dönüşebilmesinin temel sebeplerinden birinin bu husus olduğu değerlendirilmektedir.

1.1.5. Kifaya, Sokak ve Post İslamcılık Tartışması

Müslüman Kardeşler'in demokratik taleplerle tanışması ifadesi, sokağa çıkıp devlete karşı bir duruş sergilemekten öte bir fikri dönüşüme denk düşmektedir. Kuran hükümlerine dayalı bir halifelikle Mısır'ı yönetmek fikrinden Hristiyanlarla, Nasırcılarla, komünistlerle aynı noktada buluşarak özgürlük alanını genişletme fikrine geçiş önemli bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Müslüman Kardeşler'in genç lider kadrosu artık azınlık hakları, vatandaşlık ve siyasi eşitlik gibi kavramları tanıyıp kabul eden bir çehreye bürünmüştür. Haliyle, örgütün dini bir yapılanma görünümünden sıyrılıp siyasi bir oluşum görünümüne büründüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla oldukça iptidai bir demokrasi hareketi ve özgürlük çılgılığı, İslamcı çizgisinden asla taviz vermeyen örgütün pragmatizmi öğrendiği ve post-İslamcılıkla tanıştığı bir dönüm noktası haline gelmiştir.³⁸ Kifaya'nın öncülük ettiği hareket, kısa vadede hiçbir karşılık alamasa ve Mısır'da siyasi düzen olduğu halde devam etse de, yalnızca Müslüman Kardeşler'in geçirdiği dönüşüm ve Mısır siyasi tarihine kısa bir süre sonra yapacağı etki düşünüldüğünde, en azından iç politikaya yön vermeyi başaran 'başarısız' bir hareket olarak anılmayı hak etmektedir.

Çalışmanın özünü oluşturacağı düşünülen post-İslamcılık ve Mısır devriminin başarısızlığı hususu, Kifaya sonrası demokrasi arayışının temelini oluşturur. Bu süreçte

³⁷ Bayat, 2016: 297-298

³⁸ Bayat, 2016: 299-300

radikal olarak tanımladıkları eski Müslüman Kardeşler kadrosunu eleştirmekten imtina etmeyen yeni kadro, sahada ve siyasi alanda gerçekten de eski kadronun asla bir araya gelemeyeceği sekülerlerle, liberallerle ve sol gruplarla işbirliği yapma noktasında gayret göstermiştir. Bu nokta, ideolojiler üstü -ya da en azından öyle görünmek isteyen- yeni bir İslamcı harekete tekabül etmektedir. Devrime doğru giden sürecin yapıtaşlarında post-İslamcı çizgide değerlendirilmesi mümkün olan Müslüman Kardeşler'in varlığını inkar etmek mümkün değildir. Özgürlük ve adalet çağrılarıyla başlayan devrim, post-İslamcı anlayışın ruhuna uygun ve Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesinden sonra meydana gelen siyasi karmaşa dönemine kadar başarılı sayılabilecek bir devrimdir.³⁹ Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı şekilde ele alınacağı üzere, başarısız olan Selefilerin ve geleneksel çizgisinden sıyrılmakta tereddüt eden Müslüman Kardeşler'in anlayışıdır.

Siyasal İslam ve toplum özelinde ortaya çıkan söylemleri Ferhad İbrahim üç ana parçaya ayırarak incelemektedir. İlk söylem, Asr-ı Saadet döneminin devlet modelini örnek alan ve yeniden benzer yapıya erişilmesini tüm Müslümanların görevi addeden söylemdir. Buna göre, siyasi ve toplumsal, tüm düzenin kaynağı İslam'dır ve siyasal İslam olarak tanımladığımız büyük yelpazenin içerisinde her ne kadar ideolojik ve siyasi farklılaşmalar yaşanırsa yaşansın, projenin sonlanacağı nokta hususunda net bir fikir birliğini görmek mümkündür. İkinci söylem, devletin tepkisel dönüşümü üzerinedir. Buna göre, Osmanlı'nın çöküşü ve Batı'nın bölgeye hakim oluşu üzerinden şekillenen coğrafyanın Soğuk Savaş dönemi ile birlikte siyasi, sosyal ve ekonomik kaderi tepkisel olgularla biçimlenmiştir. Ortaya çıkan her krizin bir önceki krizden başarısızlıkla ayrılmanın bir sonucu olarak daha tavizkar ve daha dışa bağımlı bir modele evrilme üzerinden gerçekleştiği görülmektedir.⁴⁰ Mısır örneğinde 1990'lı yıllarla birlikte gördüğümüz gibi, liberalleşme politikaları toplumsal bölünüşlere ve tabakaların belirginleşmesine yol açmıştır. Bu noktada, siyasal İslam'ın arka planda kalmasına karşın toplumda derin bir dindarlaşma trendinin hasıl olduğu bilinmektedir.

Üçüncü söylem, yukarıda anlatılan iki grubun arasında kalan, daha güçsüz ve baskılara daha açık olan laik söylemdir. Laik söylemin ortaya çıkışı, devlete ya da siyasal İslamcılara tabi olmayan her kesimin somut olarak olmasa da fikren bir araya geldiği, geniş çaplı bir koalisyon halinde olmuştur; örgütlülük yoktur.⁴¹ İslamcıların, ilk söylemi doğrudan oluşturduğu aşikardır; Mısır devrimine giden süreçte siyasal İslamcılar tarafından ikinci söylemin, yani devletin toplum üzerindeki etkisinin kontrol altına alındığı ve şekillendirildiği, üçüncü söylemin yani laik kesimin temsil ettiği değerlerin toplum üzerindeki etkisi hususunda

³⁹ Bayat, 2016: 301

⁴⁰ İbrahim, 2007: 33-34

⁴¹ İbrahim, 2007: 35

ise pragmatik bir tavır takınıp kendi medeniyet tasavvurlarının anti-tezi konumundaki gruplarla devrim sürecinde çelişmekten ve ayrı düşmekten kaçındıkları görülmektedir.

İbrahim, sivil toplumun iyileştirici ve koruyucu özelliklerine vurgu yapmaktadır. Bunun başarılması, demokratik ilkelerinin sağlamaştırılmasına katkıda bulunulması ve toplumun bireylerinin devletin otoriter yanına karşı korunması ile gerçekleşecektir. Sivil toplum, örgütlü ve verimli, toplumu siyasallaştıran, devlete karşı bireyleri korumacı bir tavır takınan ve bazı sosyal ve ekonomik alanlarda devletin yerini alabilen bir yapıda olmalıdır.⁴² Müslüman Kardeşler'in toplumu dönüştürme eylemini bu açıdan incelediğimizde Ferhad İbrahim'in sivil toplum tanımı ile örtüşen bir yapı ile karşı karşıya kalmaktayız. Müslüman Kardeşler'in örgütlülüğü, örgüte siyasi ve sosyal katılımların niceliği açısından toplumu siyasallaştırması, devlete karşı bireyleri korumacı bir tavır takınması ve bazı alanlarda devleti ikame etmesi su götürmez bir gerçektir. Bununla birlikte, Mısır devrimi sürecinde benimsenen post-İslamcı görünüşle mevcutta var olan sivil toplum vasıflarının ne ölçüde kaynaştığı tartışmalıdır. Müslüman Kardeşler, Arap Baharı'nda, yani ideolojisinin şekillendiği ilk andan itibaren hedeflediği devlet yönetimini ele geçirdiği anda, bu hedefine ulaşmamışken sahip olduğu vasıfları bu kez yurttaşlık bilinci temelinde tabana yayma amacı gütmemiş ve 1990'lı yıllarla birlikte geçirdiği dönüşümün mevcut kazanımları getirdiği düsturunu göz ardı etmiştir.

Müslüman Kardeşler'in anılan dönüşümü açısından bakıldığında Hudeybi'nin 2004'te ölümü ve yerine seçilecek yeni rehber, yalnızca yönetsel bir değişimi anlatmamaktadır. Bu değişim, yakın gelecekte Mısır'da yaşanacak dönüşüm ve toplumsal hareket rüzgarında Müslüman Kardeşler'in yönünü tayin edecek bir hadisedir. Rehber olarak tayin edilen Muhammed Mehdi Akif, seleflerinden farklı bir tarza sahiptir. Bu bağlamda, Mısır'daki siyasi değişim trendine Hudeybi veya onun temsil ettiği rehberlik tarzına ve değerlere tabi bir liderle girmenin örgütün post-İslamcılık özelinde dönüşümünü olumsuz yönde etkileyebileceği değerlendirilmektedir. Zira, Müslüman Kardeşler'in iktidarı ele geçirmesinin ardından yaşananlar, gelenekçi kanadın örgütün dönüşümü noktasında nasıl bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Akif, örgüt içerisinde daha liberal görüşe sahip üyelere daha yakın ve örgütün siyasi bir rol üstlenmesi gerektiği noktasında ılımlı bir rehber görünümündedir. Bu rehberlik anlayışı ve örgütün genç kadrosunun post-İslamcı çizgiye yakın yapısı birleştiğinde Kifaya'nın başını çektiği hareketlenmede Müslüman Kardeşler'in var olan tüm gücüyle olmasa dahi anti-Mübarek zeminde protestolara katıldığı gözlemlenmektedir.⁴³ Kifaya'nın Mübarek karşıtı sol grupların ağırlıkta olduğu küçük bir örgütlenme olduğu düşünüldüğünde

⁴² İbrahim, 2007: 38-39

⁴³ Amrani, 2014: 66-68

Müslüman Kardeşler için yaşanacak dönüşümün ilk çehrelerine bu şekilde adım atıldığının nedeni ilginç olduğu anlaşılmaktadır.

Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte sıklıkla düşünülenin aksine, Arap Baharı sonrasında Ortadoğu'nun uluslararası siyasette ifade ettiği anlamın büyük bir kayma yaşamadığı ortaya çıkmıştır. ABD'de başkanlığa seçilen Obama'nın ilk yurtdışı gezisinde durak olarak Türkiye'yi seçmesinin ardından konuşma yapmak üzere Kahire Üniversitesi'ne gelmesi önemli bir mesaj içermektedir. Demokrasi, dinsel özgürlükler ve kadın hakları gibi konularda 'ilerici' bir muhteva içeren konuşma, Mısır özelinde Ortadoğu'nun halen kilit bir merkez olduğunu göstermiştir.⁴⁴

Küreselleşmenin etkisiyle devletler dış müdahaleye daha açık hale gelirken, liberal dünya düzeninin kurumları devlet ile yurttaşı arasındaki ilişkiyi etkiler konuma gelmiştir. Müesses ekonomik nizam, kurumları ile birlikte devletin geleneksel manada yetki alanına girdiği kabul edilen alanlara müdahil olarak bir dönüşüme sebebiyet vermiştir. Neoliberal ekonomik koşulların devletlerin yurttaşlarına karşı üstlendiği sorumlulukları törpülemesi ve dönüştürmesi, anılan iki aktör arasında var olduğu kabul edilen sosyal sözleşmenin bir bakıma rafa kaldırılmasına ve bu sebeple yurttaş-devlet ilişkisinde boşluk yaratılmasına neden olmuştur. Uluslararası ilişkiler disiplininin ön kabullerinden birisi haline gelen 'güç boşluğu yaşanması halinde başka bir güç bu boşluğu doldurur' düsturu üzerinden yurttaş ve devlet ilişkisinde yaşanan boşluğun başka bir güç tarafından doldurulması ve yurttaşın sosyal sözleşmeden kaynaklı beklentisini karşılayarak devletin o alandaki varlığının yerini alması beklenebilecektir. Ortadoğu coğrafyasında sıklıkla karşılaşıldığı üzere devletin sosyal hizmet alanında yarattığı boşlukların doldurulması hususunda İslami grup veya örgütlerin istekli ve başarılı olduğu görülmektedir.⁴⁵

Bayat'ın post-İslamcılık tanımını iki ana temel üzerinden değerlendirmesi, çalışmada incelenmesi gereken bir konu olarak görülmektedir. İslamcılık anlayışının yaşanan deneyimlerin ardından bir zamanlar büyük bir hevesle kendisini destekleyen kitlelerin dahi görebildiği ölçüde bir politik ve sosyal yıpranma yaşamaması durumu, konjonktürel bir geçişe tekabül etmektedir. İslamcılık'tan post-İslamcılık'a geçişin plan ve programa dayanmayan hali bu şekilde gerçekleşmiştir. Böylece İslamcı anlayış kendisini değiştirmek ve dönüştürmek zorunda kaldığı bir sürece girmiştir. Yaşanılan tecrübelerden yola çıkılarak daha normalize edilmiş ve müesses sisteme eşlik edebilen bir yön izlemiştir. Post-İslamcılık mefhumunun bir başka var oluş imkanı ise proje temelli olarak karşımıza çıkmaktadır. Projeden kast edilen bilinçli bir sürecin etkin müsebbibi ve yürütücüsü olarak anlayışın

⁴⁴ Fraser vd., 2011: 390

⁴⁵ Asef Bayat, 2013: 253

pratiğe dökülmesidir. Amaç, İslamcılık anlayışını sosyal, politik ve entelektüel bağlamda aşmaktır; bu eyleme katkıda bulunacak araçların kullanılması ve anlayışın pratiğe dökülmesi aynı zamanda bilinçli bir konsept ve stratejiye de işaret etmektedir. Kullanılan araçlar ve varılan nokta İslamcılık'ın ötesinde, İslamcılık'ın tam merkezinden bakıldığında başka bir hayat görüşüne ait referanslar içermekte gözükse de, post-İslamcılık mefhumu tam anlamıyla seküler ya da anti-İslamcı bir bakış açısını da refere etmemektedir.⁴⁶

Amaç İslamcılık'ı aşmaktır çünkü anlayışın vaad ettikleri ve elde var olan miadını doldurmuş donelerdir. Yıpranma süreci, Ortadoğu'da var olan siyasi düzenin tam karşısında yer alarak kendini toplumun devletten beklentilerini dahi karşılamakla yükümlü addeden İslamcı hareketi, zamanla selevi durumundaki düzenin parti ve kurumlarının kaderi ile tanıştırmış ve topluma umut olma özelliğinden uzaklaştırmıştır. Bu sebeple modernitenin insanlığa sunduğu ya da başka bir deyişle insanlığın modernite eliyle yarattığı fikri kurumlarla ideolojik kökenlerin fikri kurumlarını aynı potada eriterek ilerici bir hamle yaratma eyleminin özünde kaybediş hissi yatmaktadır. Kast edilen, örgütün kökenlerinin dayandığı ve ortadan kaldırılması mümkün olmayan anlayışla, modern dünyanın siyasi ve toplumsal kavramlarının bir araya getirilmesidir. Bu durum İslamcı bir örgüt için ideolojik bir yenilgi olarak görülebilir, ancak aynı zamanda pragmatik bir kazanım sürecine de tekabül edebilir. Böylece İslamcı hareketlerden post-İslamcı hareketlere geçiş, dışlayıcı ve kulluk bilinci üzerinden var edilen bir sistemden kapsayıcı ve insan hakları temelli bir sisteme geçişin yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu durumu ideolojik zeminde gerçekleşen komple bir kayma olarak analiz etmek yanıltıcı olacaktır. Bahsedildiği üzere, olan şey var olan ile olması bekleneni bir araya getirmekten ibarettir. Kulluk ve birey olmak, dindarlık ve insan hakları, İslam ve özgürlük, inanç ve özgürlük gibi çağımız pratikleri gereği birbirine uzakmış gibi görünen kavramların harmanlanması projenin özünü açıklamaktadır.⁴⁷

Mısır açısından bakıldığında İslamcı hareketin kökeni 1920'lere dayanmaktadır, bununla birlikte 1970'lerde hızlı bir yükseliş trendine girdiği gözlemlenen anlayışın zirve yaptığı dönem 1990'lı yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, devletin zor aygıtları ile radikal İslamcı örgütlere yönelik yürüttüğü politikaların İslamcılık anlayışının toplum nezdinde karşılık bulmasında önemli pay sahibi olduğu söylenebilir. Nasır döneminin sosyalizm ile harmanlanmış milliyetçiliği ve Sedat döneminin İsrail ile anlaşmaya varan liberal politikaları ve kapitalist ekonomiye angajmanı, devletin radikal İslamcılarla mücadelesi ile birlikte Müslüman Kardeşler'in Mısır toplumuna giderek daha fazla nüfuz etmesinde önemli rol oynamıştır. Bu süreç, İslamcı anlayışın Mısır topraklarında toplumun

⁴⁶ Bayat, 2013: 307

⁴⁷ Bayat, 2013: 307

ihtiyaç ve beklentilerini anlayabilecek ve çözüm üretebilecek yegane yol olduğu yönündeki inancı perçinlemiştir.⁴⁸

Mısır devrimine giden sürecin Mısır tarihi açısından eşi benzeri bulunmayan bir vaka olduğu aşikardır. Mısır tarihi incelendiğinde hiçbir vakanın 2011 yılında ortaya çıkan devrim hareketi gibi cereyan etmediği görülmektedir.⁴⁹ Adil İskender bu noktada Mısır'da bütün hadise patlak vermeden 18 Haziran 2010 günü gerçekleştirilen eyleme dair "...sessiz eylemdeyken polisten kaynaklanan herhangi bir büyük olayla karşılaşmayınca kendimizi zafer kazanmış hissetmiştik. O günden beri her tür büyük olay gerçekleşti. Biz gene de kendimizi zafer kazanmış hissetmiyoruz. Demek ki hala değişim halindeyiz."⁵⁰ diyerek hem devrimin kesintili ve belki de başarısız haline, hem de tıpkı Asef Bayat gibi yaşananların sadece başlangıç olduğuna ve önümüzdeki süreçte Mısır siyasi tarihi açısından devrimin siyasi ve toplumsal devamlılığına vurgu yapmaktadır.

Çalışmanın ilerleyen safhalarında detaylı biçimde ele alınacağı üzere, Müslüman Kardeşler'in post-İslamcı dönüşüme ne ölçüde dahil olduğu veya olmak istediği tartışmalıdır. Kifaya ile başlayan sokak mücadelesinin ideolojik getirileri Müslüman Kardeşler'in Mısır siyasi tarihinde var olmamış bir deneyimin baş aktörü olmasını sağlamıştır. İnsan hakları, hukuk, özgürlükler, ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi gibi isteklerle sokağa dökülen ve Hüsnü Mübarek'in görevden çekilmesini sağlayan talepleriyle Tahrir Meydanı'nı dolduran milyonların devrimin öncü gücü olarak kısa süre öncesine dek insan hakları, hukuk, özgürlükler alanında katı bir ideolojik kabuğa sahip olan Müslüman Kardeşler örgütünü görüp tam anlamıyla sahiplenmesi mantığa aykırı olacaktır. Ancak yaşanan post-İslamcı dönüşüm ve bu anlayışın teori ve pratikte örgüte kazandırdığı görünüş, devrimin parçası olan bireyler için makul bir siyasi harekete tekabül etmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde aktarılacağı üzere, Müslüman Kardeşler'in kulluk anlayışı ile birey anlayışı, dindarlık ile özgürlükler ve İslam ile demokrasi arasındaki kaynaşma eylemini, yani post-İslamcı dönüşümü ne tam bir zorunluluk ne de tam bir proje vizyonu olarak ele alması, devrimin lokomotif gücü olmasının önünde büyük bir engel olmuştur. Kökenleri ile siyasi geleceği arasında sıkışıp kalan dar bir siyasi grubun iktidarda kalınan kısa süre içerisinde yaptığı siyasi hamleler, yalnızca iktidarın elden gitmesine sebebiyet vermemiş, aynı zamanda Müslüman Kardeşler için post İslamcılık temelinde var olabileceği değerlendirilen parlak bir siyasi istikbalin ve topluma sirayet edebilecek bir sosyoekonomik devrim sürecinin buharlaşmasına da neden olmuştur.

⁴⁸ Bayat, 1998: 155-158

⁴⁹ İskender, 2016: 18

⁵⁰ İskender, 2016: 27

1.1.6. Post-İslamcılık ve Müslüman Kardeşler Üzerine Kavramsal Tartışma

Post-İslamcılığın, İslamcılık anlayışını aşma gayreti gösterdiği alanların tanımlanması, Müslüman Kardeşler'in dönüşüm hikayesini ve başarısızlığını ortaya koyabilmek için gerekli görülmektedir. Bu bağlamda, post-İslamcılığın hangi temel noktalarda İslamcılık'tan ayrıştığı izah edilmeye çalışılacaktır.

1.1.6.1. Din ve Devlet Yönetimi

Khosrokhavar'ın post-İslamcıları tanımlama şekli, Müslüman kimliğinden ödün vermeden devrimi gerçekleştirip din ile devlet arasındaki çıkmazları aşmaya çalışmak üzerine odaklanmıştır. Post-İslamcılık, modern siyasi düzen içerisinde dinin devlet yönetimi üzerindeki etkisinin sınırlı olması gerektiği ön kabulünü sahiplenmekle birlikte, bunu alışlagelmiş biçimde laik ya da anti-İslamcı bakış açısıyla değil İslamcı bakış açısıyla savunur. Siyaseti ilgilendiren meseleler ile dinsel meseleleri ve toplumun siyasi yönünü birbirinden ayrı tutmaya gayret gösterilir. Bir bakıma, laik ya da anti-İslamcı bakış açısının “yerli” olmayan kaygılarla sahiplendiği din-devlet yönetimi ayrımı, İslami entelektüellikle aşmaya ve özümsemeye çalışılmaktadır. Bu açıdan, post-İslamcılık için İslamcılık hem sürdürülmesi gereken bir anlayış hem de aşılması gereken bir eşiktir. Sürdürülmesi gereken anlayış olarak İslamcılık, bu eylem için gerekli yöntemleri kökenlerinde bulundurmaktadır. Aşılması gereken eşik olarak İslamcılığa bakıldığında ise halihazırda bulunan yöntemler Batı referanslıdır. Post-İslamcılığın ilgi çekici yönü, İslamcılık eşığının aşılması için gerekli yöntemleri kurgulayabilme çabasıdır.⁵¹ Anılan yöntemler İslam ile demokrasiyi, inanç ile özgürlükleri, kulluk ile bireyciliği tartışmaya fırsat bırakmayacak şekilde bir araya getirmeyi amaçlar. Bu sebeple, gerektiğinde İslami referansların ortaya konduğu bir yöntem üzerinden – kadın meselesine bakış açısında kadının lider olamama sebebinin peygamber olamama sebeplerine bağlanması gibi-, gerektiğinde Benna'nın mirası olan pragmatizmin yön verdiği bir yöntem üzerinden –İslami devlet vurgusundan vazgeçilip İslami referanslarla uyumlu modern devlet yönetimi anlayışının benimsenmesi gibi- şekillenebilir.

Din ve devlet ilişkilerine klasik bir bakışa sahip olan İslamcılık bu manada nasıl aşılabilir? Üzerine tartışma yürütülen kavramların modern çağda iç içe geçmiş kavramlar olduğu aşikardır. Din, İslamcılık, İslamcı çizgiye sahip olan yöneticilerin devlet yönetimi hususundaki tutumları alışlagelmiş bir çerçeve içerisinde ilerlemiştir. Ancak post-İslamcılık bunun dönüşümüne müsaade edip çerçevenin genişlemesine yol açan yöntemlere sahiptir. Post-İslamcılık, din alanı ile siyasal alanın birbirine karışmaması hususunda iki temel yol

⁵¹ Khosrokhavar ve Roy, 2013: 64

önerir. İlk olarak din kavramının hikayesi ebedi bir hikayedir ve insani olmaktan daha ziyade ilahi vurgulara sahiptir. Siyasal olan ise direkt olarak insanla ilintilidir ve dünyevi bir alanı işaret eder. İkinci olarak, ilahi olanın insani olana indirgenmesi değerini düşürecektir. Bu sebeple, dinin siyasal olanın içerisinde eritilmesi İslam'a eksiklikler sunmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. İnsani kusurları İslami yönetime atfederek dine gölge düşürecek bir ihtimalin reddedilmesi, ilahi olana uygun düşen seçenektir. Bu noktada, post-İslamcı düşüncenin din ile devlet ayrımı noktasında İslamcılığı aşma gayretinin klasik modern siyasal argümanların ötesinde İslami kaygıların öne çıktığı bir yöntemle gerçekleştiği görülmektedir.⁵²

Bu noktada, 1998 yılında CNN ile gerçekleştirilen mülakatta Hatemi'nin kullandığı "araçsal akıl" kavramının irdelenmesi gerekir.⁵³ Araçsal akıl, dünyaya belirli bir pencereden bakmanın mantığını kurarak meşruiyet kazandıran yöntemi işaret eder. Bu işaret etme hali, dünyanın bir alet çantası gibi kullanılma haline tekabül eder. Hasıl olan amaçların gerçekleştirilmesi için araçlara başvurulur. Dolayısıyla araçlar, amaçların varlığına indirgenmiş ve yalnızca kullanıldığı anlarda değer kazanmıştır. Amaçların değeri bakidir ve gerçekleştirmek için araçların kullanılması makul olandır.⁵⁴ Bu bağlamda, post-İslamcılık için İslamcılığı aşmanın araçsal aklın bir tezahürü olduğu değerlendirilebilir. Çünkü esas olan İslamcılık değil İslam'ın kendisidir. Devlet yönetimi meselesinde amaca ulaşmanın yolu İslamcılığı aşmak ve klasik bakış açısından sıyrılmak ise; alet çantasından çıkarılması gereken alet araçsal aklın yardımıyla bulunur ve amaç doğrultusunda kullanılır. Bu durumda, reformist ekibin haricinde kalan Müslüman Kardeşler üyeleri için devrim öncesi süreçte post-İslamcılık meselesinin bir araç haline geldiği ve iktidarın ele geçirilmesi amacı için kullanıldığı görülmektedir.

1.1.6.2. Din ve Toplum

Post-İslamcı bir toplumun mümkün olup olmadığı, mümkün ise din, ideoloji ve toplum temelinde nasıl bir yapıya ulaşılabileceği hususunda iki temel görüş bulunmaktadır. İlk olarak, Soruş ve Sabeştari'nin öncülük ettiği soyut görüş irdelenecektir. Buna göre, din alanı belirli sınırlar içerisinde kalmalıdır. Toplumun dine bakış açısı siyasetin merkezi ile ilintili değildir. Dine dair ne varsa siyasetin alanı içerisinde değerlendirilmemelidir. Dini insanın vicdanından uzaklaştırıp dünyevi alanın kaygılarıyla meşgul etmek gereksiz bir çabadır. Din, manevi olduğu kadar insanın kendisi ile alakalıdır ve topluma dair sorumluluk

⁵² Khosrokhavar ve Roy, 2013: 65

⁵³ Khosrokhavar ve Roy, 2013: 67

⁵⁴ Gülenç, 2016: 242-243

atfedilmemelidir. Toplumun somut, gündelik sorunlarına dair sorumluluk, yönetenin sorumluluğundadır ve dinsel olan bu sorumluluktan uzak tutulmalıdır.⁵⁵

Toplum ve din konusunda post-İslamcı bakış açısını yansıtan ikinci görüş, Muntazırı ve Kadivar tarafından temsil edilmektedir. Buna göre, dinsel bir toplum anlayışı yanlışlık içermemektedir ancak toplum dinsel olanın baskısından ve sorumluluğundan uzak tutulmalıdır. Dinsel olanın siyaset üzerindeki etkisi, yasaların kurgulanması ile değil yasaların İslam'a uygun düşmesinin denetlenmesi ile ilintilidir. Sorumluluk yeniden yönetenin üzerindedir. Topluma düşen İslami yaşamayı başarmaktır; yasaları yapanlara düşen hukuku şeriat düzenine uygun hale getirmek değil İslam'a zıt düşmeyen yasaları hazırlamaktır. Dinsel olanın siyasi alan üzerindeki rolü ise toplumun İslami yaşamasına engel teşkil etmemesi gereken yasaları hazırlayanları denetleyerek İslam'a uygunluğunu test etmektir.⁵⁶ Ancak şeriate uygun bir hukuk düzeni yaratmadan İslam'a zıt düşmeyen yasaları hazırlamak, inanç ve özgürlüklerin harmanlanması hususunda tartışmalı bir alana denk düşmektedir. Anlatılmak istenen, toplumun özellikle Müslüman kesimi dışında kalan topluluklarının İslam hukukunun hakim olduğu bir ülkede baskıya ve kimliğine uygun düşmeyen sorumluluklara maruz kalmasıdır. Ancak İslam'a zıt düşmeyeceği öngörülen yasama süreci, şeklen şeriat olarak adlandırılmasa dahi şeri düzenin özelliklerini barındırmak zorunda kalacaktır.

1.1.6.3. Din ve Modernite

Bir zorunluluk veya bir proje olarak ortaya çıkmasından bağımsız olarak post-İslamcılığın özü, İslamcılık anlayışını aşmanın araçsallaştırılmasını işaret eder. Modernite ve modernitenin kavramları ile dinin ilişkisine bakıldığında araçsallığın en yoğun şekilde hissedildiği alanın din ve modernite ilişkisi alanı olduğu görülmektedir. Geçmişini, değişmesi mümkün olmayan kutsal metinleri, dini sorumlulukları ve otoriteyi reddetmeyen post-İslamcılık bu değerlerin yanına hak, özgürlük, serbestiyet ve çoğulculuk kavramlarını iliştiirmeyi denemektedir. Post-İslamcılık, İslamcılık anlayışının dayandığı kökenleri aşmaya gayret ederken, moderniteye de bir alternatif sunma çabasındadır. İslam'ın bireysel özgürlüklerle ve demokrasi ruhu ile birleştirilmesi bu çabanın tezahürüdür. İslamcılık, kulluk temelinde sorumlulukların din ile birleştiği noktayı işaret etmekte ise onu aşmayı amaç edinen post-İslamcılığın bireyin dindarlığı meselesinden uzaklaşmadan hak ve özgürlük temelinde bir noktaya karşılık geldiği söylenebilir.⁵⁷

⁵⁵ Khosrokhavar ve Roy, 2013: 71

⁵⁶ Khosrokhavar ve Roy, 2013: 71

⁵⁷ Bayat, 2016: 28

1.1.6.4. Din ve Reform

Post-İslamcılığın vaad ettiği dönüşüm, daha önce vurgulandığı üzere İslam'a ait olmayan kavramların bireyin dindarlığı ile harmanlanması üzerine odaklanmıştır. Arap Baharı özelinde post-İslamcılığın İslamcılık anlayışını aşma gayretinde reformist bir çaba gözlemlenmektedir. İslamcı olarak tanımlanan gruplar, ayaklanmaların başlamasıyla birlikte kendilerinin katıksız bir dini nosyona sahip olmadığını ve gerçekleşmesi muhtemel devrimin İran devrimine benzer nitelikler barındırmayacağını ifade etme fırsatı bulmuştur. Bu durum, anılan grupların İslami olmaktan uzaklaşmalarını işaret etmez; varlıklarını anti-İslamcı bir çizgiye yöneltmemişlerdir. Bu grupların ortaya koymaya çalıştığı İslami yaşama kaygısı güdenlerin de sokaktaki diğer gruplar gibi demokratik ve ekonomik sebeplerle hak arama eylemine girişebilecekleridir. Bu noktada, post-İslamcılık İslam'ın liberal ilkelerle tanıştırılması anlayışı olarak değerlendirilebilir.⁵⁸

Post-İslamcı anlayışın İslamcılığa yönelttiği reformun tek yönü dinin siyaset alanı içerisinde yorumlanması üzerine değildir. Ortaya çıkan anlayış ve sokaktaki yansıması, yalnızca İslamcılığın değil İslam'ın da farklı algılanmasını sağlamıştır. Anılan coğrafyada dini hassasiyetleri yüksek olan insanların yakın geçmişte seçimlere, cinsiyet eşitliğine, azınlık haklarına ve insan haklarına yönelik bakışında değişimlerin yaşanması, post-İslamcı dönüşümün başarısıdır. Böylece post-İslamcılık, İslamcılığın başaramadığı ve büyük ihtimalle başarmasının mümkün olmadığı bir şeyin başarılmasına ön ayak olmuş; ilahi nizamın sağlanması hususunda gayreti olmayan, siyasi duruşunu demokrasi ve insan hakları temelinde şekillendiren ve "seküler" olarak tanımlanan insanlarla İslamcıların ortak noktada buluşabilmesinin yolunu açmıştır. Reform böylece tek taraflı olmaktan çıkıp karşılıklı bir etkileşime doğru yol almıştır.⁵⁹

1.1.6.5. Müslüman Kardeşler ve Post-İslamcı Dönüşüm

Müslüman Kardeşler açısından post-İslamcı özelliklerin dillendirilmeye başlandığı dönemin ilk ürünü İslami kurallara göre yönetilen bir devlet anlayışından İslami referanslarla uyumlu bir devlet anlayışına geçişin kabulüdür. 1990'larda dillendirilmeye başlanan söylemin pratiğe dökülmüş hali Vasat Partisi ile manifesto haline gelmiş, örgüt içi itirazlara rağmen parti taslağında kendisine yer bulmuş ve 2011 yılında Hürriyet ve Adalet Partisi'nin kurulması ile birlikte daha görünür biçimde örgütün anlayışı olarak lanse edilmeye başlanmıştır. Bu durum aynı zamanda örgütün siyasi alanı tanımlarken yaptığı "ya İslamidir ya da İslam karşıtı" anlayışının direkt olarak dönüşümüne işaret etmektedir. Müslüman

⁵⁸ Ezbidi, 2014: 237

⁵⁹ Ezbidi, 2014: 238

Kardeşler'in siyasi alanı tanımlamak hususunda geçirdiği dönüşüm, bulunduğu siyasi konumun uzağında yer alan kişiler tarafından anlamlı bulunmuş ve politik bir dayanışma mümkün olmuştur. Anılan kişilerin İslami referanslarla uyumlu modern devlet anlayışını algılama biçimi, seküler referanslarla uyumlu devletten farksızdır. İslamcıların İslami referanslarla uyumlu bir devlet tahayyül etmesi şaşılacak veya korkulacak bir olgu değildir. İdeolojilerinin ve hayata bakış açılarının köklerini saldırdığı İslam dininin referanslarının modern devlete tehdit içermediği düşünülmektedir. Müslüman Kardeşler, liberallerden ve Kıptilerden aldığı bu ideolojik yardımı reddetmemiş ve İslami referanslı devlet modeli söylemi farklı kesimlerin ılımlı bakış açısına sahip olmasıyla güç kazanmıştır.⁶⁰ Müslüman Kardeşler böylece post-İslamcı anlayışın betimlediği İslam ve demokrasinin harmanlanması eylemini söylem bazında sahiplenmiş gözükmektedir. Örgüt üyelerinin İslam ve demokrasi konusundaki açıklamaları da post-İslamcı anlayışın tezahürü konumundadır. Hürriyet ve Adalet Partisi'nin kurulduğu dönemden itibaren yapılan açıklamaların tonu, İslami referanslarla uyumlu bir yönetimin diktatörlüğe, teokrasiye ya da alimlerin/din adamlarının tahakküm ettiği bir sisteme tekabül etmediğini açıklama gayreti ile doludur. Buna göre, devlet bir din devleti olmadığı gibi seküler olarak tanımlanan bir devlet de değildir. Halkın iradesi kendisini yönetecek kişiyi seçme konusunda tek yetki sahibidir ve İslami referanslar ahlaki ve etik düzenlemelerin gerçekleştirilmesi hususu için gereklidir. Devlet, bireyin gündelik yaşamına dair diğer konularla ilgilenip kısıtlama ve sınırlama yaratan bir mekanizmaya indirgenmemelidir.⁶¹

Müslüman Kardeşler'in post-İslamcı anlayışla yakınlaşmasının ikinci ürünü politik çoğulculuk konusundaki yaklaşımıdır. Çalışmada daha önce vurgulandığı üzere, örgütün siyasal alana geçişi hususunda görüş farklılıklarının bulunduğu bilinmektedir. Gelenekçi kanat ile reformist kanadın zıt fikirlere sahip olduğu siyasi parti meselesi Mısır devrimi ile birlikte ivedi bir çözüme kavuşmuş ve örgüt Hürriyet ve Adalet Partisi'ni kurmuştur. Politik çoğulculuk meselesi, örgütün post-İslamcı dönüşümünün başarısızlığını anlamak için elzemdir. Çünkü partinin kurulması ile birlikte örgüt, bu yapının tek siyasi yapı olarak kabul edileceğini ve başka bir siyasi parti girişiminin örgüt kurallarını ihlal etmek olarak değerlendirilip cezalandırılacağını duyurmuştur. Bu durum, İslam ile demokrasiyi, inanç ile özgürlükleri ve kulluk ile bireyciliği harmanlayıp özümsemeyi, kısacası İslamcılığı aşma durumunu betimleyen post-İslamcılığın yeterince benimsenmediğinin göstergesidir. Zira örgüt siyasi alana kayarak ülkeyi yönetme iddiası neticesinde bir parti kurmasına karşın biat kültürünün devam ettiği, kulluk anlayışına benzer biçimde rehberliğin kararına üyelerden

⁶⁰ Tadros, 2012: 50-51

⁶¹ Tadros, 2012: 53-55

koşulsuz kabul beklendiği görülmektedir. Politik çoğulculuk hususunda yaşanan dönüşüm de buna mukabil olarak hafif ölçeklidir. Karadavi, el-Masri, el-Wayi ya da Ebul Fütuh gibi örgütün içerisinde farklı görüşlere sahip olan üyelerin politik çoğulculuk konusunda ortaya koydukları tavır, çoğulculuğa direkt olarak karşı çıkmayan ama belirli kriterler üzerinden ilerleyen bir şekle sahiptir. Bir başka ifadeyle, Mısır siyasetinin ilerlemeci bir hale evrilmesi için Müslüman Kardeşler dışındaki siyasi partilerin varlığı ve gerekliliği kabul edilmektedir ancak hangi görüşe tabi olursa olsun anılan partilerin İslami referanslarla sorunlarının olmaması gerektiği öne sürülmüştür.⁶²

Post-İslamcı anlayışın bir diğer tezahürü olarak adlandırılabilir olan eşit haklar ve özgürlüklerin örgütün geleneksel bakış açısıyla aynı potada eritilmesi hususu, diğer dönüşüm unsurlarına göre daha eski bir dönemle ilintilendirilebilir. Hasan el Benna'dan itibaren örgütün vatandaşlık meselesine bakış açısı "lahum ma lana wa'aleihum ma'aleina" sözü ile açıklanabilir. Manası "onlar da bizimle eşit haklara ve aynı sorumluluklara sahip" olan bu söz, örgütün Mısır'daki Kıptilere yönelik bakış açısını özetlemek amacıyla ilk kez Benna tarafından kullanılmıştır. Gayrimüslimlerden cizye alınması yönündeki açıklamasıyla kötü bir üne sahip olan Mustafa Maşhur'un rehberliği dönemi dahil olmak üzere örgütün gayrimüslimlere bakış açısı bu minvalde oluşmuştur. 1990'lı yıllarla birlikte bu söylem iyiden iyiye sahiplenilmiş ve gayrimüslimlerin vatandaşlık hakları hususunda ilerici bir tavır takınılmıştır. Post-İslamcı anlayışın etkisinin hissedilmeye ve örgütün politik alana iyice yerleşmeye başladığı dönemde dini, mezhebi, milliyeti ne olursa olsun her vatandaşın eşit hak ve sorumluluklara sahip olduğu anlayışı sahiplenilmeye devam edilmiştir. Ancak, gayrimüslimin devleti yönetme yetkinliğinde olamayacağı anlayışı halen savunulmaktadır.⁶³

Müslüman Kardeşler'in dini ve milliyeti ne olursa olsun her vatandaşın eşit haklara sahip olması gerektiği anlayışı, sorunun kapsamı kadınları içermeye başladığında ise belirgin bir cinsiyetçiliğe evrilmiştir. Örgütün reformist kanadı dışarıda tutulduğunda, kadının devleti yönetme durumu önceleri dini referanslar ile kabul edilemez olarak addedilirken yeni milenyumla birlikte hasıl olan dönüşümün kadın meselesine etkisi ancak biçimsel olabilmıştır. Kadının liderlik etmesi hususundaki biçimsel dönüşümden kast edilen, kadının doğasının anılan işi yürütebilmek için uygun özelliklere sahip olmadığı ve kadının sosyal ve ailevi rolünün buna engel teşkil edeceği söyleminin sahiplenilmesidir. Diğer bir ifadeyle, önceleri İslami referanslarla kısıtlanan kadının rolü, artık gündelik yaşama dair gerekçelerle, fiziksel eksiklik veya sosyal hayattan ziyade ev hayatına uygunluk gibi söylemlerle kısıtlanmaktadır. Ancak bu noktada Müslüman Kardeşler'in yalnız olmadığını eklemek

⁶² Tadros, 2012: 77-80

⁶³ Tadros, 2012: 98-100, 151

gerekir; modern Mısır toplumunun partiyarkal kodlarının kadının toplum içerisindeki rolü bağlamında örgütün bakış açısından daha ilerici bir politik duruşa sahip olmadığı eklenmelidir.⁶⁴

⁶⁴ Tadros, 2012: 151-152

İKİNCİ BÖLÜM

MISIR SİYASİ TARİHİNE GENEL BAKIŞ VE MÜSLÜMAN KARDEŞLER'İN TARİHİ VE İDEOLOJİSİ

2.1. Mısır'a Genel Bakış

Verimli ırmaklar etrafında kurulan ilk uygarlıklar, zaman içerisinde devletlerin oluşumuna öncülük etmiştir. Fırat ve Dicle'nin can verdiği Mezopotamya, İndus Irmağı etrafında şekillenen Hint ve Sarı Irmak'ın var ettiği Çin uygarlıkları bir yana, Nil Nehri'nin çevresinde tarıma elverişli toprakların ortaya çıkardığı medeniyet, hem avcılıktan tarımsal faaliyetlere geçişe hem nüfusun artışına hem de devlet aygıtının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Tarımın öneminin arttığı bu topraklarda, iklimin yağış konusunda yeteri kadar cömert olmaması hasebiyle su büyük bir önem kazanmış, oluşan bu durum suyun adil şekilde paylaşılması için bir otoritenin varlığını zorunlu kılmıştır. Avcı kültürünün anarşik düzeni tarım faaliyetleri için ölümcül niteliktedir; tarımla ilgilenen bireyler için savaşmak eylemi açlıkla eşdeğerdir ve devlet aygıtı bireyin üretiminden pay alsa dahi anarşi düzeninden daha iyi olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Tarım devriminin bir başka sonucu, ileride yaşanabilecek kıtlığa önlem olarak ürünlerin stoklanması esnasında kayıtlara ihtiyaç duyulmasından hareketle insanoğlunun yazının icadına mecbur kılınmasıdır. Bütün bu gelişmeler ışığında devlet ilk kez, Eski Mısır'da var olmuş ve merkezden yakın çevreye doğru bir aktarım gerçekleşmiştir; Mısır'dan sonra Mezopotamya'da devlet yapısı görülebilmektedir. Yakın tarihte net bir şekilde görüldüğü üzere milattan önceki bu yıllarda da Mısır uygarlığının Mezopotamya uygarlıkları ile yoğun ilişkilere sahip olduğu bilinmektedir. Mezkur ilişkiyi barış, savaş ve rekabet ekseninde değerlendirmek mümkündür.⁶⁵

Mısırlı ünlü sosyal bilimci Cemal Hamdan'ın çöl ve Nil'in arasında kalan ve bu ikisinin etkisinde yeşeren bir tarihe sahip olduğunu iddia ettiği Mısır bir yönüyle Akdeniz, bir yönüyle Afrika, bir yönüyle Ortadoğu'dan beslenir. Stratejik konumu itibarıyla önem arz eder; bu yalnızca insanlık ve medeniyet açısından tarihi öneminden kaynaklanmamaktadır, aynı zamanda Afrika ve Asya arasında bir köprü olması ve Akdeniz ile Hint Okyanusu'nu birbirine bağlaması coğrafi açıdan eşine zor rastlanan bir kıymet yüklemektedir. Ülke topraklarının yüzde 4'ünü oluşturan Nil çevresi, ülkenin geri kalanı ile kıyaslandığında eşsiz tarım alanları ile kaplıdır ve ülke nüfusunun yüzde 96'sının bu bölgede yaşadığı bilinmektedir. Nil ile birlikte ülkenin karakteristiğini oluşturan diğer etmen olan çöl ise iki

⁶⁵ Barreau ve Bigot, 2006: 24-29

kısma ayrılır. Doğu çölü, Nil vadisinden Kızıldeniz'e uzanır ve ülke topraklarının yüzde 28'ini oluşturur. Nil vadisinden Libya'ya kadar uzanan Batı çölü ise ülke topraklarının yüzde 68'ini oluşturmaktadır.⁶⁶

Mısır'ın insanlık tarihinin en eski yerleşim bölgelerinin başında geldiği görülmektedir. Bu bölgeye yerleşmiş insanlar coğrafi olarak yakın olduğu Asya ve Afrika ile kültürel olarak ciddi bir etkileşim içinde yer almıştır. Büyük İskender'in bölgeyi ele geçirmesine kadar parça halinde yapıların egemenlik kurduğu Mısır coğrafyası, anılan yapısı sayesinde kültürel olarak çeşitliliğe kavuşmuştur. Bölgeye hakim olmak için savaflara giren yapıların varlığı bölgede birden fazla inanç ve etnik kimliğin var olması sonucunu doğurmuştur. İlk defa Büyük İskender ile bu parçalı yapısını terk eden ve siyasi birliğe ulaşan Mısır bu dönemde devlet kültürünün oluşması noktasında ilerleme kaydetmiştir. Büyük İskender'den sonra Helenistik Ptolemaioslar devletinin Mısır'a hakim olması, bölgenin Helenistik kültürden etkilenmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu döneme kadar çok farklı inançları coğrafyasında barındıran Mısır, Roma ve Doğu Roma İmparatorlukları ile birlikte Hristiyanlıkla tanışmış ve dini açıdan daha derli toplu bir döneme girmiştir. İslamiyet'in gelişmesi Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesi olan Mısır'a özellikle Müslüman Arapların bölgeye göçünü hızlandırmış ve Mısır'ın demografik yapısını Arapların lehine değiştirmiştir.⁶⁷

Mısır'da tarihin ilk dönemlerinde güvenlik ve su paylaşımı kaygılarıyla otoriteye duyulan ihtiyacın insani gerekçelerle ve zorunluluktan ortaya çıktığı aşikardır. Yöneten-yönetilen mefhumunu gün yüzüne çıkaran bu uygulama ile birlikte iktidar ve güç kavramlarının daha anlamlı hale gelmeye başladığı görülmektedir. Dinin etkisinin görülmeye başlanması ile birlikte Mısır coğrafyasında tahakküm eden ve tahakküm edilenin ilişkisi dini argümanlarla bezeli hukuk normlarına dayanmıştır. Firavunun uygulamaları aşkın manada kendisini Tanrı sıfatında görmesi ve adaleti oluşturacak olan varlık olduğuna dair inancından meşruiyet kazanmıştır. Bu noktada, iktidar kavramının eşitsizliği doğurduğu görülmektedir. Hukuk olarak adlandırılan şey, firavunun söyleminden başkası değildir; bu durum azınlığın çoğunluğa hükmetmesi sonucunu doğurmuş ve iktidarın varlığı eşitsizliği getirmiştir. Mısır'daki çok parçalı yapı, tahakküm edenlerin hakimiyetini kaybetmemek için bölgeyi ayrı ayrı yönetim alanlarına bölmesine sebep olmuştur. Anılan çok parçalı yapı zaman içerisinde din kültürünün güç kazanması sonucunu doğurmuştur.⁶⁸

Bölge ekonomik olarak incelendiğinde dinin ve sülalelerin nüfuzu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Toprağın devlet malı sayıldığı Mısır'da toprakla uğraşan çiftçiler devlet

⁶⁶ Aktaş, 2015: 63

⁶⁷ İplikçioğlu, 1990: 108-114

⁶⁸ İplikçioğlu, 1990: 114-118

sahiplerine bağımlı olarak yaşamlarını sürdürmektedir. Bu dönemde çiftçilik dışında Mısır'da ikinci önemli meslek ordu mensubu olmaktır. Anılan mesleklerin dışında her alanda var olan esnafılık uğraşısı dışında spesifik bir meslek ile karşılaşılammamaktadır.⁶⁹ Görüldüğü üzere, firavunlukla başlayan yöneten-yönetilen ilişkisi öncesinde bireyler kendi topraklarında tarım yapıp ürettiğini tüketmek olarak tanımlanabilecek maddi kaygılara sahipken iktidar ve güç kavramlarının ortaya çıkması ve devlet benzeri yapının oluşmasının ardından ekonomik üretim araçlarının devlet kontrolünde olması ve tüketebilmek için gerekli koşullara erişmek isteyen bireyin devlet için çalışması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Mısır'ın çok parçalı yapısı, medeniyetin ilk dönemlerinde farklı inanç ve Tanrıların yaratılmasına sebep olmuş ve farklı inanışlar bölgede dini anlamda hoşgörüyü doğurmuştur. Doğa olaylarını, hayvanları ve mimari yapıları tanrılaştıran Mısır topluluğunun çok parçalı yapısı aynı zamanda sanat ve kültürün gelişmesine katkıda bulunmuş; hiyeroglif yazının ve güneş takviminin icat edilmesini sağlamıştır. Helenistik dönemde sanatsal ve kültürel alanda ciddi gelişmeler kaydedilmiş; özellikle tapınak inşası ve heykeltıraşlık alanlarında yeni anlayışlar hakim olmuştur.⁷⁰

Müslümanlar tarafından fethedilmesinin ardından hızlı bir İslamileşme süreci yaşayan Mısır toplumu, 7. yüzyılın ortalarında Müslüman coğrafyasının en önemli toprak parçalarından birinde Arap kültürüne adapte olma mücadelesi vermiştir. Kısa bir sürede başarı ile atlatılan bu sürecin ardından Mısır, İslamiyet'in en önemli merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Kuraklık ve veba gibi sorunların baş gösterdiği dönemde iç karışıklıklarla boğuşan Mısır'ın 10, 11 ve 12. yüzyıllardaki politik tarih anlatımı din temelli savaşlar ve Şii-Sünni meselesi üzerine gerçekleşecektir. Fatımilerin iç karışıklıklardan istifade ederek ele geçirdiği ülkede Selahaddin Eyyübi'nin 12. yüzyıl sonlarında Mısır'ı fethetmesi ve Fatımi egemenliğine son vermesi ile birlikte ülke topraklarında yeniden Sünni temelli bir İslam uygarlığının ortaya çıktığı görülmüştür. Bu dönemin Haçlı seferleri sebebiyle Mısır açısından savaşlarla dolu bir dönem olduğu ve bu sebeple Mısır'da İslam uygarlığının yerleşmesine katkıda bulunduğu bilinmektedir.⁷¹

Mısır, Roma ve Doğu Roma İmparatorluklarından sonra 1915 yılına kadar Osmanlı hakimiyetinde kalmış ve İslami unsurlardan kültürel anlamda ciddi biçimde etkilenmiştir. Osmanlı hakimiyeti altında kaldığı dönem merkezi otoriteye bağlılık var olsa da merkezden uzak olunması sebebiyle Mısır için denetlenebilirlikten uzak bir dönem görüntüsü çizmektedir. Bu sebeple Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren

⁶⁹ İplikçioğlu, 1990: 119

⁷⁰ İplikçioğlu, 1990: 121-124

⁷¹ Aktaş, 2015: 66

kontrol edilebilen bir coğrafya olmaktan çıkmış ve zaman içerisinde Osmanlı'ya baş kaldıran ve hatta zaman zaman Osmanlı'nın ihtiyaç duyduğu hüviyette bir güce erişmiştir. Kavalalı Mehmed Ali Paşa döneminde sanayi, eğitim ve ordu alanında önemli reformlara imza atan Mısır'ın özerklik kazanması, Kavalalı'nın Hicaz, Halep, Suriye ve Adana bölgelerinin valiliklerini elde etmesi bunun bir sonucudur. Zaman içerisinde Kavalalı'nın bağımsızlık talebiyle uluslararası güçler ile diplomatik ilişki kurmaya başlaması, Osmanlı devletini İngiltere'ye yakınlaşmak zorunda bırakmıştır. Ancak despot bir yönetim tarzına sahip olan ve otorite boşluğundan faydalanmayı bilen Kavalalı döneminin ardından Osmanlı devleti bu sefer de bölgenin Batılı güçlerin etkisine ve müdahilliğine açık hale gelmesini engelleyememiştir.⁷²

Mercidabık ve Ridaniye savaşları ile Osmanlı egemenliği altına giren Mısır, hem siyasi ve toplumsal koşullar hem de coğrafi dezavantajlar sebebiyle hiçbir zaman Osmanlı tarafından sorunsuz bir hakimiyetle yönetilen bölge olmamıştır. Osmanlı egemenliği altındaki Mısır'a bakıldığında büyük güçlerin bölgeye yönelik arzusu hep canlı kalırken, coğrafi uzaklık merkezi otoritenin hakimiyetini zorlaştırmış, yoksulluk ve salgın hastalık problemleri Osmanlı'nın gerileme dönemine girmesi ile birlikte toplumsal hareketlere ve ayaklanmalara sebebiyet vermiştir. Tarihi süreç, Napolyon'un Mısır'ı işgaline doğru ilerlerken veba ve kıtlık sebebiyle dört milyon Mısırlının hayatını kaybettiği olgusu oldukça dikkat çekicidir. Bu noktada, Mısır'ı işgal ettikten sonra Napolyon'un yayınladığı bildiriye yer alan "Buraya gasp edilmiş haklarınızı iade etmek için geldim. Ben Allah'a Mısır'ın başında olanlardan daha fazla inanıyorum" sözü çeşitli sorunlardan kaynaklanan toplumsal hassasiyetlere gösterdiği özeni kanıtlamaktadır.⁷³ Ancak bu özenin Mısır toplumunun Napolyon işgaline gösterdiği tepkiyi azaltmadığı söylenmelidir.

Köylü ve zanaatkar sınıfının yalnızca ekonomik temelde etkili olmadığı aynı zamanda toplumsal dinamiğin harekete geçirilmesinde de baş aktörler halinde yer aldığı 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başı süreçte Mısır'ın halihazırda hareketli bir siyasi yapıya sahip olduğunu söylemek güç değildir. Hatta bu süreci bir nebze daha eskiye dayandırmak, Napolyon'un Mısır üzerine verdiği mücadelenin başarısızlığında büyük güçlerin siyasi mücadelesinin yanında ve hatta belki daha önem arz eden bir biçimde Mısır'ın toprak beyleri, köylüleri ve zanaatkarlarının dinamik toplumsal yapıya katkılarının olduğu öne sürülebilir. Henüz 18. yüzyılın başında cereyan eden siyasi gelişmelerin anılan toplumsal yapıyla birlikte aldığı hal, Mısır'ın 1952 Devrimi'ne dek Kavalalı hanedanlığının etkisinde, küresel siyasetin önemli bir odak noktası halinde ve çıkar çatışması ya da ortaklığı etrafında şekillenen sosyal ve siyasi iç

⁷² Ortaylı, 2016: 59-64

⁷³ Aktaş, 2016: 66

ittifaklarla bezeli bir sürece adım atmasına sebebiyet vermiştir. Fransızların çekilmesi ile birlikte, Mısır'da etkili olmaya başlayan Kavalalı hanedanlığı tek ve yetkin güç olarak görülmemelidir. Küresel güçlerin ve Osmanlı faktörünün varlığı anılan yapının mutlak hakim olmasını engellemiştir. Ancak Kavalalı'nın başlattığı modernizasyon hamlesinin hem Mısır hem bölge açısından oldukça büyük bir önem arz ettiği açıktır; zira hem bu dönüşüme ayak uyduranların varlığı hem de Kavalalı reformizminin kendi zıttını yaratması kayda değer bir rüzgar estirmiştir. Zira, modernizasyon hamlelerinin uygulanmaya başlanması ile birlikte kısa bir süre içerisinde birçok direniş, ayaklanma ve kalkışmanın meydana geldiği bilinmektedir. Bunun toplumsal dinamizm ile direkt olarak ilintili olduğu görülmektedir.⁷⁴

Direnişle ilişkilendirilen toplumsal grupların çabası, çıkar üzerinedir. Ancak bu salt ekonomik bir durum olarak nitelenmemelidir. Gündelik yaşam pratiklerine dair her alışkanlık, kazanım veya tutum çıkar olarak değerlendirilebilir. Nitekim 18. yüzyılın sonlarında Napolyon'a karşı direnen grupların 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Kavalalı'nın modernizasyon hamlelerine karşı direnmekten geri durmadığı görülmektedir. Mısır köylüsü, toprak sahibi ve zanaatkarı yalnızca eylemsellik içeren, anarşiye dayalı bir toplumsal hareketin ana öğeleri değildir; köylünün köyünü terk etmesi ve üretim yapmaktan vazgeçmesi, askerlik çağına gelen bireylerin saklanması, otoritenin buyurduğu işlerin düzgün yapılmaması bu direnişe örnek gösterilebilecek parçalardır. Bu noktada Mısırlının otorite soyut veya somut biçimde kendi çıkarlarına meydan okumaya başladığında baş kaldırmaktan imtina etmediği görülmektedir. Bunun bir dış güce veya yerli bir hükümete karşı sergilenecek olması durumda bir değişiklik yaratmamaktadır.⁷⁵

Napolyon'un ardından Kavalalı dönemi ile birlikte her alanda başlayan reform hareketlerinin kararlı bir biçimde hayata geçirilmesini sağlayan en önemli etken ekonomik gelişmelerdir. Özellikle, Amerikan İç Savaşı'nın da etkisi ile pamuk ihracatına dayalı ekonomide çok önemli gelir elde edilir ve modernizasyonun finanse edilmesi sağlanır. Ancak konjonktürün değişmesi ve parasal genişleme döneminde kamu projelerini finanse etmek için alınan borçların kriz döneminde ödenememesi Mısır'ı iflasa sürüklemiştir. Osmanlı'da örneği görüldüğü üzere alacaklı Batı devletlerinin yönetimi altında kurulan Düyun-ı Umumiye benzeri mali yapı sebebiyle devletin tüm gelirlerine el konulmuş ve kamu harcamaları tabii haliyle kısılmak durumunda kalmıştır. Kamu harcamalarının kısılması toplumsal ve siyasi gelişmeler açısından oluşacak domino etkisinin parçalarından birisidir. Bununla birlikte, ekonomik kriz iyice ayyuka çıkmış, enflasyon artışı halkın üzerinde büyük bir baskıya

⁷⁴ Çetinkaya, 2014: 19-21

⁷⁵ Çetinkaya, 2014: 24

sebebiyet verirken zorunlu olarak gerçekleştirilen kamu personeli sayısında azaltmaya gitme durumu daha önce bahsi geçen toplumsal fay hatlarının yeniden dinamik hale gelmesini tetiklemiştir.⁷⁶ Açıkça görüldüğü üzere, Mısır toplumunun ekonomik temelli kaygıları onları otorite ile karşı karşıya gelmekten alıkoymayacak ölçüde yaşamsaldır.

Osmanlı'nın yarı özerk vilayeti olan Mısır'da Napolyon işgaline son vermesinin ardından vali olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, modernleşmeyi başlatan kişi olarak anılmaktadır. İşgal girişiminin ardından modernizasyon hareketi doğal bir refleksle ordunun yeniden yapılandırılması düşüncesi ile başlamıştır. Modernizasyon hamlelerinin genel hatlarıyla devletin ekonomide baskın rolünü sürdürülebilir kılmak amacıyla hareket edildiği ve eğitim düzeyinin yukarıdan aşağıya artırılması için uğraş verilmeden yalnızca devlet görevine dahil edilebilecek zümreye yönelik bir eğitim reformu ortaya konulduğu söylenebilir. Reformların tabana yayılan, geniş bir hedef kitlesine sahip olmaması geçen yıllar içerisinde yukarıdan aşağıya kopukluğu artırmış, Mısır'da aydınların ve yönetici sınıfının halktan uzaklaşması ve halk ile tahakküm eden zümrenin birbirine giderek yabancılaşması sonuçlarını doğurmuştur. Düşünsel kopukluğun ötesinde, ticari olarak Mısır'ın ihracat temelli bir ekonomi politikası yürütmesi ve 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde yabancı sermaye sahiplerinin ülkenin üretim araçları üzerinde denetim kurması, alt sınıfların toplumsal bir hareket oluşturabilmesi için zemin oluşturmuştur. Üretim araçlarının denetimi zaman içerisinde eğitim, kültür ve din alanlarında da yabancıların etkinliğini artırmıştır. Yabancı okullarda Mısırlı çocukların sayısının küçük bir azınlığa tekabül etmesi, ticaretin büyük oranda yabancıların kontrolüne geçmesi ve Fransız ve Yahudi kültürünün Mısır aydınları ve yöneticileri arasında yayılmaya başlaması halkta tepkisel bir tutuma yol açmış ve yirminci yüzyılın başında ortaya çıkacak olan İslami hareketlerin Mısır'da var olan yapıyı Mısır'a ait olmamakla suçlamasına ve halktan destek görmesine yol açmıştır. Altyapısal projelerin ekipmanının ithalatının yanı sıra bu projelerin ifa edilmesi amacıyla çalıştırılacak personel de yurtdışından getirilmiştir. Sivil hizmetlerin yürütülmesini sağlayan küçük burjuvazi ise Rum, Yahudi, Ermeni, Lübnan ve Suriye kökenlilerden oluşmuştur. Mehmet Ali Paşa ile başlayan modernleşme hareketinin tabana yayılmaması, halkın eğitim alma imkanının devlet eliyle oluşturulamamasına, yabancı okulların ve misyoner kuruluşların eğitim araçlarının ön plana çıkmasına, sermayeyi elinde bulunduran küçük bir grubun devletin üretim araçları açısından söz sahibi olmasına yol açmıştır.⁷⁷

Tarihi süreç genel bir biçimde irdelendiğinde uygarlığın beşiklerinden birisi sayılabilecek kadar köklü bir tarihe sahip olan Mısır, hem Doğu ve Batı çöllerinin ortasında

⁷⁶ Çetinkaya, 2014: 32

⁷⁷ Erkiilet, 2015: 219-223

kalan Nil vadisinin vaat ettiği elverişli yaşam alanı, hem Ön Asya ve Ortadoğu medeniyetleri ile coğrafi yakınlığı sebebiyle sahip olduğu etkileşim imkanı hem de doğu ile batı arasında köprü vazifesi görmeye müsait fiziki ve tarihi koşulları sebebiyle önemli bir merkez olmayı başarmıştır. Sahip olduğu bu köklü tarihi sürecin yansımaları Mısır'ı diğer Arap ülkelerinden ayırmaktadır. Kültür-sanat, eğitim ve entelektüel dünya açısından bölgenin diğer ülkelerinden önde olduğu kadar bu ülkelere öncü olma özelliği de taşımış ve onları etkilemiştir.⁷⁸

2.2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Mısır

Vefd Partisi ile birlikte Mısır toplumunun İngiliz hakimiyetinden duyduğu rahatsızlık iyiden iyiye gün yüzüne çıkmış ve milli duyguların ön plana çıktığı görülmüştür. Bu süreci anlayabilmek adına Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminin, modernizasyon hamlelerinin, anılan hamlelerin yarattığı ekonomik durumun ve Mısır toplumunun sayılan unsurlarla ilişkisinin irdelenmesi gerekmektedir.

2.2.1. Vefd Partisi ve Bağımsızlık Deneyimi

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın, yöneticiliği döneminde açılmasının Mısır'a zarar getireceğine inandığı Süveyş Kanalı meselesi, haleflerinin yöneticiliklerinde ciddi biçimde gündeme gelmiş ve İngiltere ve Fransa arasında sorun yaratmıştır. 1854'ten 1863'e kadar Mısır valiliğini yürüten Said Paşa'nın dönemin Fransa İskenderiye Konsolosu Ferdinand de Lesseps'e Süveyş Kanalı konusunda imtiyaz tanınması, Osmanlı devleti ve İngiltere'nin muhalefetine karşın Lesseps'in kanalı açmak için kurduğu şirket vasıtasıyla harekete geçmesinin önünü açmıştır. Teşebbüs doğal olarak Lesseps'in tek başına yürüttüğü bir politikanın eseri değildir; 3. Napolyon Fransa adına girişimi desteklerken kanalın açılmasının deniz ticareti açısından kendilerine fayda getireceğine kanaat getiren İtalya ve Avusturya da projeyi desteklemiştir. 1869 yılında deniz trafiğine uygun hale gelen Süveyş Kanalı'nın açılması ile İngiltere için Mısır meselesi ivedi biçimde çözülmesi gereken bir dış politika sorunu haline gelmiştir çünkü Fransız-Mısır ortaklığındaki şirket vasıtasıyla Fransa, İngiltere'nin İmparatorluk Yolu'na set çekmiştir.⁷⁹

Said Paşa'nın ardından göreve gelen İsmail Paşa dönemi Mısır'da modernleşme hamlelerinin yoğunlaştığı bir dönem olmakla birlikte aynı zamanda dış borçlanmanın Mısır siyasetini etkiler duruma geldiği görülmüştür. Dış borcun sadece faiz tutarının ülkenin yıllık geliriyle ödenemeyecek duruma gelmesi üzerine Süveyş Kanalı hisselerini satışa çıkaran Mısır, İngiltere için beklenen fırsatı doğurmuştur. İngiltere bu hisselerin tamamını satın almış

⁷⁸ Aktaş, 2015: 64-65

⁷⁹ Armaoğlu, 2014: 402-404

ve Fransa ile birlikte Mısır siyasetine etki eden ana aktörlerden biri haline gelmiştir. Yabancı güçlerin siyasette bu denli etkin bir konumda olması, Mısır'da Vatani adı verilen milliyetçi askerleri ayaklandırmış ve anılan grup orduda ve siyasette önemli mevkilere getirilmiştir. Süveyş Kanalı'nın açılmasından bu yana Mısır'a müdahale konusunda fırsat kollayan İngiltere, İskenderiye'de bir Arap ile bir Maltalı'nın kavgası sonucu çıkan toplumsal olaylarla bu şansı elde etmiştir. Vatani grubunun lideri ve ayaklanma sonrası Savunma Bakanı pozisyonuna getirilen Arabi'nin yaşanan toplumsal olayın ardından İskenderiye'de güvenlik tedbirlerini artırması üzerine İngiltere, önce bu durumun bir an önce sona erdirilmesini talep etmiş, Arabi'den gelen olumsuz cevap üzerine İskenderiye ve Port Said'den başlayarak 1882 yılında Mısır'ı işgal etmiştir.⁸⁰

Ekonomik açıdan sorunların gün yüzüne çıktığı ve toplumsal harekete meyilli bir halkın var olduğu bu süreçte yaşanan en önemli gelişmelerden birisi yukarıda anılan Arabi ayaklanmasıdır. Kavalalı hanedanlığının etrafında kendisine yaşam alanı bulan yönetici elit, zengin Arap aileler ve liman kentlerini yurt edinen yabancı burjuvazinin varlığından rahatsızlık duyan ve kendilerini yerli olarak niteleyen asker, doktor, mühendis gibi grupların içerisinde yer aldığı ayaklanmanın temelinde yönetim kademesini uzun yıllardır elinde bulunduran elitin yerinden edilmesi arzusu yatmaktadır. Nitekim Arabi'nin öncülüğünde bu hareketin toplumsal bir damar yaratma açısından başarılı olduğu da söylenebilir. Kendisi albay olan Arabi, hareketin askeri gücünün başına geçmiş ve Hidiv Tefik Paşa'ya karşı mücadeleye girişmiştir. Bu noktada, Batılı güçlerin duruma bakış açısı ayaklanmanın sonucunu belirleyen en önemli etmen olmuştur. Devlet güçleriyle duruma karşı koyamayacağını farkında olan Tefik Paşa, büyük güçlerden yardım talep etmiş ve İngiliz ordusu İsmailiye olayını bahane ederek ayaklanmanın bastırılması ve Arabi güçlerinin yenilgiye uğratılması hususunda yardımcı olmuştur.⁸¹ Bu noktada, kendilerini yerli olarak tanımlayan ve içerisinde yabancıların da bulunduğu elit zümreye karşı bir harekete kalkışan Arabi güçlerinin salt milliyetçi bir hareket olarak tanımlanması indirgemeci bir bakış açısının tezahürüdür. Zira Arabi ayaklanmasının fraksiyonları oldukça karmaşık bir yapı arz etmektedir. Başlangıçta milliyetçi bir düsturla hareket edildiği açıkça görülmektedir; ancak zamanla bu ayaklanmaya dahil olan farklı grupların varlığı çok katmanlı bir yapının resmedilmesini işaret etmektedir. Öğrencilerin, köylülerin, işçilerin, ticaretle uğraşanların, kölelerin, kadınların ve aydınların katıldığı bu ayaklanmayı⁸² nitelerken oryantalist bir bakış açısıyla, yabancı olana karşı durup yönetimi yerli olana devretmeyi amaçlayan bir yapı

⁸⁰ Armaoğlu, 2014: 405-409

⁸¹ Çetinkaya, 2014: 33

⁸² Çetinkaya, 2014: 35

resmetmekten kaçınmak ve tıpkı Batı medeniyetlerinde ortaya çıkan ayaklanmalar gibi toplumsallığın yarattığı koşulların varlığını kabul etmek gerekmektedir.

Kavalalı'nın modernizasyon ve reform hareketleri ile başlanılan bu bölümde Mısır toplumunun iktisadi ve sosyal konularda kendi çıkarlarını ilgilendiren ve kazanımlarının elinden alınmasına veya kazanımlarının değer kaybetmesine sebebiyet verebilecek meselelere karşı protest hali açıkça görülmüştür. Bu ayaklanmaların veya genel bir ifade ile toplumsal nitelikteki hareketlerin güç kazanmasında ilgi çekici biçimde Kavalalı modernizasyonunun etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler, modernizasyon hamlelerinin yarattığı kurumlar ve ortaya çıkmasına müsaade ettiği olgular üzerinden açıklanabilir. Telgraf, demir yolları, eğitim alanındaki ilerlemeler, basın hayatının oldukça canlı olması, modern eğitimle birlikte ortaya çıkan kulüp ve dernekler, aydın kesimin etkinliğinin artması birbiriyle ilintili hususlar halinde ilerlemeci bir tavrın ve toplumsallığın meydana gelişini soyut veya fiziki olarak etkilemiştir.⁸³ Ayaklanmaların başarısını veyahut başarısızlığını irdelemekten ziyade vurgulanmak istenen nokta, modernizasyonun getirdiği olanakların Mısır toplumunda yarattığı dönüşümdür.

Mısır, 1. Dünya Savaşı'nda kültürel ve dini anlamda ortak geçmişe sahip olduğu Osmanlı'ya karşı savaşa girme eyleminden hoşnutsuzluk duymuştur. Bunun ötesinde Osmanlı'nın direkt tahakkümü altında yaşamının yarattığı rahatsızlığın, İngiltere valisinin emri altında yaşamının yarattığı rahatsızlıktan daha fazla olmadığı aşıkardır. Savaşın bitmesinin ardından İngiliz hakimiyetinin yarattığı rahatsızlık sebebiyle dönemin popüler anlayışı olan ulusların kendi kaderini tayin hakkının gündeme gelmesiyle bağımsızlık söylemleri artmıştır. 1918'de kurulan Vefd Partisi Mısır'ın bağımsızlığını hedefleyen ilk parti özelliğini taşımaktadır. Partinin kurucuları Mısır'ın büyük toprak sahipleri olmakla birlikte halkın ileri gelenleri olarak kabul görmektedir. Partinin lideri Saad Zaglul kırsalda yetişmiş ve Avrupa'da eğitim almış birisi olması hasebiyle halk desteği olmadan bağımsızlığın kazanılmayacağına bilincinde köy köy dolaşarak bağımsızlık mücadelesini anlatmış ve ciddi bir halk desteği sağlamıştır. Bağımsızlık tehdidinin farkına varan İngiltere, Vefd Partisinin liderlerini tutuklamış ve üyelerini sürgüne göndermiştir.⁸⁴

Halk İngiltere'nin politikalarına karşı kentlerden kırsala yayılan bir ayaklanma başlatmıştır. Birçok Mısırlının hayatını kaybettiği bu ayaklanma sonunda başarıya ulaşmış ve tutuklanan ve sürgüne gönderilen Vefd üyeleri serbest bırakılmış, ülkeye dönmelerine izin verilmiştir. Bu başarı Vefd Partisi'ni halkın temsilcisi haline getirmiştir. Hatta Zaglul'un İngilizler tarafından da Mısır halkının temsilcisi olduğunun kabulü gerçekleşmiş ve bölgenin

⁸³ Çetinkaya, 2014: 34

⁸⁴ Cleveland, 2008: 218-220

kaderini belirleyecek olan Paris Barış Konferansı'na katılımı söz konusu olmuştur. Vefd Partisi'nin meşruluğunun kabul edilmesinden sonra bağımsızlık taleplerinin yerini meşrutiyet fikri almıştır. Meşruti yönetimin ilanından sonra bağımsızlığa daha kolay ulaşabileceğini düşünen yönetim ile bağımsızlık yerine meşrutiyeti tercih eden İngiltere ilk defa bir konuda uzlaşmıştır. Yapılan ilk seçimlerde Vefd Partisi çok yüksek oy oranına sahip olmuştur. İngiliz destekli Kral Fuad bu durumdan rahatsız olsa da Mısır ilk defa parlamenter demokrasiye geçiş yapmıştır. Kral Fuad kadar otoriter eğilimler gösteren Zaglul'un meclisteki muhalefet partilerinin milletvekillerine yönelik tutumu rahatsızlık yaratmış ve bu durum bir sonraki seçimde oy oranının düşmesine ve istikrarsızlığa yol açmıştır.⁸⁵

1. Dünya Savaşı'na doğru gidilirken, anılan ve ayaklanmaya sebebiyet veren toplumsal rahatsızlıkların neredeyse hiçbirinde bir değişiklik gözlemlenmemektedir. İngiliz etkisindeki üretim fiyatları, toprakla ilgilenenleri rahatsız ederken; orta-üst sınıf yönetici elitin Avrupalılar tarafından işgal edilmesinden hoşnutsuz durumdadır. Şehirde yaşayan alt sınıfın ise enflasyon ve temel gıdaya erişim noktasında çok ciddi sıkıntıları bulunmaktadır. Ek olarak, yönetimin halk üzerinde savaşı da bahane ederek uyguladığı olağanüstü hal hükümleri, sansürün ve baskının dozunu iyiden iyiye artırmıştır. Bu noktada, Vefd Partisi'nin İngiliz karşıtlığı temelinde olsa dahi neredeyse toplumun tüm kesimlerine hitap ettiğini iddia edebilmiş ve var olan duruma muhalif olanların lokomotif gücü haline gelebilmiş olmasının gerekçelerinin yine toplumda ve toplumun hoşnutsuzluğunda yattığı açıkça ortadadır.⁸⁶

Ancak anılan durum zaman içerisinde Vefd açısından olumsuz bir seyre doğru ilerlemiştir. İngiliz karşıtlığı ve bağımsızlık temelinde ilerleyen hareket, yalnızca bu iki araç özelinde tüm kesimlere hitap etme iddiasına sahiptir. Bunun dışında, toplumun üst kesimlerine yakın bir çizgide olduğu söylenebilir. 18. yüzyılın sonundan itibaren sosyal, ekonomik ve politik meselelerde otoriteye karşı duruş sergileme deneyimlerinin vurgulandığı Mısır toplumu için Vefd Partisi de tek seçenek olmamış ve 1920'lerin sonuna gelindiğinde toplumun farklı kesimlerinden insanlar farklı görüşler etrafında toplanmaya başlamıştır. Ekim Devrimi'nin etkisi ile birlikte bir işçi partisinin kurulması buna örnektir; ancak Vefd ve İngiliz yönetiminin toplumda yarattığı rahatsızlıktan beslenerek güç kazanan en büyük ve önemli oluşum, aynı zamanda ortaya koyduğu ideolojik zemin sebebiyle, Müslüman Kardeşler hareketidir.⁸⁷

Mısır siyasetinin ve Vefd'in durumundan hoşnut olmayan İslami hassasiyetlere sahip muhalif kitle, Hasan El Benna'nın önderliğini yaptığı ve 2.Dünya Savaşı'ndan itibaren daha

⁸⁵ Cleveland, 2008: 221-222

⁸⁶ Çetinkaya, 2014: 48-49

⁸⁷ Gelvin, 2016: 231

derli toplu bir hal alan siyasal İslam çizgisinde buluşmuştur. Daha doğrusu ne İngiliz egemenliği ne de Vefd Partisi için olumlu hisler besleyen bu kitle siyasal İslam çizgisine kanalize edilmiştir. Kral Fuad'ın ölümünün ardından yerine geçen oğlu Kral Faruk'un Mısır'a getirmek istediği Batı tarzı sistem halk tarafından kabul görmemiş ve Zaglul'u da desteklemeyen kitlenin siyasal İslam çizgisine kaymaktan daha kıymetli bir alternatifi kalmamıştır. Halk, ekonomik ve toplumsal meselelerde siyaset zemininde bir karşılık bulamayınca sistemin dışında kalan örgütlere meyletmiştir. Bunların başında, Hasan el Benna'nın 1928 yılında kurduğu Müslüman Kardeşler örgütü gelmektedir.⁸⁸ Mısır 2.Dünya Savaşı'nda savaşa aktif olarak girmemiştir. Ancak meşruti yönetimle yönetilen ülkenin üzerindeki İngiltere etkisi, savaşın başından itibaren hissedilmiş ve savaşın ilk günlerinde ülkede sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bunun yanı sıra ülke, İngiltere tarafından Akdeniz savunmasının merkezi yapılmıştır. Tüm bu süreçten Mısır halkı ve ekonomisi ciddi darbe almıştır. Savaş süreci ve sonrasında Vefd Partisi İngiltere'yle işbirliği yapan yozlaşmış bir parti olarak görülmüş ve yukarıda bahsedilen siyasal İslam çizgisindeki Müslüman Kardeşler ülkede önemli bir siyasi aktör olarak yerini almıştır.⁸⁹

Vefd Partisi'nin milliyetçi ideolojinin temsilcisi olduğu iddiasından hareketle Müslüman Kardeşler'i yalnızca İslami bir çizgide ele almak yanıltıcı olabilir. Hasan el Benna'nın örgütün kuruluşundan önce ve sonra, Mısır siyasetine dair yaptığı tespitlerin ve eleştirilerin milli olmaktan uzak kalmakla ilintili olduğu bilinmektedir. Ancak İngiliz hakimiyetindeki ülkenin vatandaşları açısından İslami hassasiyetleri yüksek ve anti-emperyalist çizgisi sayesinde milliyetçi olarak addedilebilecek bir örgütün varlığı, yozlaşmış olduğu değerlendirilen siyasi zeminde değerli bir çıkış noktasına işaret etmektedir. Benna'nın "İnsanın ülkesini ve yaşadığı yeri sevmesi hem insan tabiatının hem de İslam'ın emirlerinin gereğidir..." cümlesi örgütün ana akım milliyetçilikten uzak ancak İslam'ın temel olarak ele alındığı, milli değerler noktasında hassas bir çizgide yer alacağını göstermiştir.⁹⁰

2.2.2. Nasır Dönemi

20. yüzyılın ilk yarısından itibaren yükselişe geçen ulus-devlet anlayışı Ortadoğu'daki manda rejimlerinin sonunu getirmiş, halklar bağımsızlık taleplerini yüksek sesle dillendirmeye başlamış ve emperyalist devletlerin uydusu haline gelen manda rejimleri yerini bağımsızlığı sahiplenilen anlayışa bırakmıştır. Ortadoğu'da bugün dahil tüm tarihsel süreçte var olan, orta sınıfın öncülüğünde özellikle kentlerde oluşan ancak kırsalda da ciddi destek bulan

⁸⁸ Cleveland, 2008: 224

⁸⁹ Cleveland, 2008: 225-229

⁹⁰ Gelvin, 2016: 232

İslami anlayış ise süregelmiştir. Soğuk Savaş döneminin şartları sebebiyle iki bloktan birinde yer almak istemediği için üçüncü yolu tercih eden ve Bağlantısızlar Hareketi'ne dahil olan, Arap milliyetçiliği ve sosyalizmi birleştirme hedefine sahip Nasırcı ideoloji ortaya çıkmıştır. Arapları birleştirme ve Ortadoğu'daki yapay devletlerin zamanla ortadan kalkmasını hedefleyen bu anlayış aynı zamanda devlet kaynaklarını halkın yararına kullanmayı, devlet mülkiyetini, sosyal hizmet ve adaleti ön plana çıkaran sosyalizm anlayışını da sahiplenerek bir sentez yaratmayı hedeflemiştir. Bu vaatler ve hedefler üzerine kurulan anlayış Arap halkında bir heyecan yaratmış, bunun yanı sıra Ortadoğu'da var olan Filistin sorununda da İsrail karşıtı bir politika izleyerek tabanını ilk andan itibaren ciddi biçimde genişletmiştir.⁹¹

Vefd Partisi'nin yozlaşmış olması bağımsızlık mücadelesini yeniden gündeme getirmiş ve yalnızca siyasal İslam anlayışının değil daha sonra hem Arap sosyalizmi ile hem de iki kutuplu dünyada üçüncü bir yol olarak Bağlantısızlar Hareketi'nin başını çekmesiyle dünya siyaseti açısından önemli bir figür haline gelecek olan Nasır'ın da Mısır'da güçlenmesine yol açmıştır. 1952 yılında kendilerine Hür Subaylar adını veren ordu mensupları darbe ile iktidarı ele geçirmiştir. Darbeyi yapanlar arasında Mısır'ın sonraki on yıllarına şekil verecek Cemal Abdul Nasır ve Enver Sedat da bulunmaktaydı. Yeni rejim ilk olarak toprak reformu hamlesine girişmiş ve darbeden iki yıl sonra devlet başkanlığı koltuğuna Nasır oturmuştur. Halk tarafından coşkuyla karşılanan yeni uygulamalar kurulan rejimi darbe ile gelmiş olsa da meşru hale getirmiştir. Birçok özel kurumu devlet mülkiyetine alan, Batı tipi eğitim tarzını benimseyen, kadınların siyasette rol almasını sağlayan, kız çocuklarının okutulmasını zorunlu hale getiren, bazı temel ihtiyaçları ücretsiz hale getiren; böylece devlet ile yurttaş arasındaki sosyal sözleşmenin yükümlülüklerini yerine getirerek hükümet dışı örgütlerin nüfuz alanı bulmasına müsaade etmeyen Nasır bunların dışında dış politikada da Batı merkezli yaklaşımı terk edip Süveyş Kanalı'nı millileştirme hamlesine girişerek ve Arap Birliği anlayışını geliştirmeye gayret ederek proaktif bir seyir izlemiştir.⁹²

Böylelikle Mısır'da Cemal Abdül Nasır'ın askeri darbe ile başa geçmesinin ardından siyasi yapı Arap ulusçuluğuna endeksli şekilde var olmuştur. Nasır, Mısır halkının batılılara karşı duyduğu nefretin tarihi altyapısını iyi tahlil etmiş ve Arap ulusçuluğu fikrini sosyalist doktrinle bezeyerek peşinden gelen kitlelere özümsetmeyi başarmıştır. Ancak Nasır'ın tarihe geçişi her ne kadar Süveyş Kanalı'nı millileştirme hamlesi ile gerçekleşse de başvurduğu modernleşme araçları, örneklerini Mısır kültürünün özünden almayan yabancı orijinli ideolojilerin halk arasında yayılması ve yaygınlaşmasına yol açmıştır.⁹³

⁹¹ Çubukçu, 2014: 199-201

⁹² Cleveland, 2008: 335-358

⁹³ Erkilet, 2015: 223-224

2.2.3. Enver Sedat: İktisadi Liberalizme Geçiş Dönemi

Nasır'ın halefi olarak göreve gelen Enver Sedat, başlangıçta düşük profilli bir devlet adamı görüntüsü çizse de iç ve dış politikada yarattığı etki bakımından selefinden farksızdır. Sedat yönetimi, Mısır'ın Nasırcılıktan koptuğu ve yeni bir paradigmaya adım attığı bir döneme sahne olmuştur. Nasırcı çizgiden kopuşu betimleyen önemli gelişmeler olarak Mısır'ın ekonomi politikasında yaşanan köklü değişim, İsrail'le yapılan ve görece başarı elde edilen 1973 Yom Kipur Savaşı'nın ardından yürütülen ve Mısır'ın Ortadoğu'daki rolünü direkt olarak etkileyen barış görüşmeleri ve bu barış görüşmeleri sırasında/sayesinde ABD ile kurulan ittifak gösterilebilir. Mısır'ın buna mecbur olduğunu düşünen Sedat döneminde liberalleşme yönünde adımlar atılmıştır. Zira İsrail ile süregelen savaş durumu, turizm gelirinin ekonomide önemli bir yer tuttuğu Mısır'ı olumsuz yönde etkilemekteydi. Ek olarak her an savaşa hazır olma güdüsü, devleti büyük miktarda savunma yatırımı yapmaya ve bütçenin önemli kısmını orduya ayırmaya itmekteydi. Bu noktada İsrail ile yapılacak bir anlaşmanın devlete ekonomik bir alan açacağını düşünen Enver Sedat, ABD'nin meseleye müdahil olmasının gerekliliğine inanmış ve buna uygun diplomatik hamlelerde bulunmuştur. Kısa vadede istediği sonuca ulaşamayan Sedat, bunun üzerine savaş kozunu oynamış ve Arap ülkelerinin o ana kadar İsrail'e karşı başarı elde edemediği tek savaşa girişmiştir. 1973 Ekiminde gerçekleşen savaşta Mısır, Süveyş Kanalı'nın karşı kıyısına kadar ilerlemiş ancak devamını getirmemiştir. Hedeflenen İsrail meselesine uluslararası güçleri dahil edebilmektir; bu sebeple kazanımların sürdürülmesi için daha fazla askeri hamlede bulunulmamıştır.

Ancak bu andan itibaren Enver Sedat'ın, askeri zaferin mimarı olan devlet başkanı sıfatından Mısır halkının bir kısmı ve Arap ülkelerinin birçoğu için Filistin davasına ihanet eden kişi sıfatına geçiş süreci başlamıştır. Sedat'ın planları tutmuş ve ABD ile SSCB sürece müdahil olarak ateşkesin sağlanmasına yardımcı olmuştur. Ateşkesin gerçekleşmesinin ardından iç politikada özellikle ekonomik bağlamda dönüşümlerin gerçekleştirilmesi fikrine odaklanan Sedat'ın 'el-İntifah' yani açılış adı verilen liberal ekonomi programı yabancı yatırımı teşvik etmeyi amaçlamıştır. Ancak program, tabana yayılarak ekonomik reformu gerçekleştirmekten uzak, yalnızca bir kesime hitap eden bir görüntü çizmiştir. Programın fırsatlarından yararlanan yatırımcılar, Mısır ekonomisinin geleceğine güven duymadıkları için risksiz ve üretimden ziyade tüketime yönelik yatırımlar gerçekleştirerek yatırımların halk nezdinde bir karşılığı olması hususunun önüne set çekmiştir. Programın başarısızlığının ardından halkın temel tüketim maddelerine erişiminde uygulanan sübvansiyonların kaldırılması büyük bir infiale yol açmış ve halk ile devletin güvenlik aygıtları arasında çatışma yaşanmış, yaklaşık 150 Mısır vatandaşı öldürülmüştür. Sedat bu gelişmelerin

ardından göreve geldiği noktaya yeniden dönmüş, askeri zaferin tüm etkileri silinmiş ve hatta devamında İsrail ile yürüttüğü barış görüşmeleri ve Knesset'te yaptığı konuşmayla kendisine yönelik tepkilerin zirve yaptığı bir döneme girmiştir. Ardından ABD'nin girişimleri ile başlayan Camp David görüşmeleri, Enver Sedat açısından zımnî bir yenilgiye dönüşmüş, Başbakan Begin İsrail açısından başarılı bir diplomatik anlaşmaya imza atmıştır. Camp David'in Mısır açısından başarısız bir anlaşma olarak nitelendirilmesi, yalnızca anlaşmanın şartları ile sınırlı değildir; devamında Arap Birliği'nden atılan, neredeyse bütün Arap devletlerinin diplomatik ilişkilerini dondurduğu, Arap ülkelerinin tutumları sebebiyle tamamen Batı'ya bağımlı kaldığı bir Mısır ortaya çıkmıştır. Siyasal ve ekonomik liberalleşme hamlelerinin başarısızlığı, gelir eşitsizliğinin önemli bir sorun olduğu ülkede Sedat ve eşinin şaşaa ile dolu bir hayat sürmesi ve ülkenin Arap coğrafyasından tecrit edilmesi, içeride muhalif hareketlerin güçlenmesini sağlamış ve anılan gelişmelerin İsrail ile bağlantılı olarak ortaya çıkması bu muhalif hareketlerden İslami tandanslı olanlara güç kazandırmıştır. Toplumda hasıl olan muhalif dalganın iktidarını hedef aldığını sezen Sedat'ın özellikle İslami eğilimlere sahip yaklaşık 1000 muhalifi tutuklatması, kendisi için sona gelindiğinin göstergesi olan acı bir tecrübe olmuştur. Enver Sedat, aktarılan hadiselerden kısa bir süre sonra 1973 savaşının yıldönümü kutlamaları esnasında askeri geçit töreni ile alandakileri selamlarken ordu mensupları tarafından yaylım ateşine tutularak öldürülmüştür.⁹⁴

2.2.4. Hüsnü Mübarek Dönemi

Enver Sedat döneminde cumhurbaşkanlığı yardımcılığına getirilen ve daha sonra cumhurbaşkanı olan Hüsnü Mübarek dönemi, selefinden farklı politikaların yürütüldüğü bir dönem olmamıştır. Buna ek olarak, Mısır'ın halihazırda bekleyen siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlarının çözümü noktasında bir gelişme yaşandığı da söylenemez. 1984 yılında gerçekleştirilen seçimin önceki seçimlere nazaran oldukça şeffaf olması, muhalefetin seçim döneminde kısıtlamalara maruz bırakılmaması, Vefd Partisi'nin 1952'den sonra ilk defa seçime katılmasına izin verilmesi ve önem verileceği vurgulanan siyasi ve ekonomik liberalleşme hamleleriyle birlikte Mübarek'in seleflerinin aksine gösterişten uzak bir görüntü çizmesi Mısır'ın demokratikleşme süreci açısından umut veren bir gelecek perspektifi yaratmıştır. Ancak bunun pratikte somut bir karşılığının olmadığı kısa vadede ortaya çıkmış ve Sedat döneminin mirası olan politikaların neredeyse tamamının sahiplenildiği görülmüştür. 1984 sonrası süreçte, seçimlere ve muhalefete yönelik hile ve denetim uygulamalarının gerçekleştirilmesi, İnfıtah programının önlemeyi başaramadığı gelir eşitsizliği probleminin

⁹⁴ Cleveland, a.g.e., 415-424

derinleşerek devam etmesi, İsrail ve ABD ile iyi ilişkiler kurma üzerine inşa edilen dış politikanın toplumda karşılığının olmaması Mübarek döneminin Sedat döneminin başarısızlıkları ile yüzleşmek yerine her ne koşulda olursa olsun rejimin ayakta kalması için politika ürettiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Muhalefetin giderek güçlendiği ve halkın giderek İslami muhalefete yakınlaştığı dönemde yürütülmeye çalışılan radikal İslamcılımlı İslamcılar ayrımı ilk etapta rejimin elini güçlendiren bir olgu haline gelmekle birlikte, bu politikanın zaman içerisinde İslami muhalefeti güçlendirdiği ve halkın İslamcı grupların politikalarını sahiplenerek devlete/rejime karşı bir tutum benimsemesine yol açtığı söylenebilir.⁹⁵

2.3. Mısır'da Ordu ve Toplum

Nasr döneminin ardından Arap milliyetçiliği fikrinden uzaklaşan ve liberal politikaların etkisine kapılan Mısır politikası, Enver Sedat dönemi ile başlayıp Hüsnü Mübarek döneminde devam eden ABD ile yakın ilişkiler sayesinde modernleşme ve milliyetçilik hususunda özgün bir yol izlemeye gayret etmiştir. Sosyo-ekonomik sorunları uzun süredir devam eden Mısır'da toplumun rejimden beklentisi, sosyal devlet anlayışına uygun hareket etmesi olurken bir diğer karakteristik özellik, ordunun rejim ile olan yakın ilişkileridir. 1952 darbesinin ardından başlayan bu ilişki Sedat ve Mübarek dönemlerinde de Nasr'da olduğu kadar olmasa dahi belirgin şekilde görülmektedir. Nitekim devrimin gerçekleşmesinde, devrimin ardından Yüksek Konsey'in idareyi ele almasında ve seçimlerin ardından dahi ordunun siyasetin içerisinde yer almasında bu köklü geleneğin önemli etkisi bulunmaktadır. Ordunun siyasetin içerisine bu denli müdahil olmasının kökenleri ise İngiliz yönetiminin ardından ordunun doğal biçimde iktidar ortağı olması durumu yatmaktadır.⁹⁶

Bu noktada, Mısır ordusu siyasetin içinde en önemli aktörlerden birisi olmakla birlikte kendisini hem Mısır halkının koruyucusu olarak görmekte hem de çıkarları aksine bir durum meydana geldiğinde bu eylemin faillerini vatana ihanet eden bir grup olarak tanımlayıp mücadele etmekte beis görmemektedir. Bu sebeple, ordu kendisine göre yorumladığı ulusal çıkarları her şartta korumak amaçlı hareket eden yurtsever profesyonellerden oluşmaktadır; iktidara yönelik müdahalelerin ardından ordu için ortaya çıkan imtiyazlı durum zaman içerisinde bürokrasinin içerisinde eritilmekte ve kurumsal hale gelerek normalleştirilmektedir. 1952'den bu yana Mısır ordusu açısından kabul gören tutum, rejime yönelik eleştirilerin şiddetle karşılık görebileceği yönündedir. Mübarek rejimine karşı protestolar bu şekilde karşılanmamış ve Mısır toplumu ile ordusu bir arada hareket ederek rejimi değiştirmiştir.

⁹⁵ Cleveland, 2008: 435-437

⁹⁶ Ülger, 2016: 5

Ancak ilerleyen süreçte ordunun Yüksek Konsey aracılığıyla elinde tuttuğu ayrıcalıkları kaybetmek istemediği ve buna uygun politik hamleler gerçekleştirdiği görülmüştür. Bunu meşrulaştırma hususunda ise ordunun işi zor olmamıştır; halka karşı olduğu iddia edilen bir hükümeti devirmek Mısır ordusunun mensupları için yurttaşlık görevi olarak lanse edilmiştir.⁹⁷

Mısır siyasetinin temel özelliklerine bakıldığında, toplumun önemli bir dinamizme sahip olduğu gibi, kendi içinde önemli çatışma alanlarına sahip olduğu da görülmektedir. İlk çatışma alanı, ekonomik kökenlidir. Bölge ülkelerinin birçoğunda da başat sorunlardan birisi olan gelir eşitsizliği, Mısır'da da uzun süredir çözülemeyen bir sorun olup özellikle neo-liberal politikaların uygulanmaya başlaması ile birlikte zengin ile fakir arasındaki uçurumu tahammül edilemeyecek bir noktaya getirmiştir. İkinci çatışma alanı, ideolojiktir. Mısır toplumu özellikle 1990'lı yıllarla birlikte ortadan ikiye bölünmüş biçimde bir kutuplaşma yaşamaktadır. Laikler ile dindarlar arasındaki kutuplaşma, halkın büyük çoğunluğunun Müslüman olarak tanımlandığı bir ülkede sıkça görülen bir durum değildir; ancak daha önce belirtilen, Asef Bayat'ın öne sürdüğü pasif dini devrim olgusu ve bu olgunun beraberinde dönüşüme uğrayan yaşam tarzı, bireyler kendisini Müslüman olarak tanımlasa dahi, laik bir yaşam tarzının benimsenmesine ve dindarlıktan uzaklaşılmasına sebebiyet vermektedir. Üçüncü çatışma alanı, coğrafidir. Büyük kentlerde yaşayanların devletin sosyal politikaları ile alakalı önemli derecede rahatsızlığı bulunmamaktaydı ancak kırsalda yaşayan halkın sosyal politikalar hususunda rahatsızlığının bulunduğu, bu bölgelerde devletin boş bıraktığı 'baba' figürünü Müslüman Kardeşler'in kolaylıkla doldurduğu ve halka sosyal hizmetleri sunarak önemli bir sempati kazandığı bilinmektedir.⁹⁸

2.4. Müslüman Kardeşler'in Tarihi ve Fikri Altyapısı

Müslüman Kardeşler'in Mısır toplumu açısından ne ifade ettiğini anlayabilmenin yolu, önceki bölümlerde anlatılmaya çalışılan tarihi süreci kavramanın yanında örgütün ideolojisini, siyasi meselelere bakış açısını ve din-iktidar ilişkisini yorumlama şeklini anlamaktan geçmektedir. Bu sebeple, rehberlerin düşünsel, dini ve siyasi tarzları tarihi sürecin getirdiği krizler ve fırsatlarla birlikte açıklanmaya çalışılacaktır.

⁹⁷ Ülger, 2016: 6

⁹⁸ Ülger, 2016: 6-7

2.4.1 Hasan el Benna Dönemi

2.4.1.1 Benna ve Fikri Altyapısı

Hasan el Benna, Batı medeniyetinin İslam'ın ve Müslümanların mirasından etkilendiği tezi üzerinden ilerlemek yerine, iki yapının üzerine kurulduğu zeminin ve getirilerinin farkları üzerinde durmuştur. Benna'ya göre Batı medeniyeti maddeyi, İslam ise manayı temsil etmektedir. Modern çağda yaşanan gelişmeler, maddenin manaya karşı galip geldiği hatta manayı ezdiği ve tamamıyla üstünlüğünü kabul ettirdiği bir dönemi beraberinde getirmiştir. Maddenin manaya karşı üstünlüğü, Müslümanların kendi topraklarında ezilmesinin de önünü açmıştır. Köyünden ayrılıp Kahire'ye gittiğinde insanların yaşam tarzları karşısından büyük bir şaşkınlığa uğrayan Benna, kumarın, alkolün, zinanın gerçekleştiği toprakların esasen İslam toprakları olduğunu ama Batı'dan taşınan liberal değerlerin toplumu bozguna uğrattığını düşünmüştür.⁹⁹

Öğretmenlik mesleğine başladığı İsmailiye bölgesinde İngiliz kontrolünde Müslümanların ve İngilizlerin yaşantılarını gözlemleyip kıyaslama fırsatı bulan Benna, Müslümanlar için en kutsal mekan olarak tanımlanabilecek olan camilerin sokaklarına verilen isimlerin dahi yabancı olmasını, İngiliz çocukların eğitim aldığı özel okullara hiçbir şartta Mısırlıların girememesini, yaşam standartları açısından ortaya çıkan belirgin eşitsizliği görerek öz vatanında köle konumunda olduğunun bilincine vardığını belirtmiştir. Hasan el Benna için ilahi nizamın sağlanması yönünde gayret sarf etme durumu, tıpkı Seyyid Kutub gibi cihada eşdeğerdir. O halde, Müslüman Kardeşler'in oluşumunu ilahi nizamın sağlanması için gayret sarf etmeye ömrünü adayan Müslümanların Mısır topraklarındaki denemesi olarak adlandırmak mümkün olacaktır. Örgütün kuruluş sürecinde kendisine iletilen "İsmimiz ne olacak?" sorusuna verdiği "Bizim esas gayemiz İslam'dır. O yola gitmek için her ne metod varsa deneyeceğiz. Daha çok birlik ve kardeşliğe ehemmiyet vereceğiz. O halde adımız Müslüman Kardeşler olsun." yanıtını verirken Mısır topraklarındaki bu denemenin metodunun temelini İslam olarak belirlemiş, amaca ulaşılması için denenen yöntemin ne olduğunun önemsiz olduğuna vurgu yapmıştır.¹⁰⁰

Benna'nın cihad anlayışı kendisinden sonra örgütün en karizmatik ismi olarak adlandırılacak olan Seyyid Kutub'la şiddete bakış açıları haricinde önemli farklılıklar arz etmemektedir. Benna, cihadın düşmanlık üretmeyen bir kavram olduğuna inanmış ve meşru müdafaa ilkesine sahip çıkmıştır. Bunun ötesinde, şahsi menfaatlere dayalı, rütbe, servet veya ganimet elde etmek için gerçekleştirilen cihadın haram olduğunu savunan Benna, inananların ilahi nizam içerisinde yaşaması için gerekirse kan ve can feda edilecek olan cihadın helal

⁹⁹ Zahid, 2010: 71

¹⁰⁰ Kurt, 2014: 291-294

olduğuna vurgu yapmaktadır. Cihad anlayışı temiz bir gayeye işaret etmeli ve saldırganlıktan uzak biçimde düşmana dahi adaletli davranmaktan beslenmelidir. İslam'ın ortaya koyduğu hukuki ilkelerin Batı medeniyetinin meydana getirdiği beşeri hukuk ilkeleriyle kıyaslanamayacağını öne süren Benna için, İslam'ın her ne kimliğe sahip olursa olsun herkes için öngördüğu adil ve özgür nizamın, uluslararası hukuk ve örgütler vasıtasıyla yaratılmaya çalışılan merhametten yoksun ve kusurlu nizama üstün geleceği inancındadır. Cihad kelimesinin son dönemde yaşanılanlar ışığında kavramsal olarak yarattığı algı, Müslüman olmayanlara ve Müslüman olduğunu dile getirip Müslüman gibi yaşamayanlara yönelik silahlı mücadele yönündedir. İslamcılık düşüncesinin kökeninde cihadın anılan fonksiyonu reddedilmemektedir ancak ilahi nizamın sağlanmasının tek yolunun bu olmadığı, etkin mücadele yöntemlerinin çoğaltılabileceği görüşü hakimdir. Benna açısından bakıldığında aynı durumla karşılaşılmaktadır. Benna'nın usulü, bir hadiste bahsedildiği gibi, zalim bir yöneticiye karşı onun hoşuna gitmeyecek olan doğru sözü söylemenin en büyük cihad olduğu üzerinedir.¹⁰¹

Müslüman Kardeşler kurulduğunda Benna'nın amacı Mısır devletinin İslami bir yönetime kanalize edilmesidir. Bu sebeple, haftalık çıkarılan Nezir dergisinde kaleme aldığı ilk başyazısında tüm devlet yöneticilerine açık bir çağrıda bulunarak İslami saflara geçmelerini talep etmiştir. Talebin temelinde, var olan düzenin Mısırlı Müslümanları vahim bir geleceğe sürüklemesi yatmaktadır. Benna'nın arzusu, devlet erkanının talebe olumlu yanıt vermesi ile birlikte Mısır'ı ve Müslümanları doğru yola sevk edecek olan İslami programın tatbik edilmesidir. Bu arzuya katılacak olan herkesle aynı saflarda mücadele etmeye hazır olduğunu bildiren Benna, hareketin önünde engel teşkil edecek ve karşılarına çıkacak olan her oluşumla savaşacaklarını açıklamıştır. Benna'nın direkt olarak devlet yöneticilerine çağrıda bulunmasının hem örgütsel hem dini altyapısı mevcuttur. Örgütsel olarak, ortaya konulan İslami düzen iddiasının direkt muhatabı halinde yer alan devlet erkanını hedef almak bilinirliği ve örgütün hedef çıtasını artırmaktadır. Dini olarak, İslam'ın bir devlet dini olduğu kabul edilmekte, Hz. Muhammed döneminin ilahi nizamına vurgu yapılmakta ve hem olması gerekenin bu olduğu hem de daha önce başarılan ve örnek olarak sunulan Asr-ı Saadet ortamının dönemin şartları ölçüsünde gerçekleştirilebileceği iddiası öne sürülmektedir.¹⁰²

¹⁰¹ Kurt, 2014: 323-329

¹⁰² Kurt, 2014: 297-298

2.4.1.2. Müslüman Kardeşler ve Benna'nın Pragmatizmi

Mısır siyasetinin içinde bulunduğu durum, Benna'nın ve Müslüman Kardeşler'in elini güçlendirmekteydi. İngilizlerin faaliyetleri ve Kral Faruk'un halktan kopuk yaşantısı, toplum nezdindeki hoşnutsuzlukları tetiklerken yeni siyasi oluşumlara kanalize olanların/olma niyetindekilerin sayısı giderek artmaktaydı. Bu noktada, Benna'nın Mısır siyasetinin müesses nizamı içerisinde yer alan politika yapıcıları tarafından gericilikle, düzen karşıtlığıyla, demokrasi düşmanlığıyla itham edildiğini söylemek gerekir. Ancak Benna'nın ilahi nizam anlayışı sıradan politik gayelere uygun hamle ve söylemlerin yer bulduğu bir duruşa tekabül etmemektedir. Kendisi hakkında öne sürülen anayasayı çiğneme iddialarına verdiği yanıt bunun bir tezahürüdür. Benna'ya göre anayasayı çiğneyenler, Müslüman Kardeşler ve onun çizgisindeki Müslümanlar değil, örgüte ve onun çizgisine dahil olmayan devlet yöneticileridir. Benna bu noktada dayanağını üç temel üzerine oturtmuştur. İlk olarak, yüzde 90'ı Müslüman olan ülkede İslam'a yaraşmayan bir anayasa ile yönetilmek kabul edilemez bir durumdur. İkinci olarak, var olan siyasi düzen sebebiyle Mısır vatandaşlarının haysiyet, ahlak ve namusunun tehlikede olması doğrudan devlet yöneticilerinin sorumluluğundadır. Üçüncü olarak, özgürlükler hususunda kısıtlayıcı tutumlar sergileyen ve seçimlerde hileye başvuranların anayasanın çiğnenmesi kaygısına düşmeleri samimi olmayacaktır. Bu analizler ışığında Benna'nın ortaya koyduğu tutumun Müslüman Kardeşler'in İslami olmayan bir devlet yönetimine karşı direkt tutumunu yansıttığı görülmektedir.¹⁰³

Siyasal İslam'ın tohumlarını atan kişi olarak Benna'nın örgüt içerisindeki vasfı, insanüstü bir noktada konumlanmaktadır. Örgütün sıklıkla başvurduğu betimleme şekliyle, Benna bir peygamber değildir ancak sıradan bir insan olarak kabul edilmesi de yanlış olacaktır. Hitabet yeteneği, karakteristik özellikleri, örgütlenme kabiliyeti gibi nitelikleriyle tanınan Benna, Batı'yı tam manasıyla reddeden bir fikri çizgide değildir ancak Batı'nın ve Batılı değerlerin Müslüman Mısır toplumuna etkilerini düzeltilmesi gereken bir tahribat olarak görmüştür. Bu noktada Benna her şeyden önce emperyalizmin bozucu etkilerine karşı mücadele etme yolunu seçen, yerli kültürün korunmasını amaçlayan dini ve siyasi bir figür olarak tanımlanabilir. Haleflerinin Benna'nın entelektüel çizgisine ve vizyonuna yaklaşmamış olmaları, siyasal İslam açısından Benna'nın tartışılmaz derecede önemli bir figür olarak sahiplenilmesinin önünü açmıştır. Benna'nın hareket açısından etkisi düşünüldüğünde, Seyyid Kutub'un bıraktığı mirasın yakın bir etki bıraktığı söylenebilir. Ancak Kutub'un Müslüman Kardeşler'in temel değer ve görüşlerini ne kadar sahiplendiği ve

¹⁰³ Kurt, 2014: 298-299

ne kadar yansıttığı tartışmalıdır. Bu sebeple Benna, hareketin kurucusu olmaktan da öte bir miras ile dokunulamaz nitelikte ruhani bir lider portresi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁴

Benna'nın örgütlenme kabiliyetine övgüde bulunulurken siyasi ve toplumsal konjonktürü okuma ve analiz etmedeki başarısını gözden kaçırmamak gerekir. Çünkü, cihada dair görüşleri ve İslam'a ve onun ilahi nizamına karşı kuvvetli inancının ötesinde, Müslüman Kardeşler ölçeğindeki bir örgütü teorik ve pratik olarak yetkin biçimde yönetebilmek, dini olarak olduğu kadar güçlü bir siyasi birikim de gerektirmektedir. Benna'nın siyasi açıdan nerede durduğuna dair net bir yanıt vermek mümkün değildir çünkü Müslüman Kardeşler'in sağ kalıp güçlenebilmesi için gerekenin ne olduğuna kanaat getirilirse onun eyleme geçirilmesi taraftarıdır. Bu durum, Benna ve hareketinin rüzgarda savrulan yaprak misali siyasi yelpaze üzerinde yön değiştirdiği fikrini yaratmamalıdır. Anlatılmak istenen, hareketin sağlığı açısından gereken noktada gerektiği ölçüde pragmatik davranma hususudur. Örgütün 1930'larla birlikte var olan siyasi figürlerin hiçbirine itimadı kalmayan dindar kabul edilebilecek Mısırlılar için bir alternatif yaratması, kurulduğu dönemden itibaren reel-politiğin içerisinde bir çabaya sahip olduğunu göstermektedir. Dönemin şartları gereği İngiliz karşıtlığı, monarşiye muhalefet ve Filistin meselesine sahip çıkma yönündeki hamleler, yalnızca dindar Mısırlıları değil milliyetçi çizgidekileri de etkilemiştir.¹⁰⁵ Anılan pragmatizm kendisini bazen mevcut siyasi partilerle ittifak çabası, bazense iktidarla uzlaşma halinde göstermiştir. Emperyalizmin bozucu etkilerine karşı yerli kültürün savunucusu olarak betimlenen, peygamber olmasa dahi sıradan bir insan da olmadığı savunulan Benna'nın 1942 seçimlerinden önce hükümetle anlaşarak seçimlere katılmaktan vazgeçmesi ve antiemperyalist duruşuyla örtüşmeyecek biçimde 1936 İngiltere-Mısır Anlaşması'na bağlılığını bildiren bir mektup yayınlaması, Benna'nın siyasi esnekliğinin en somut örneğidir. Bu uzlaşma karşılığında hükümetin alkol ve fuhuşla mücadele etmeye ve Müslüman Kardeşler'e yönelik baskıcı bir tutum sergilenmeyeceğine söz vermiş olması, Benna'nın pragmatik tavrının kazanımları olmuştur.¹⁰⁶

Ancak Benna'nın pragmatik siyasi tutumunun ve örgütün bekası için metodolojik esnekliğinin örgütte karşılığı homojen değildir. Vefatının üzerinden yıllar geçmişken yolunu takip edenler için dokunulmaz bir lider konumuna erişen Benna'nın sağlığında Müslüman Kardeşler üzerinde hiçbir zaman tam manasıyla tartışılmaz olmadığını kabul etmek gerekir. Nitekim, İslami düzene destek olmamayı tercih eden herkesle ve devlet dahil her kurumla savaşa hazır olduğunu açıklayarak keskin bir söyleme başvuran Benna'nın Müslüman

¹⁰⁴ Pargeter, 2016: 15-19

¹⁰⁵ Soage ve Franganillo, 2010: 40

¹⁰⁶ Pargeter, 2016: 20-21

Kardeşler'in içerisinde yer alan militan takipçileri, bu söylemin pratiğe dökülmesi hususunda ısrarcı olmuştur. Bunun gerçekleşmemesi, militan grubun Benna'ya baş kaldırarak örgütten ayrılmasına ve Muhammed Gençliği adında yeni bir örgüt kurmasına sebebiyet vermiştir. Muhammed Gençliği, Müslüman Kardeşler'in kuruluşundan itibaren örgütte yer alan ve silahlı mücadeleyi savunan ekibin kurduğu örgüttür. Muhammed Gençliği'nin Benna karşıtı tutumu, onu devlet yöneticileriyle iş tutmak ve siyasallaşmakla suçladıkları bildiriyle somut bir hale gelmiştir.¹⁰⁷

2.4.1.3. Nizamül Hass: Silahlı Mücadelenin Başlangıcı

Muhammed Gençliği'nin muhalif tavrı ve Müslüman Kardeşler'den kopmalarına sebebiyet veren mücadele yöntemindeki hoşnutsuzluk, Benna'nın şiddete ve silahlı mücadeleye tamamıyla karşı olduğu sonucunu doğurmamaktadır; bu Benna'yı ve İslami düzene bakışını yanlış yorumlamak olur. Benna için silahlı mücadele, değişim ve dönüşümün sağlanmasının yollarından birisidir. Ancak sistematik biçimde ele alınması, tesis edilmesi ve gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Silahlı mücadeleye girecek olan grubun cihadı tamamen içselleştirmesi şarttır; askeri yöntemler ancak bu durumda gündeme getirilebilir. Cihadı içselleştiren silahlı grubun silahlı mücadeleyi yalnızca Allah yolunda gerçekleştireceği ve kendi ikbali doğrultusunda kullanmayacağı kabul edilir. Bunun haricinde, örgüt üzerinde hiçbir zaman tam manasıyla kusursuz bir otorite yerleştirememiş olması durumunun, silahlı mücadeleye giren grubun zaman içerisinde kendisine karşı bir eyleme girişebileceği korkusunu doğurduğu da iddia edilmektedir. Muhammed Gençliği'nin örgütten kopmasının ardından kurduğu Nizamül Hass adındaki gizli askeri birimle birlikte örgütün genç kadrosu silahlı eğitimler almaya başlarken Benna'nın bunu pragmatik çerçevede ele alarak kararlaştırdığı değerlendirilmektedir.¹⁰⁸ Esasen, Nizamül Hass'ın kuruluşu ani bir karar neticesinde gerçekleşmemiştir; tarihi bir altyapısı bulunmaktadır. 1936 yılından itibaren üyelerini Filistin topraklarında savaşmak üzere gönderen örgüt, Mısır topraklarında kurduğu eğitim kampları ile gençlere ideolojik, zihni ve silahlı eğitim verirken silahlı mücadeleden geri dönen üyelerin bu kamplarda sorumlu olarak görev yapmaya başladığı bilinmektedir. Müslüman Kardeşler'in silahlı unsurlarının kökeni böylece ortaya çıkmıştır.¹⁰⁹

Benna'nın pragmatizminin yalnızca örgütün genç üyelerinin üzerinde yarattığı baskıyı kırmak amaçlı olmadığı dönemin şartlarına bakıldığında anlam kazanır. Mısır'da müesses nizamın siyasi unsurlarının zenginliğinin başlıca sebebi olan toprak reformu veya gelir

¹⁰⁷ Pargeter, 2016: 22-23

¹⁰⁸ Pargeter, 2016: 23-24

¹⁰⁹ Zollner, 2009: 12

eşitsizliğini giderecek başka politikalar konusunda gönülsüz olması sebebiyle kırsalda önemli bir hoşnutsuzluk bulunmaktaydı. Kırsalda başlayan hoşnutsuzluğa zamanla işçi ayaklanmaları ve üniversite öğrencilerinin gösterileri eşlik etmiştir. Bu noktada, Müslüman Kardeşler'in Mısır genelinde 500 bin üyeye ulaştığı ve daha önce aktarıldığı üzere yozlaşmış siyasi figürlerden bıkan halkın kendi sorunlarına çözüm olabilecek yeni siyasi arayışlara yöneldiği görülmektedir. Milli bağımsızlık çağrısıyla Kral, Vefd Partisi ya da İngiltere'nin dışında bir alternatif haline gelen örgütün, silahlı mücadeleyi gizlilik temelinde sürdüreceği Nizamül Hass'ın kurulmasına karar vermesi ilgi çekici bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁰

Nizamül Hass ile birlikte Benna'nın örgütü yönetme noktasında bir nebze daha zorlanmaya başladığı görülmüştür. Halihazırda var olan görüş ayrılıklarının üzerine baskıyı azaltmak amacıyla askeri kanadın kurulması ve eylemlere girişmesi, örgüt içerisindeki farklılıkları derinleştirmiştir. Nizamül Hass'ın oluşturulmasının ardından Müslüman Kardeşler için hikaye yalnızca dini ve siyasi entelektüel bir mücadele olmaktan çıkmış ve Kuran ile tabancanın yan yana yer aldığı yemin törenlerinin gerçekleştirildiği militarize bir örgüt olmaya doğru yol almıştır. Askeri grubun sıklaşan eylemleri ve bu eylemlerin özellikle devlet yöneticilerine ve görevlilerine yönelik olması örgüt için olduğu kadar Benna için de sıkıntılı bir süreci başlatmıştır. İngiliz kuvvetlerine saldıran, Mısır polisiyle çatışan, örgüt üyelerine hapis cezası veren hakimleri öldüren ve Aralık 1948'te Mısır Başbakanı Nukraşi'ye suikast düzenleyen askeri grubun son olarak bir mahkemeye bombalı saldırı gerçekleştirmesi Benna'nın liderliği süresince girdiği en sıkıntılı dönemi başlatmıştır. Benna, bu eylemlerin faillerinin Müslüman Kardeşler üyesi olmadığı gibi Müslüman da olamayacağını açıkladığı mektubu ile yeniden pragmatik bir hamle yapmış ve devlete el uzatmıştır. Ancak bu mektup Benna için iki yönlü bir hesap hatasıdır. İlk olarak, devletin bu uzatılan eli sıkmayacağı aşıkardır. İkinci olarak, askeri grubun eylemlerinin sahiplenilmemesi, hatta tam aksine hareketin lideri tarafından harekete mensup olmadıkları ve hatta Müslüman dahi olmadıkları yönünde açıklama yapılması, örgüt üyelerinde büyük bir huzursuzluğa sebebiyet vermiştir. 1949 Şubatında suikaste kurban giden Benna'nın son döneminin, Müslüman Kardeşler'in denetimini ve liderliğini elinde tutma hususlarında başarısız bir sürece tekabül ettiği görülmektedir.¹¹¹

Benna'nın başarısızlığı yalnızca silahlı eylemlerin örgütün çehresini değiştiren ve toplumdaki giderek uzaklaştıran bir hal alması ile ilintili değildir. Örgüt içi sorunların giderek gün yüzüne çıkması da Benna'nın yaşamının son dönemine denk düşmektedir. Önce kayınbiraderi ve aynı zamanda örgüt genel sekreteri olan Abdulhakim Abidin'in kişisel

¹¹⁰ Cleveland, 2008: 337

¹¹¹ Pargeter, 2016: 24-25

çıkarları için örgütteki pozisyonunu kullandığının ortaya çıkması ve şurada örgütten ihracına karar verilmesi sorunu ortaya çıkmış; Benna bütün okları üzerine çevirerek kararı reddetmiştir. Daha sonra, Benna'nın örgütteki sağ kolu, Abdulrahman Sukkari, Benna'nın politika alanındaki hamlelerini eleştirip, davanın siyasallaşmaması gerektiğini öne sürerek örgütten ayrıldığını açıklamıştır. Nizamül Hass'ın örgüt üzerindeki etkisi de hesaba katıldığında, suikastinden önceki süreçte Benna'nın tartışılmaya başlanan bir lider olduğu açıkça görülmektedir.¹¹²

2.4.2. Hasan el Hudeybi Dönemi

Hasan el Benna gibi güçlü bir liderin ardından rehber seçilen Hudeybi'nin dönemini doğru biçimde anlamak, örgütün din-iktidar ilişkisi temelinde yaşadığı kırılmaları kavrayabilmek açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle, Hudeybi'nin rehberliğinde Nizamül Hass grubunun etkinliğini, Seyyid Kutub faktörünü ve Hudeybi'nin iktidarla olan ilişkisini açıklamak elzem görülmektedir.

2.4.2.1. Nizamül Hass Etkisi

Benna'nın suikaste uğramasının ardından Müslüman Kardeşler açısından bir kırılma noktası yaşanmıştır. Rehber konumundaki Benna'nın ölümü beraberinde belirsizliği getirmiştir. Mevkisi açısından bir varis tayin etmeyen Benna'nın yerine kimin rehberlik edeceği hususu, Müslüman Kardeşler açısından derin bir ayrışmaya sebebiyet vermiştir. Esasen, Benna hayattayken var olan ama çözümü ötelenen problemlerin oldukça kuvvetli biçimde örgütün gündemini meşgul etmeye başladığı görülmüştür. Rehberliğin kime geçeceği hususunda iki hakim grup ve görüş bulunmaktaydı. İlki, örgüt için daha ılımlı bir seyrin makul olduğunu düşünen ve Hasan el Benna'nın ailesinin içerisinde bir rehber seçilmesi gerektiğini savunan gruptu. İkincisi ise Benna'nın suikastine giden sürecin taşlarını yaptığı eylemlerle dizen ve bu dar grubun çıkarlarını koruyacak bir rehber tayin edilmesini arzu eden Nizamül Hass grubuydu. Mücadeleden galip çıkan askeri grup, Müslüman Kardeşler örgütlenmesinin içerisinde yer almayan ancak Hasan el Benna'nın yakınındaki isimlerden biri olan Hassan el Hudeybi'nin rehber seçilmesini sağlamıştır. Müslüman Kardeşler içinde Hassan el Hudeybi'nin devlete çalışan bir rehber olduğu yönünde yaygın bir görüş bulunmakla birlikte Nizamül Hass'ın ondan beklentisi kendisine sunulan belgeleri imzalayarak 'rehber unvanının tadını çıkarması' olmuştur.¹¹³

¹¹² Zollner, 2009: 15

¹¹³ Pargeter, 2016: 26-27

Hudeybi, Benna'nın gölgesinde kalan bir rehber olarak anılmaktadır. Ancak, göreve tayini esnasında oldukça istekli olan Nizamül Hass'ın beklendiği üzere bir kuklası olmadığı da aşıkardır. Örgüt içerisinde gizlilik temelli ve silahlı mücadeleye dayanan bir klik haline gelen Nizamül Hass'ın taşıdığı bu vasıfları tümüyle reddeden bir görüşe sahip olan Hudeybi'nin anılan yapıyı Müslüman Kardeşler'in çizgisinden çıkmakla ve mücadeleye zarar vermekle itham etmesi, hatta feshetmeye kalkışması çabaları sonuçsuz kalmıştır.¹¹⁴ Siyasi konjonktürün Mısır açısından getirdikleri de hesaba katıldığında Hudeybi'nin rehberliğinin büyük zorluklarla ilerlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nasr öncülüğünde gerçekleşen siyasi devrimin ve bu devrime bağlı ortaya çıkan gelişmelerin Müslüman Kardeşler için yeni bir kırılma noktası yarattığı düşünülmektedir. Her ne kadar devrim gerçekleştikten yalnızca beş gün sonra Hudeybi, Müslüman Kardeşler'in Devrimci Komuta Konseyi'ne (DKK) destek verdiğini açıklayan bir mektup yayınlamış olsa da DKK ile Müslüman Kardeşler'in karşılıklı olarak güçlerini tarttıkları bilinmektedir. Nitekim, mektupta bahsedilenlerin gerçeğe dönüşmesinin mümkün olmadığı kısa bir süre içerisinde anlaşılmıştır.¹¹⁵

Nasr ve Müslüman Kardeşler karşılıklı olarak birbirlerinden tehdit algılamak üzere Nizamül Hass'ın rejime yönelik radikal tutumu Müslüman Kardeşler için hem bir bozguna hem bir fırsata hem de bir metoda dönüşmüştür. Rejimin Müslüman Kardeşler üyelerine karşı sergilediği baskıcı tutumun sonucunda örgüt, Nizamül Hass'ın gözünde adeta ikiye bölünmüştür: Hapiste olanlar ve rejimle işbirliği yapanlar. Henüz rejimin baskıcı yüzüyle karşılaşmayıp hapse girmemiş olan örgüt üyelerine Nizamül Hass baskı yapmaya başlamıştır; buna göre henüz rejimin hapse atmadığı üyeler rejimle işbirliği yaptıkları için ödüllendirilmiştir. Nizamül Hass'ın radikal tutumunu giderek artırması ve Nasr'a yönelik suikast girişiminde bulunması, Müslüman Kardeşler'in geleceğini şekillendirmiştir. Rejim, hadisenin ardından örgütü adeta yerle bir etmiş; altı üyeyi idam ederken binlerce üyeyi hapsedmiştir.¹¹⁶ Örgüt açısından bozgun olarak tanımlanan bu durum, rejim içinse güvenlik aygıtlarıyla gerçekleştirip topluma gösterdiği operasyonel güç ve galibiyet örneğidir. Rejimin Müslüman Kardeşler'in suikast girişimini eşzamanlı bir fırsat olarak görmesi hususu önemlidir. Suikastın rejime kazandırdığı operasyonel meşruiyet yalnızca Müslüman Kardeşler'e yönelik değildir; aynı zamanda Nasr'ın haz etmediği, siyasal alandan uzaklaştırmak istediği figürlerin Müslüman Kardeşler üyeliği veya sempatanlığı ile suçlanarak hapse atıldığı veya sürgüne gönderildiği görülmektedir.¹¹⁷

¹¹⁴ Pargeter, 2016: 27-29

¹¹⁵ Zollner, 2009: 25

¹¹⁶ Pargeter, 2016: 29

¹¹⁷ Zollner, 2009: 36

2.4.2.2. Seyyid Kutub'un İslamcılığı

Seyyid Kutub'un dini tanımlarken temel olarak belirlediği nokta, İslam'ın insan hayatının düzenlenmesi için ilahi bir güç tarafından gönderilen hak din olduğudur. Her şeye muktedir olan Allah, kurallar manzumesi halinde insanlığa ilettiği din ile insan hayatını düzene sokmayı arzulamıştır. Bu noktada insana düşen, kurallar manzumesinin idrak edilerek kuvvetli bir hevesle sahiplenilmesidir. Allah'ın her şeye muktedir iken kendi koyduğu ve ilettiği kuralların uygulanması ve sahiplenilmesi meselesini insanın tasarrufuna bırakması manasız görülebilecek ve şüphe yaratabilecektir. Kutub'un bakış açısı manasızlığı ve şüpheyi geri plana atar; İslam'ın kurallarının sahiplenilmesi ve yaşam boyu uygulanması halinde insanı sonsuz bir mutluluk beklemektedir. O halde, sonsuz mutluluğa erişebilmek halihazırda her şeye muktedir olan Allah'ın kararı ile basit bir şekilde bahşedilen bir lütf olmamalıdır. İnsan, kendisini başka hiçbir insani yapının başaramayacağı seviyelere çıkaracak olan bu ilahi nizamın sunduğu fırsatları hak edebilmek için gayret sarf etmelidir. Kulluk bağlamında, bireyin yaratıcısından bekleyeceği onun gayretini görerek ödüle layık bulması; yaratıcının kulundan bekleyeceği ise kurallarının beşeri hayata hakim olmasına katkı sunması ve kendisine bu kurallar çerçevesinde ibadet etmesi olacaktır.¹¹⁸ Kutub'un dini tanımlarken bireye yaptığı vurgu, Allah'ın muktedir olmasına kalben inanıp buna mukabil bu muktedirliğe bel bağlamaksızın kendi hayatını ve toplumsal hayatı şekillendirmeye çaba sarf etmek üzerinedir. Bu durumda bireysel ve toplumsal manada dinin düzenleyici fonksiyonunun itici gücü direkt olarak insandır. İnsanın dini ve onun emrettiği kuralları, ölçüleri, sınırları tam anlamıyla idrak edebilmesi halinde kendi gücü ölçüsünde ortaya koyacağı çaba, toplumsal açıdan kümülatif etkisi irdelendiğinde hak dinin arzuladığı düzene giden yolu açacaktır.

Bireyin kendi isteğinden bağımsız halde yaşama kabiliyetine kavuştuğu evrende, sınırlı bir zeka ve güç ile bu şekilde bir sınava tabi tutulmasının yaratıcı tarafından arzulanmasının nasıl yorumlanması gerektiği hususu, Kutub'un dini yorumlarken katı bir tutum sergilediği hususlardandır. Yani bireyin dünyaya gelme durumunu kendisi seçememesine rağmen bir de kısıtlı fiziki ve zihni özelliklerle donatılmış halde Allah'ın düzenini kurmakla yükümlü olması Kutub'a göre sorgulanmaya değer bir durum değildir. Buna göre, her şeye muktedir olan Allah'ın ilahi nizamı nasıl ve ne şekilde oluşturduğunu sorgulamak insanın ne haddidir ne de buna gücü yetecektir. İnsana düşen vazife, sorgulamak ve Allah'a soru sormak değil ilahi nizamı kavramaya çalışmaktır. İnanan vasfına sahip bireyin her şeyden önce yaratıcısına karşı edepli olması gerekir. Bu sebeple külli irade olarak tanımlanabilecek olan Allah'ın kurduğu düzenin sorgulanmaması, düzenin işleyişine katkıda

¹¹⁸ Kutub, 2014: 7-9

bulunması ve sonsuz mutluluğu hak etmek için gerekli gayretin sergilenmesi, inananın elindeki yol haritası durumundadır.¹¹⁹

Bireyin ilahi nizamın sağlanması hususundaki ilahi yönergelere dayanması gereken beşeri çabasının tezahürü, her şeye muktedir olan Allah'ın yardımıyla her koşulda zafere ulaşmak şeklinde olmamıştır ve olmayacaktır. Kutub'a göre Uhud Savaşı bunun doğrudan örneğidir; inananlar Allah'ın ya da yol gösterici olarak gönderdiği peygamberinin çizdiği yönden saptıklarında acı bir sonuçla karşı karşıya kalacaklarını görmüştür. Bu sebeple, insanın zaten kısıtlı olan zihni ve fiziki gücüyle zafere ulaşması ancak Allah'ın hakikatını tam olarak anlaması ve kavraması sonrasında gösterdiği ilahi olana uygun çaba sonucu ortaya çıkabilir. Allah'ın iradesinin her şeye galip gelebilecek çapta olduğu ön kabulüyle birlikte ilahi düzenin oluşturulmasını neden beşeri çabaya bağladığı sorununu açıklamak, insanın yaşam pratiklerine ve tabiatına daha uygun düşen bir yöntem olmasıyla mümkün olacaktır. Bunun ötesinde bir sorgulama eylemi, inananın girişeceği bir eylem olmamalıdır.¹²⁰

Bu noktada insanın göstereceği çabanın yöntemi ile alakalı bir tartışma yürütüldüğünde Müslüman Kardeşler ideolojisinin temeline dair önemli bir hususla karşılaşılacaktır. Kutub, inananın cihada girişmek mecburiyetinde olduğunu vurgularken bunun fikri yönüyle ilgilenmektedir. İnanan, batıl olana ve batıla inanana karşı mücadelesini fikir bazında yürütmeye gayret edecektir. Amaç, batıl olanın İslam'ı anlayıp sahiplenmesini sağlamaktır. Bu sebeple, inananın cihadı tebliğ ve beyanla başlamaktadır. Batıla meyletmiş olanın inananı yolundan çevirmek için kuvvet kullanmaya başlaması halinde tebliğ ve beyandan sapıp kuvvet kullanmak hakkaniyetli kabul edilmektedir. Bu noktada, Kutub'un cihad anlayışının aşamalı bir seyir izlediği, zor kullanımına karşı olmadığı ancak cihad eyleminin temelini dil ve fikir bağlamına yerleştirdiği, zor kullanımının meşru müdafaa kapsamında gerçekleştirilmesi gerektiğine inandığı görülmektedir.¹²¹

İslamcılığın peşinden giden ve fırsat eşitsizliğinin öznesi olan alt ve alt-orta sınıflara sunmuş olduğu telafi hissini Kutub'un dine bakış açısıyla örtüştüğü söylenebilir. Zevkin zengin olana ait olduğu düşüncesi, İslamcılık için adeta bir kaçış rampası yaratmakta ve zevkin yerini alması beklenen erdem benzeri insani özelliklere fazladan bir değer atfedilmesine sebebiyet vermektedir. Buna göre, dünyada ilahi nizamın sağlanamamış olması, zaman içerisinde hem dünya hem insanlık açısından yozlaşmayı getirecektir. Kutub'a göre Müslüman'ın süreklilik arz eden biçimde içerisinde olması gereken cihad hali, yozlaşmanın karşısında alternatif bir yaşamı ortaya çıkarmanın peşindedir. Zevk olarak adlandırdığımız

¹¹⁹ Kutub, 2014: 10-12

¹²⁰ Kutub, 2014: 14-15

¹²¹ Kutub, 2014: 15

dünyaya ait olguların öznesi veya etkileneni olmaktan sıyrılan Müslüman için artık nefis/nefis¹²² mücadelesi geride kalmıştır. Girişilen cihadın yarattığı zorluklara ek olarak, dünyanın ilahi nizamdan uzak halinin Müslüman'ın cihad hali için getirdiği zorlukların varlığı mücadeleyi iyice zorlaştırmaktadır. Ancak var olan zorluklar cihada devam edecek olanların nefislerini arındırmasını sağladığı gibi ilahi nizama ulaşma mücadelesini veremeyecek olanların gruptan ayrışmasına da yol açacaktır. Tembel, korkak veya bozguncu olanlar yılgınlık gösterecek ve ilahi nizam mücadelesinden ayrılarak cihadın gerçekleştirilmesi sürecine zarar veremeyecektir.¹²³

İlahi nizamın sağlanması için görev ve sorumlulukların insana yüklenmesi, nizamın ilahi sıfatını sorgulamaya itebilecektir. Sınırlı fiziki ve zihni imkanlar ile donatılmış olan inanan insanın, kudreti karşısında aciz kaldığını ve kalacağını her an hissetmesi gerektiği Allah tarafından ilahi bir vazifeyi yapmak üzere görevlendirilmesi soru işaretlerini beraberinde getirmiştir. İlahi ve sonsuz bir güç, istediği nizamı oluşturmak için neden beşerin gayretine güvenmiştir? Her şeye muktedir olan Allah'ın kulları için istediği ilahi nizamı yaratması bir anda olup bitebilecek kadar basit bir iştir. O halde neden insanın sınırlı güç ve imkanları içerisinde gerçekleşmesi ihtimaline bel bağlanmıştır? Kutub, bu soruların cevabını ilahi ve beşeri iki yol üzerinden açıklamaya gayret etmiştir. Aktarılan soruların ilahi yanıtı, Allah'ın tek ve benzersiz olduğuna iman edilmesiyle ilintilidir. Şehadet getirerek Müslüman olan insan, Allah'ın yaratıcı olduğunu kabul ettiği gibi yarattığı varlıklar üzerinden söz hakkına sahip olduğunu da kabul etmek durumundadır. Tanrı vasfı, insan üzerinde mutlak hakimiyet hakkını doğurur. Kutsal kitap vasıtasıyla yasama hakkı, nizam koyma hakkı, değerler yaratma hakkı Allah'ın yaratıcı sıfatıyla iç içe geçmiştir. Dolayısıyla var olan her şeyin Allah'a ait olduğunu kabul eden insanın, içinde bulunduğu ve yine Allah'a ait olan sistemin Allah'ın istediği biçimde şekillenmesi için gayret sarf etmekten geri durmak gibi bir hakkı olmayacaktır.¹²⁴

Beşeri olan yanıt ise insanın henüz yaşarken elde edeceği özelliklerle ilintilidir. İnsan, Allah'ın kendisine yüklediği görev ve sorumlulukları yerine getirememiş ve ilahi nizamın sağlanması hususunda başarılı olamamış ise yozlaşan sistemin içerisinde zamanla yozlaşmaya mahkum olacaktır. İnsanın, yalnızca ilahi nizamın sağlanması halinde haysiyetini koruması, gerçek özgürlüğe erişmesi, kölelikten kurtulması mümkün olacaktır. Gerçek özgürlük, Allah'a kulluk sınırları içerisinde meydana gelen ve insanı insana kulluk etmekten kurtaran bir

¹²² Çevirmenin 'nefis' şeklinde kullanmaya özen göstermesi sebebiyle çalışmanın geri kalanında aynı şekilde aktarılacaktır.

¹²³ Kutub, 2014: 16-17

¹²⁴ Kutub, 2014: 21-22

tanımlama olarak karşımıza çıkar. O halde insan, kendini gerçekleştirmek için de ilahi nizamla mecburdur. Bu mecburiyetin yaratacağı çaba ve cihadın gerçekleştirilmesi, insanın başka insanlar tarafından köleleştirilmesinin, kimilerinin tanrılık taslamasının, kimilerinin kendisine ilahi bir vasıf atfetmesinin ve insan eliyle kusurlu bir nizam kurulmasının önünü alacaktır.¹²⁵

İlahi nizamın gerçekleştirilmesi hususunda insanın mecburiyeti ironik biçimde kendi sınırlılığın dayandırılmaktadır. Eksik bilgiye sahip olduğu kabul edilen insanın tam manasıyla adil, özgür ve kusursuz bir yapı oluşturabilmesi mümkün değildir. Kutub'un bu noktada insan için belirlediği yol, eksikliğin, zaaflarının, kusurlarının farkına vararak kendisi için en hayırlı olanın ilahi gücün istediği nizam olduğuna iman etmesi ve bu yolda çaba sarf etmeyi yaşamının temel gayesi haline getirmesi olacaktır. Çünkü, Allah insana neyin yaraşır yaraşmayacağını bildiği gibi tüm insanlık tarihi boyunca yaşanan ve yaşanacak olan şeylerin hepsine de vakıftır. Bir tarafta eksik bilgiye sahip olan, kusurlu insan yapısı, diğer tarafta ise her şeye muktedir ve vakıf olan Allah var iken emredilen nizamın gerçekleşmesi için çaba sarf etmekten başka bir yola meyletmek insanın acizliğini reddetmesi durumudur. İnsan eliyle oluşturulan beşeri temellere dayalı bir düzenin yaratacağı ortam, insan için hayırlı olan olmayacaktır. Yaratan, var eden, varlığını devam ettirmesini sağlayan ilahi güce tam manasıyla bağlılık, insanı eksik bilgidен, kusurlarından ve aciz halinden kurtaracak olan yegane şeydir.¹²⁶

Kutub, İslam'ın ortaya çıktığı ve Arap yarımadasından yayılmaya başladığı dönemde insanın ilahi nizam için gereken gayreti gösterdiğini, Allah'ın bu çabayı boşa çıkarmayarak inananların yanında olduğunu belirterek dönemi etkileyici bir nizam olarak tanımlamaktadır. Buna göre, inananların kusurlu halini Allah'ın kelamı üzerinden gidermeye çabalaması en başta insanın dünyevi hayatı için etkileyici bir yapı meydana getirmektedir. Batı'da ortaya çıkan ve ilahi nizamdan uzak bir görüntü arz ettiği aşık, beşer eliyle oluşturulan düzenlerin İslam coğrafyasının içinde bulunduğu halden daha ilerlemiş bir halde olması ise bahsedilen etkileyici yapının Batı üzerinde yarattığı etki sebebiyle ortaya çıkabilmiştir. Kutub'un iddiası, Magna Carta'nın Rönesans'ın, Reform'un, Fransız Devrimi'nin ve bilimsel ilerlemenin kökeninin Asr-ı Saadet'ten itibaren önce ilahi nizam içerisinde daha sonra ilahi nizamı yeniden bulma çabasında ilerlemeci bir anlayış benimseyen İslam dünyasına dayandığı yönündedir. İslam'ın sunduğu ilahi nizamla ulaşmaları mümkün olmadığı için daha önce aktarılan, adil, özgür ve kusursuz insan hayatı modeline ulaşmaları da mümkün olmamıştır ancak referans aldıkları noktadan hareketle büyük bir ilerleme kaydetmişlerdir.¹²⁷

¹²⁵ Kutub, 2014: 23

¹²⁶ Kutub, 2014: 26-29

¹²⁷ Kutub, 2014: 79-82

Bu noktada yazarın varmayı arzuladığı nokta, oluşan ve halen insan hayatını şekillendirmeye devam eden Batı medeniyetinin İslam'ın ve Müslümanların mirasından oldukça etkilendiği yönündedir. Kutub, Müslümanların içinde buldukları medeniyete kendilerini yabancı hissettiklerini, tamamıyla Batı'nın topraklarından yeşeren düşüncelere ve yaşam tarzına mahkum olduklarını ama bunun hatalı bir bakış açısı olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, Batı eliyle oluşturulduğu düşünülen medeniyet binasının temelinde İslam'ın ve Müslümanların büyük emeği bulunmaktadır. Batı'nın hedeflediği bu medeniyet binasının tamamıyla tapusunu edinmek ve sahiplenmek; geride kalan insanların bu medeniyet tahayyülüne kendilerini mecburen entegre etmesini sağlamaktır. Müslümanlar için problem burada başlamaktadır; Batı'nın değerleriyle ve yaratıcılığıyla bezeli medeniyetinde İslami düzeni kurmanın ve yaşamının mümkün olmadığı hissi ilahi nizam için gayret sarf etmesi gerekenleri yılgınlığa sürüklemektedir. Halbuki yaratılan medeniyet, İslam'dan esintilerle ve Müslümanların bilimsel çabalarının miraslarıyla örülüdür, bu sebeple Batı medeniyetinin İslam medeniyetinden büyük olduğu ve bu ahval içerisinde İslami yaşamının mümkün olmadığı hissi yanılgıdan ibarettir.¹²⁸

Kutub'un fikirlerinin şekillenmesinde tıpkı Benna'da olduğu gibi öğretmenlik kariyerine başladığı dönemin etkisi büyüktür. Ancak Benna'dan farklı olarak Mısır devleti tarafından ABD'ye gönderilen ve burada eğitim alan Kutub için anılan deneyim bundan sonraki hayatının yönünü belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. ABD'nin ekonomik ve bilimsel açıdan ne denli geliştiğinin bilincine varan Kutub bu durumu sorgulamayı ihmal etmez iken kendisinde en büyük etkiyi ABD toplumunun ahvali yaratmıştır. Ona göre ABD toplumu, mana, duygu ve davranış açısından ilkel bir seviyededir. Özgürlük, bireycilik ve materyalizm kavramlarının toplumda yarattığı rahatlığı eleştiren Kutub, tüketim çılgınlığını, ayrımcılığı ve zinayı anılan kavramların etkisine bağlamaktadır. Ona göre, materyalist düşünce, ABD toplumunu 'cahiliye toplumuna', ABD'yi de cahiliye devletine sürüklemiştir.¹²⁹

2.4.2.3. Hapishane Dönemi

Parmaklıklar ardına mahkum bırakılan Müslüman Kardeşler üyeleri, Hudeybi'nin geride kalan yapıyı yönetme konusundaki maharetsizliği ve rejimin demir yumruğu göz önüne alındığında Müslüman Kardeşler örgütünün geleceği için olumlu bir yön tayin edebilmek mümkün gözükmemektedir. Ancak hapishane duvarlarının ardındaki üyeler, fiziki olarak kısıtlı olmalarına karşın zihni olarak Müslüman Kardeşler'den kopmamıştır. Daha mühimi,

¹²⁸ Kutub, 2014: 86-87

¹²⁹ Zahid, 2010: 86-87

rejimin baskıcı politikaları Müslüman Kardeşler'in yakın geçmişte unutmaya yüz tuttuğu aktivist yönünü tetiklemiş, örgüt üyeleri eylemselliğin Nizamül Hass'a özgü bir şey olmadığını bilincine varmıştır. Aslında Nizamül Hass'ın örgüte kaybettiği yalnızca gerçekleştirilen silahlı eylemlerin yarattığı tahribat olmamıştır. Müslüman Kardeşler, askeri grubunun etkinliğini artırmasıyla başladığı noktadan uzaklaşmış, hikayesini yitirmiştir. Hapiste oluşan yeni heyecana, ruha ve kararlılık düzeyine ulaşılmasında Seyyid Kutub'un rolü önemlidir. Kutub'un Mısır devletine ve yöneticilerine atfettiği cahiliye devri benzetmesi ve onlara karşı mücadele yürütmenin temel gaye olduğu fikrini aşılması,¹³⁰ harekete uzun zamandır kaybolan ideolojik heyecanı yeniden kazandırmıştır. Kutub'un siyasi bir figür olmayı reddetmesi hususu da örgüt içerisinde kendisine duyulan saygıyı artırmıştır. DKK'nın Mısır yönetimini ele geçirmesi ile birlikte Nasr'ın Kutub'a sunduğu Özgürlük Partisi'nin lider kadrosuna katılması teklifi, örgütün siyasallaşması çekincesi ve Nasr'ın örgütün kurmaya çalıştığı ilahi nizam fikrine olumsuz baktığının anlaşılması yüzünden reddedilmiştir.¹³¹ Örgüt açısından fırsat olarak değerlendirilen, Kutub'un radikal fikirleriyle birlikte örgütte yarattığı yeni dalgadır.

Ancak rejim, o ana kadar sergilediği baskıcı tutumu yumuşatmamakta kararlılık göstermiş ve Kutub'un uzun yıllar boyu hareketi şekillendirmesine müsaade etmemiştir. 1966 yılında idam edilen Kutub'un ardından örgütün ev hapsindeki rehberi Hudeybi'nin rolü yeniden artmıştır. Yaşanılanlar, tıpkı Benna'nın ölümünün ardından olduğu gibi Müslüman Kardeşler'i derin bir ayrışmaya sürüklemiş ve rejimle uzlaşma yoluna gitmeyi arzulayan Hudeybi'ye karşı çıkan Kutubcular örgütten ayrılmayı kararlaştırmıştır. Hudeybi'nin rejimle uzlaşma çabası kapsamında Kutub ve Mevdudi'nin fikirlerine reddiye niteliği taşıyan bir makale yayınlaması, Müslüman Kardeşler'in ılımlı bir yola gireceğinin kanıtı niteliğindedir.¹³² Örgüt, silahlı mücadeleye meyleden ve askeri grubun eylemlerinin başlattığı olumsuz bir yirmi beş yıl geçirdikten sonra çatışmadan uzak, ılımlı bir yöntemi benimsemiştir. Anılan makalenin önemi, 2000'lerde Müslüman Kardeşler'in geldiği nokta ile birlikte düşünüldüğünde artmaktadır. 'Hakimler değil Vaizler' başlıklı makale, her ne kadar rejim ile ters düşmemek için yazdığı veya rejim tarafından yazdırılıp Hudeybi'ye teslim edildiği iddiaları bulursa da Müslüman Kardeşler'in milenyumdaki yönünü tayin eden unsurlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hasan el Hudeybi'nin rehberlik döneminde

¹³⁰ Pargeter, a.g.e., s.30

¹³¹ Soage ve Franganillo, 2010: 41

¹³² Pargeter, 2016: 30-31

gördüğü saygıdan daha fazlasını çizdiği yol sebebiyle yeni nesil üyelerden görmesi makalenin önemini ortaya koymaktadır.¹³³

Enver Sedat'ın Nasır yerine devlet başkanlığı koltuğuna oturmasının ardından bahsedilen uzlaşmacı tavrın karşılıklı hale geldiği görülmektedir. Hudeybi örgütü ılımlı bir yola sokmaya çabalarken rejim hapisanedeki örgüt üyelerini serbest bırakmaya başlamıştır. Aynı zamanda Sedat'ın Nasırcılara ve solculara karşı dengeleme yaratmak için üniversitelerde İslamcı görüşe sahip grupların mevzilenmesine ses çıkarmadığı da bilinmektedir. Bu noktada, Sedat'ın oldukça akıllı bir politika izleyerek üniversitelerdeki grupların etkinliğini belirleme işine giriştiğini söylemek gerekecektir. İlk olarak, selefının politik etkisini kırmak için yapılan bu hamle, Ezher'in ününün Mısır topraklarını aşmış olması ve İslam alimliği hususunda belirleyici bir etkiye sahip olması ile birlikte düşünüldüğünde Sedat'ın 1967 savaşının toplumda yarattığı İslami bilinci kendi siyasi mevzisine kanalize etmesini de sağlamak amacı gütmüştür.¹³⁴

Ancak Sedat'ın kararı ile hapisaneden çıkan grup, Hudeybi'nin uzlaşmacı tavrını sahiplenmemiş, aksine şahin politikaların yürütülmesini hedeflemiştir. Üniversitelerde örgütlenmeye başlayan, radikal düşüncelere sahip gençler ile rejimin Müslüman Kardeşler'i yasadışı örgüt statüsünde değerlendirmeye başlamasının ardından hapse giren ve Sedat döneminde serbest bırakılan eski örgüt üyelerinin ortak çabası, Cemaat-i İslami'yi doğurmuştur. Grubun içerisinde yalnızca Müslüman Kardeşler ideolojisinin yansımaları görülmemektedir; selevi grupların etkisinin bulunduğunu eklemek gerekmektedir. Gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde Cemaat-i İslami'nin Müslüman Kardeşler'in örgüt yapısı içerisine entegre olması kararlaştırılmış ancak beş yıl gibi bir süre boyunca bu durum gizlenerek Cemaat-i İslami'nin sokakta üye devşirmek için daha elverişli bir yapıya sahip olduğu düşünülmektedir. 1980 yılına gelindiğinde, birleşme haberlerinin ayyuka çıkmasıyla birlikte, örgüt içinde yeni bir ayrışma meydana gelmiş ve radikal görüşleri temsil eden unsurlar, gerçek manada radikal görüşleri temsil edecek gruplar kurmak üzere örgütten ayrılmıştır.¹³⁵

2.4.3. Tilimsani Dönemi: Cemaat-i İslami ve Reform Sesleri

Cemaat-i İslami ile örgüte katılan ve radikal unsurların ayrılmasının ardından Müslüman Kardeşler içerisinde kalmaya devam eden grup, Müslüman Kardeşler'in tarihi gelişimi açısından önemli figürleri barındırmaktadır. Her şeyden önce, bu grubun radikal

¹³³ Zollner, 2009: 9

¹³⁴ Zahid, 2010: 82

¹³⁵ Pargeter, 2016: 31-35

unsurlarla birlikte örgütten ayrılmamasının sebebi şiddete karşı takındıkları tavır değildir. Ebül Fütuh, Ebul ala Mahdi gibi isimler şiddeti kategorik olarak reddetmemekle birlikte, kullanım şekli ve ölçüsünün önemine vurgu yapmaktadır. Anılan isimler özelinde Cemaat-i İslami grubunun Müslüman Kardeşler açısından taşıdığı tarihi önem ise hareketin dönüşümüne yaptıkları etkiden kaynaklanmaktadır. Benna ve Hudeybi dönemlerinde de Mısır siyaseti açısından söz söyleme hakkını kendinde gören bir örgüt olmasına karşın Müslüman Kardeşler'in toplumu ilgilendiren ekonomik ve siyasi meselelerde öne çıkması, söz söylemesi ve etki alanını genişletmesi, 1977'de göreve gelen rehber Ömer el Tilimsani döneminde, Cemaat-i İslami üyelerinin katkısıyla gerçekleşmiştir. Müslüman Kardeşler'in devletin topluma karşı sorumlu olduğu sosyoekonomik alanlarda yetersiz kalmasına alternatif olarak üniversite, sendika ve sokak vasıtasıyla refah hizmetleri sunmaya başlaması da bu döneme tekabül etmektedir.¹³⁶

Sedat'ın suikaste uğraması ve yerine Mübarek'in geçmesi, Müslüman Kardeşler için keskin bir viraja girilen süreci başlatmıştır. Mübarek'in radikal gruplara yönelik yürüttüğü baskıcı politika sonucu, Müslüman Kardeşler içerisinde yer almış/alan silahlı mücadele yanlısı ve özellikle Nizamül Hass grubu ile bağlantılı isimler ülkeyi terk etmiştir. Mübarek'in Siyasi Partiler Kanunu'nda yaptığı değişiklikle siyasal alanda faaliyet göstermenin tek yolunu siyasi parti kurmaya bağlaması, örgüt için yeni bir yol ayrımı yaratmıştır. Müslüman Kardeşler, partileşmediği için toplumsal alanda etkin ve makbul bir figür olduklarını ileri süren üyelerinin itirazlarına rağmen Tilimsani'nin önerisi ile siyasi parti kurma fikrini oylamıştır. Öneri reddedilse de Müslüman Kardeşler için artık kapanması mümkün olmayacak siyasi bir pencere açılmıştır. Benna'nın başlattığı pragmatizm geleneğini hiç yitirmeyen örgüt, 1984 seçiminde Vefd, 1987 seçiminde ise Amal ve Ahrar partileri ile ittifak yaparak meclise girmeyi başarmıştır. Böylece Müslüman Kardeşler'in toplumsal tabana yayılan reformunu başlatan grubun açtığı yol, gittikçe siyasallaşacak bir cemaat yapısını da beraberinde getirmiştir. Bu noktada, Tilimsani'nin rolü önemlidir. Devletin başında kim olursa olsun, Müslüman Kardeşler'in terör örgütü statüsünde değerlendirilerek üyelerinin hapse atılması ihtimalinin bilincine varan Tilimsani, örgüt için dönüşümü zaruri görmüştür. Tilimsani'ye göre örgütün yönü, dini meselelerde gelenekçi bakışa sahip bir cemaat olmaktan ziyade politik aktivizmin hayat bulduğu bir mecraya dönük olmalıdır. Tilimsani'nin vizyonu, kendi rehberliği süresince istediklerini gerçekleştirememiş olsa da yeni milenyuma ilerlerken

¹³⁶ Pargeter, 2016: 35-37

Müslüman Kardeşler'in Mısır'da önemli bir siyasi aktör haline dönüşmesinin önünü açmıştır.¹³⁷

Tilimsani'nin kısa vadede örgütün yönünü politik zemine çevirememesi sebebi, örgüt içi dengeler açısından bakıldığında siyasallaşma eyleminin kolaylıkla gerçekleşmeyeceği açısından değerlendirilebilir. Siyasallaşmanın ötesinde, reforma başlamış gözükten örgütün bu eylem tarzını ne ölçüde sürdürebileceği tartışmalıdır. Zira, kısa vadede yaşanacak olan örgüt içi gelişmeler sorunları gün yüzüne çıkarmıştır. İslami kimliğe sahip kabul edilen birbirinden farklı örgütlerin tanımlaması yapılırken sıklıkla liberal veya köktenci olduklarına vurgu yapılmaktadır. Ayrımın temelinde, liberaller modern bir hayat ile İslami değerleri harmanlarken köktencilerin kutsal metinlere ve kurucu değerlere bağlı kalma tercihi yatmaktadır.¹³⁸ Müslüman Kardeşler açısından 1990'lı yıllara gelindiğinde yukarıda yapılan ayrımın örgüt içinde meydana geldiği görülmektedir. Sanki iki farklı örgüt mensupları karşı karşıya gelmişçesine, reformistlerle gelenekçiler arasında örgütün geleceğini tayin edecek bir kapışma süreci başlamıştır. Reformistlerin kararların nasıl verilmesi gerektiği, liderin nasıl seçilmesi gerektiği, devlete, Batı'ya ve örgütün fonksiyonuna yönelik bakış açıları gelenekçilerin neredeyse tamamen zıttıdır.¹³⁹ Ancak reformist kanadın tamamıyla güçsüz ve başarısız olduğunu iddia etmek yanlış olacaktır. Mübarek yönetiminde değişen seçim yasası ile birlikte Tilimsani'nin inanç temelli örgütten siyasi aktivizm temelli örgüt anlayışına geçiş vizyonu için kısmen şartlar oluşmuştur. Bu dönemde örgüt, toplumsal tabanda daha fazla karşılık bulabileceği ümidinin de etkisiyle daha önce anılan seküler partilerle ittifaka girmeyi uygun görmüştür.¹⁴⁰

2.4.4. Mustafa Maşhur Dönemi

Müslüman Kardeşler için her yeni siyasi gelişme, her yeni rehber seçimi vb. yeniye dair olan ne varsa bir yol ayrımı getirmektedir. Arap Baharı sürecinde de bunun yansımaları görülmüştür. Tilimsani'nin ardından tayin edilen rehber Ebu Nasır'ın ölümü, önceki seferlerde de buhranlara sebep olduğu üzere yine yeni rehberin kim olacağı tartışmasını gündeme getirmiştir. Cenaze töreni esnasında eski rehber Hudeybi'nin oğlu Maimun el Hudeybi'nin Niazmul Hass'ın önemli isimlerinden Mustafa Maşhur'u yeni rehber olarak atadığını duyurması, reformist grubun anlam veremediği biçimde kabullenilirken; örgüt içerisindeki güç dengelerinin değişmesine sebebiyet vermiştir. Anılan tayin, geleneksel yöntemin dışında ve buyurucu nitelikteydi. Aslında tayinin yöntemi, örgütün bundan sonra

¹³⁷ Zahid, 2010: 90

¹³⁸ Aydın ve Açıkmeşe, 2012: 128

¹³⁹ Zahid, 2010: 93

¹⁴⁰ Zahid, 2010: 98

nasıl yönetileceğine dair fikir vermektedir. Reformist grubun çıkardığı sonuç, uzun yıllar boyunca içerisinde buldukları ve dönüşümlere sebebiyet verdikleri örgütte ne denli etkin olduklarını anlamaları olmuştur. Bunun üzerine Ebul ala Medhi'nin başını çektiği grup, Hizbul Vasat adından bir siyasi parti kurmak için harekete geçmiştir. Parti kurma girişiminin özünde insan haklarını, sendikal mücadeleyi, gelir eşitsizliğini, demokratik gelişimi temel alan bir fikri altyapı vardır.¹⁴¹ Ancak bunun ötesinde, talebin örgüt tarafından kabul görmeyeceği aşıkardı, reformistlerin gayesi meydan okumak olarak değerlendirilmiştir. Meydan okumanın sonucu olarak Mustafa Maşhur'un yetmişe yakın kişinin oluşturduğu grubu örgütten uzaklaştırması, örgütün dönüşümü açısından soru işaretlerini beraberinde getirmiştir.¹⁴²

Hizbul Vasat girişimi ile başlayan ve reformistlerin önemli kısmının ihracıyla ilerleyen süreç, örgüt açısından belirsiz ve eylemsiz bir süreç olarak ilerlemiştir. 11 Eylül olaylarından sonra neredeyse bütün İslami hareketlerin terör yaftasıyla karşı karşıya kaldığı zeminde, Batı medyasının gözü ilginç biçimde eğitilmiş reformist gruba çevrilmiştir. Grubun mülakat ve röportajlarla İngilizce olarak sıklıkla dile getirdikleri fikirleri Batı'da hem şaşkınlık hem de merak uyandırmıştır; bilinenin aksine Müslüman Kardeşler'in şiddetle bağdaştırılamayabileceği fikri hakim olmaya başlamıştır. Ancak gelenekçi kanadın etkisi halen kırılamamıştır. Reformist grubun Batı ile kurduğu ilişki rahatsızlık yaratırken, siyasi partileşme alanında yapılan hamleler ve açıklanan taslak programlarda yer alan ifadeler, iki grubun tartışmasını körüklemiştir.¹⁴³

2.4.5. Mehdi Akif Dönemi

2004 Martında rehberlik görevine tayin edilen Mehdi Akif ile birlikte Müslüman Kardeşler'deki reformist damarın nefes aldığı söylenebilir. Göreve geldikten sonra gazetecilerle yaptığı mülakatta açıkça bir manifesto yayınlayan Akif, örgütün reforma ihtiyacını ve olması gereken noktayı dile getirmiştir. Manifesto, on üç bölümden oluşmakta ve toplumsal, siyasi, ekonomik noktalara vurgu yapmaktadır. Arap Baharı'na gidilen süreçte önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilen manifestonun ana hatları şu şekilde sıralanabilir:

1. İslam ahlakı ve ritüellerine uygun şekilde ilerleyen bireysel reform
2. Halkın egemenliğine ve demokrasiye saygılı bir politik reform
3. Şeriat ile uyumlu tam bağımsız hukuk sistemi reformu

¹⁴¹ Zahid, 2010: 95

¹⁴² Pargeter, 2016: 40-45

¹⁴³ Pargeter, 2016: 48-50

4. Seçim yasası reformu
5. Korumacı kapitalist düzenin sağlandığı bir ekonomi reformu
6. Dini ve milli hassasiyetlere dayanan bir eğitim reformu
7. El Ezher Üniversitesi'nin bağımsızlığı
8. Yoksullukla mücadele
9. Kapsayıcı İslami düzenin entegre olduğu sosyal yaşam
10. Kadının sosyal yaşamdaki rolü
11. Kıptiler ve Müslümanlar arasında birlik ve eşitliğin sağlanması
12. İslami değerlerin temel olduğu kültür reformu
13. Arap, Afrika ve İslam coğrafyasına yönelik bir dış politika reformu.¹⁴⁴

Gelenekçi ve reformist gruplar arasında köprü vazifesi gören, liberal değerlere saygılı tavrını koruyan rehber Muhammed Mehdi Akif'in örgüt içerisindeki uzlaşmazlık halinin kendi liderliğinin uhdesinde aldığı kararları sorgulatacak boyuta gelmesinin sonucu olarak istifa etmesiyle birlikte örgüt içi tartışmalar artık alenen yürütülmeye başlanmıştır. Tartışmalı rehberlik sürecinin ardından gelenekçi kanadın üç adayının yarıştığı şurada Muhammed Badye'nin rehber seçilmesi ile 2010 yılına gelindiğinde Müslüman Kardeşler'in geleneksel değerlere sıkı sıkıya tutunan ve reform çabalarını şeriata karşı gelmekle eş tutan gelenekçi grubun hakimiyetinde olduğu ve Arap Baharı fırtınasına bu görüntüde yakalandığı aşikardır.¹⁴⁵

2.4.6. Kifaya, Reform ve Siyasal Alan

Arap Baharı sürecine gelinmeden evvel, belki de örgüt tarihinin en önemli kırılma noktası ile karşı karşıya kalınmıştır. 2005 seçimlerinde Müslüman Kardeşler'in yakaladığı başarı, salt reformistlerin başarısı olarak görülemeyecek olsa dahi katkılarının ne denli büyük olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Seçimin ardından The Guardian'a verdiği mülakatta rehber Mehdi Akif'in ikinci yardımcısı Kayrat el-Şatr reformdan başka çarelerinin ve seçeneklerinin olmadığını vurgulayarak Müslüman Kardeşler'in yegane gayesinin tek bir parti ve zihniyet tarafından yönetilmeye mahkum edilen Mısır'ı bu durumdan kurtarabilmek için gereken politik aktivizme öncülük etmek olduğunu açıklamıştır. Bu dönemde, Mübarek rejiminin anayasal haklara yönelik baskıcı ve kısıtlayıcı tutumu sebebiyle Müslüman Kardeşler için yeni bir yol ayrımı meydana gelmiştir. 1970'lerin sonundan itibaren vurgulanan politik aktivizm mefhumunun sahada bir karşılığının olup olmadığının anlaşılması, Mübarek'in

¹⁴⁴ Soage ve Franganillo, 2010: 50

¹⁴⁵ Pargeter, 2016: 51-53

sendikalara, üniversitelere ve seçimlere müdahalesinin ardından ortaya çıkan sokak hareketleriyle belirlenmiştir.¹⁴⁶

2005 seçimi sonrası Mısır halkında baş gösteren huzursuzluk belirli gruplar vasıtasıyla sokak hareketleriyle kendisini göstermiştir. Kifaya hareketi 2005 ayaklanmalarının başat gücüdür. 2013'te Tahrir'de toplanan kalabalık gibi bir kitleyi peşinde sürüklememiştir ancak Mısır'ın ekonomik ve politik durumuyla alakalı güçlü ve haklı söylemleri bulunmaktadır. Rejimin toplumsal alana yönelik müdahalesi, Müslüman Kardeşler'in genç kadrosunun uzun zamandır dillendirdiği siyasal aktivizm meselesine fırsat yaratmıştır. Örgüt, Kifaya ile işbirliğine giderek sokağa çıkmıştır; işbirliğinin ötesinde Kifaya'nın Müslüman Kardeşler'i etkileyen bir yöne sahip olduğu bilinmektedir. Sokakta dile getirilen ve uğruna mücadele edileceği vurgulanan taleplerin neredeyse hepsi Müslüman Kardeşler'in genç kadrosunun anlatmaya, aktarmaya ve örgütü dönüştürmeye çalıştığı çizgiyle uyumaktadır.¹⁴⁷

Kifaya'nın politik duruşunun siyasi yelpazede Müslüman Kardeşler ile aynı yere tekabül etmediği belirgindir ancak Mısır siyasetinin toplumsal ve ekonomik yaşama bariz şekilde tahakkümü ve bu tahakkümün olumsuz etkileri, farklı ideolojilerin aynı amaç çevresinde toplanmasına imkan sağlamıştır. Kifaya'nın sokakta dile getirdiği talepler, siyasi tekilliğin sonlandırılması, olağanüstü hal kanunlarının askıya alınması, başkan ve başkan yardımcısı seçimlerinin şeffaf hale getirilip görev sürelerinin iki dönemle kısıtlanması, seçim yasasında reform ve basın özgürlüğünün güvence altına alınması üzerine olmuştur. Müslüman Kardeşler'in genç kadrosunun Kifaya ile sokakta işbirliğine gitmesinin en temel sebebi, anılan maddelerin hepsi açısından aynı noktada durmalarıdır. Buna ek olarak, sokağa inen ve toplumun tamamına sirayet edecek bir dönüşüm için haklı demokratik talepleri dile getiren bir örgüt görüntüsünün, Müslüman Kardeşler'in tabanda yayılma isteğiyle uyulacağı ve örgüte alan kazandıracacağı düşüncesi de etkin rol oynamıştır. İktidar açısından bakıldığında ise halihazırda var olan sosyoekonomik problemlerin üzerine Kifaya'nın başkaldırısı ek bir sıkıntı yaratırken, Müslüman Kardeşler'in pragmatik tavır ile bu başkaldırıya destek vermesi ve hareketin ağırlığını artırması tahmin edilenden daha zor bir sürece girildiğinin göstergesi olmuştur.¹⁴⁸

Müslüman Kardeşler'in dönüşümü ile alakalı çalışmalarda vurgu yapılan en önemli husus, hareketin başından itibaren ne zaman pragmatik bir tavır takınması gerektiyse bunu başardığı yönündedir. Örgüt, iç çekişmelere sahne olan birçok ayrışma yaşamış ve kırılma noktaları ile karşılaşmış olsa da hareketin doğal dinamik hali dönüşümlere yol açmıştır. Bu

¹⁴⁶ Zahid, 2010: 126

¹⁴⁷ Zahid, 2010: 126

¹⁴⁸ Zahid, 2010: 127-128

dönüşümlerin etkisi açısından bakıldığında döngüsel bir durumun varlığı iddia edilebilir; adaptif ve pragmatik politikalarıyla kazanım elde eden örgüt, kazanımlarının katkısıyla daha güçlü bir şekilde siyasi hayata entegre olmuş ve kendisine yeni fırsatlar sağlayabilecek alanları yaratmakta güçlük çekmemiştir. Seçimlerde kurulan ittifaklar, elde edilen koltuk sayıları ve ittifakların başladığı dönemden itibaren Müslüman Kardeşler'in Mısır siyasetinde artan rolü bu iddiayı güçlendirmektedir. Buna göre, Müslüman Kardeşler'in dönüşümü, doğal bir sürece tekabül etmektedir çünkü dışsal faktörlerin zorla yarattığı bir değişimden değil içsel unsur ve faktörlerin bilinçli hamleleriyle ortaya çıkan bir dönüşüm mevcuttur.¹⁴⁹ Ancak örgütün adaptif ve pragmatik politikalarının siyasal zeminde ne ölçüde başarı kazandığı hususu, Arap Baharı süreci ile birlikte tartışmalı hale gelmiştir. Dönüşümün içsel unsurlara bağlılığı ve başarısı/başarısızlığı çalışmanın üçüncü bölümünde ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.

¹⁴⁹ Anani, 2016: 32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAP BAHARI, POST-İSLAMCILIK VE MÜSLÜMAN KARDEŞLER'İN BAŞARISIZLIĞI

3.1. Küreselleşme ve Tek Kutuplu Sistemin Getirdikleri

Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu dünya düzenini tanımlamak, SSCB'nin yıkılması ile ABD'nin tek başına dünya liderliğini üstlendiği dönemi tanımlamaktan birçok açıdan daha kolaydır. Bu yalnızca ABD'nin ya da geride kalan güçlerin rolü açısından değil devletlerin Soğuk Savaş düzeninde karar verme alışkanlıklarının kamplaşma çerçevesinde gerçekleşmesi ile de ilintilidir. İki kutbun dehşet dengesi, silahlanma yarışı ve uzay savaşları bağlamında açıklaması daha kolay olan motivasyonları bulunmaktadır. Soğuk Savaş sonrası düzenin işleyişi ise, risk ve fırsatları açısından belirsizliklerin bulunduğu; ABD'nin dahi bu belirsizliklerle mücadele etmek durumunda kaldığı bir dönemdir. Soğuk Savaş süresince varlığını hissettiren küreselleşmenin boyutlarının ve etkilerinin Soğuk Savaş'ın bitişinin ardından önemli ölçekte artması, devletler arası ilişkilerin seyrini de etkilemiştir. Her şeyden önce, devletlerin egemen tavır ve tutumlarının küreselleşmenin yarattığı karşılıklı bağımlılık karşısında törpülenmeye başladığı görülmektedir. Buna mukabil, insanların devlete, iktidara kısacası otoriteye karşı dirençlerini artıran bir etkiden söz etmek mümkündür. Küreselleşme ile birlikte devlet aygıtları yalnızca başka bir devlete ya da uluslararası siyasal/ekonomik güce karşı daha kırılğan hale gelmemiş, aynı zamanda yurttaşına karşı zor ya da rıza ile sağladığı meşruiyetini devam ettirmek noktasında kısa zaman öncesine dek sahip olduğu rahatlığı kaybetmiştir. İnsanların küreselleşme ile birlikte zaman ve mekan kavramlarının sınırlarını yeniden tanımlamaya başladığı görülmüştür. Mekansal açıdan artık mesafelerin iktidara sağladığı eylemsel avantaj yitirilmiş ve tıpkı Tahrir Meydanı'nda toplanan yurttaşların sosyal medyayı kullanarak rahatlıkla örgütlenmesi gibi avantajlar otoriteye karşı kullanılmıştır. Zamansal açıdan ise küreselleşmenin yarattığı olanaklar ile siyasal kontrolün zayıfladığı, herkesin dilediği an dilediği haber kaynağına, bireye, gruba ulaşabildiği bir ortamın meydana geldiği görülmektedir.¹⁵⁰

Küreselleşme bağlamında bahsedilen gelişmelerin olumlu yanları olduğu gibi yaratmış olduğu bazı kırılmalar da mevcuttur. Devletin egemenliğinin törpülenmesi ve bağımlılık durumunun artması, yalnızca uluslararası ilişkileri değil toplumsal ilişki ağını da etkilemiştir. Dünya siyasi tarihinde alışık olduğumuz üzere şiddet olgusunun klasik bir kullanım yöntemi

¹⁵⁰ Badie, 2008: 1-4

mevcuttur. Şiddet dini, ekonomik ya da siyasal, her ne amaçla olursa olsun devletler ya da devlet benzeri yapılar arasında kullanılmıştır. Ancak küreselleşmenin yarattığı kırılmalardan birisi bu noktada yaşanmaktadır. Devletler arası klasik şiddetin kullanımı, liberal dünya düzeninin varlığı ve yarattığı kurumlarla birlikte önemli ölçüde denetim altında tutulmaktadır. Bu durum, savaş çağının geride kaldığı gibi bir sonucu doğurmamaktadır; kast edilen savaş kararını alabilmenin belirli düzenlemelere tabi tutulmasıdır. Ancak küreselleşme çağında sıklıkla şahit olduğumuz toplumsal şiddet için aynısını söylemek mümkün olmayacaktır. Toplumsal nitelikli yeni şiddet olgusu, uluslararası düzenin kusurlarından, toplumların içerisinde yer aldığı ülkenin ekonomik başarısızlıklarından, siyasal ve toplumsal tatminsizliklerden beslenmektedir. Toplumsal aktörlerin yürütücüsü olduğu bu yeni şiddet tanımının eylemsel halinin örnekleri isyanlarda, iç savaşlarda, hedefi belirli şiddet aksiyonlarında görülmektedir.¹⁵¹

ABD'nin Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte tek kutuplu bir dünyanın hakim gücü olma hususunda aşırı istekli bir tutum sergilemediği bilinmektedir. Ancak 11 Eylül saldırıları sonrasında yapılan tercih ABD'nin dünya siyasi düzenindeki tek hakim güç olduğunu kanıtlamak ister niteliktedir. Önce Afganistan'a, kısa bir süre sonra Irak'a yapılan askeri müdahaleler ABD'nin dünya siyasetindeki rolüne ve tek kutuplu sistemin getirilerine yönelik ciddi sorgulamaları beraberinde getirirken Ortadoğu coğrafyasında siyasi zeminin soru işaretleri ile dolmasına sebebiyet vermiştir. Her şeyden önce, yakın geçmişte Suriye örneğinde görüldüğü üzere Afganistan'a gerçekleştirilen askeri müdahalenin yansımaları radikal İslami grupların bölgeye yönelmesine yol açmıştır. Filistin meselesinin halen çözülemeyen bir sorun halinde masada durması, İsrail-ABD ittifakının giderek güçlenmesi, Afganistan ve Irak'a yönelik müdahalelerin bölgede yarattığı yeni sorunlar ve bölge ülkeleri açısından halihazırda devam eden sosyo-ekonomik problemler, ABD'nin dünyanın jandarması olduğunu fiilen kanıtlama çabasına giriştiği dönemde bölgenin sorunlarını derinleştiren etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵²

ABD'nin Afganistan ve Irak müdahalelerinin ardından yukarıda anılan sorunların da katkısıyla coğrafyada çatışma durumu eksik olmamıştır. 2006 yılında Lübnan'da, 2008 ve 2009'da Gazze'de süren savaş; ek olarak Endonezya, Pakistan, Afganistan, Irak, Filistin, Lübnan, Cezayir, Somali gibi ülkelerde süregelen istikrarlı şiddet hali Ortadoğu'nun terörizmle ve silahlı mücadeleyle anılan bir coğrafya olmasına sebebiyet vermiştir. Direkt olarak sebebi olduğunu söylemek mümkün olmamakla birlikte, ABD'nin askeri müdahaleleri ve siyasi hamlelerinin sonucunda ortaya çıkan bu terörizm dalgasının bir döngü yarattığı ve

¹⁵¹ Badie, 2008: 5-6

¹⁵² Badie, 2008: 71-76

bölgeye yönelik Batılı devlet politikalarının bu noktadan kendisine meşruiyet sağladığı görülmektedir. Teröre karşı savaş mefhumu, uluslararası hukuktan öte uluslararası toplumun dahi haklı savaş olarak görmeye hazır olduğu bir zemin yaratmıştır. Bu döngü kendini sürekli yeniden yaratmaktadır; Asya ve Afrika kıtalarında güçlenen radikal İslami örgütler meşruiyetlerini Batılı devletlerin askeri ve politik gayelerine dayandırmaktadır.¹⁵³

Yaratılan bu şiddet döngüsünü yalnızca devlet davranışlarıyla açıklamak yeterli olmayacaktır. Sömürgecilik döneminden bu yana Batı'nın Ortadoğu coğrafyasına yönelik özcü bakış açısı, yanlış algılamalara yol açmıştır. Batı'nın Ortadoğu'yu doğru ve net biçimde tanımlayabildiğini söylemek zordur. Sürekli olarak şiddetin var olduğu ve insanların mezheplerinden dolayı birbirlerini ya da Filistin meselesi yüzünden İsrailileri öldürdüğü görüntüsünün hakim olduğu Batılı bakış açısı, coğrafyayı gerçek manasıyla anlayabilmekten uzaktır. Arap Baharı sürecindeki ayaklanmalara bakış açısı da bu minvalde dar bir çerçeveye kilitlenmiştir. Batı'dan bakıldığında görülen; coğrafyanın tamamında hakim pozisyondaki siyasi figürlerin otoriter özellikler barındırdığı ve halkların buna isyan ettiği yönündedir. Hatta, bazı yazarlar tarafından otoriter rejimlere karşı gösterilen başkaldırının demokratik taleplerine “democracy” betimlemesi yapılarak oryantalist bir tavır sergilenmiştir.¹⁵⁴ Bu bakış açısı, ayaklanmaların derinlikli nedenselliğini kaçırmaya ve devrim ruhunu göz ardı etmeye yol açmaktadır. Oysaki Arap halklarının demokrasi temelli mücadelesini ve arka planını anlayabilmek, eski Ortadoğu düzeninin geçirdiği dönüşümü, var ise başarılı ve başarısız yanlarını idrak edebilmeyi sağlayacaktır.¹⁵⁵

3.2. Arap Baharı'na Giden Süreç

Muhammed Bouazizi'nin 17 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta bir belediye binasının önünde yaktığı yalnızca kendi bedeni değil aynı zamanda Arap Baharı fitilinin ateşiydi. İktidarın sosyoekonomik politikalarının sebebiyet verdiği bu eylem, Gelvin'in betimlemesi ile dünyanın en meşhur işportacısını yaratmıştır. Bu betimleme, bir insanın çaresizlik ve psikolojik yıpranmanın sonucunda kendi hayatına son vermesi üzerinden değerlendirildiğinde magazinsel ve eylemin ruhunu değersizleştirme yönünden analiz edilebilecektir ancak gerçek manası çerçevesinde düşünüldüğünde üzücü bir realiteye sahip olduğu görülmektedir.¹⁵⁶ Bouazizi'nin eylemi ve Gelvin'in betimlemesi üzerinden Arap Baharı'nı değerlendirmeye başlamak, ortaya çıkan ayaklanmaların ruhunu anlamak açısından kıymet arz etmektedir. Bouazizi, geçimini seyyar bir tezgah vasıtasıyla sebze ürünleri satarak sağlamaya çalışan,

¹⁵³ Bozarslan, 2014: 51-58

¹⁵⁴ Valbjorn ve Bank, 2014: 10

¹⁵⁵ Danahar, 2013: 21

¹⁵⁶ Gelvin, 2014: 63

Ortadoğu halklarının sokaklarda görmeye aşına olduğu, alt sınıfın mensubu bir bireydir. Gelir eşitsizliği ve yoksulluğun kalbi olan coğrafyada bu sorunların direkt muhatabı olarak yetişmiş ve eğitim, ekonomi, sosyo-politik alanlarda devletin sunduğu imkanların yetersizliğinin kümülatif sonucu olarak hayatını idame ettirme yolunu işportacılıkta bulmuştur. Devletin sunması gerektiği düşünülen imkanları sağlaması bir yana dursun, kendi çözümünü üretmeye ve hayatta kalmaya gayret gösteren halkına karşı kurumları ve görevlileri vasıtasıyla sergilediği dayatmaların neticesi olarak intihar eden Bouazizi'nin eylemi, yalnızca sebebi ve sonucu bağlamında değil aynı zamanda eylemin şekli itibariyle de tartışılmaya değerdir. Kız kardeşinin ifadeleriyle, güne olağan şekilde işporta açmak için sokağa çıkarak başlayan Bouazizi'nin mallarına, zabıtalara sebze satmak için gerekli belgeye sahip olmadığını anlaması üzerine talep ettikleri rüşveti veremediği için el konulmuştur. Bouazizi'nin sebze satabilmek için gerekli belgeyi alabilmesinin yolu da diğer birokratik işlem gibi rüşvet vermekten geçmektedir.¹⁵⁷ Dolayısıyla, Bouazizi'nin karşı karşıya kaldığı bu döngü, devletin yurttaşına karşı benimsediği tutumun direkt bir göstergesidir. Devlet görevlilerinin geçimini sağladığı sebze tezgahını elinden alıp şiddet uyguladıkları Bouazizi kendini ateşe vererek, aslında benzer veya farklı birçok sebepten ülkelerindeki iktidara karşı acizyet içinde bulunan, düzeni ve düzene tahakküm eden güçleri değiştirmeye gücü yetmeyen yakın coğrafyadaki insanların ayaklanmasına ön ayak olmuştur. Bir bakıma Bouazizi'nin eylemi, kendisi açısından hikayenin sonunu getirirken Ortadoğu halkları açısından yeni ve büyük bir hikayenin doğmasını sağlamıştır.

Bouazizi'nin bu eylemi, Tunus'ta halkı yoğun biçimde sokağa dökmeyi başarırken Devlet Başkanı Bin Ali'nin reformlar yapmak üzere verdiği sözler, sokağı yatıştırmak için yeterli olmamış ve 14 Ocak 2011 tarihinde Bin Ali görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır.¹⁵⁸ Bin Ali'nin istifası yalnızca Tunus'u etkileyen bir şekilde tezahür etmemiş; bölgede otoriter rejimlerin uzun yıllar süren baskıcı politikaları ve başarısız toplumsal siyasetlerinin boyunduruğunda yaşayan halklar birbiri ardına sokağa dökülmüş ve demokratik taleplerini haykırmaya başlamıştır. Kısa süre içerisinde Mısır ve Libya'da rejim değişiklikleri meydana gelmiştir.¹⁵⁹ Bin Ali'nin halk tarafından yönetimi bırakmaya zorlanması ve elde edilen başarı, Mısır açısından devrimi hızlandıran bir etkiye sahiptir. Hatta ilginç biçimde, Tunus'un sekiz katı nüfusa sahip Mısır'da diktatörün devrilmesi Tunus örneğinden on gün daha az bir zaman almıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Danahar, 2013: 33

¹⁵⁸ Gelvin, 2014: 63

¹⁵⁹ Aktaş, 2012: 60-65

¹⁶⁰ Esposito vd., 2016: 209

Yemen ve Libya rejimleri kolaylıkla çözüldükçe bunun sebebinin halihazırdaki devlet yapılarının buna müsait olması ile ilintili olduğu, Cezayir, Suriye ve Bahreyn'deki rejimlerin ise diğer devletlerden farklı olarak direnişe karşı durmayı başararak devrimin kendi topraklarına yayılmasını engelledikleri görülmüştür.¹⁶¹ Bu yönüyle bakıldığında, Arap Baharı diye nitelendirilen ve Tunus ve Mısır örnekleri ile birlikte Arap halkları açısından ilerici bir devrimin mümkün olduğu ihtimalini gün yüzüne çıkaran hareket, otoriter rejimlerle mücadele etme ve direnme kapsamında halkların daha önce tecrübe etmediği politik bir hikaye sunmuş olsa dahi¹⁶², pratikte meydana gelen siyasi gelişmeler baharın kışa dönüşüne işaret etmiştir. Yemen'de yaşanan değişim, Kasım 2015 tarihinden itibaren devam eden bir iç savaşı tetiklerken, NATO müdahalesi sonrasında Kaddafi linç edilerek öldürülse ve yönetim değişse de Libya'nın kaderi de Yemen ile aynı olmuştur. Suriye'ye bakıldığında 400.000 insanın hayatını kaybettiği ve yaklaşık 5 ile 6 milyon arasında insanın ülkesini terk ederek mülteci durumuna düştüğü bir süreç görülmektedir. Arap Baharı sürecinde sadece Tunus'un demokratikleşme emareleri gösterdiği ve demokratik seçimlerle hükümetlerin değiştiği söylenebilir.¹⁶³

3.3. Mısır Halkını Devrime İten Şartlar

Mısır özelinde devrim koşullarını yaratan unsurları anlayabilmek için rejimin politik ve ekonomik kurumsal yapısına değinmek gerekir. Mübarek rejimi uzun yıllar boyunca otoriter yönetimini istikrarla sürdürebilmiştir; Arap Baharı sürecinde yalnızca on sekiz günde iktidarı bırakmayı kabullenmiş olması şaşırtıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Otoriter istikrarın temelinde politik olarak Nasır döneminden bu yana kurumsallaşan parti-devlet anlayışı yatmaktadır. Parti-devlet anlayışının getirisi yalnızca siyasal alanda değil devletin güvenlik aygıtlarının kendisini aynı zamanda rejimin bir güvenlik enstrümanı olarak görmesinde de kendisini göstermiştir. Parti-devlet anlayışının bir başka çıktısı ise kamu sektörünün Mısır'da oldukça geniş bir alan kaplamasıdır. Öyle ki 1980 senesine gelindiğinde Mısır'ın gayri safi yurtiçi hasılasının yüzde 50'si kamu sektörüne ait duruma gelmiştir. Nasır rejiminin sosyalizmle bezenmiş milliyetçiliğin sonucu olarak topluma yönelik politikalara önem vermesi ve sağlık alanında devletin sunduğu hizmetler, doğum oranlarını artırmış; 1990 yılına gelindiğinde Mısır'da yenidoğan sayısı 1.3 milyonu bulmuştur. Nüfusun artmasının

¹⁶¹ Gelvin, 2014: 83-84

¹⁶² Demirtaş, 2014: 17

¹⁶³ Özkan, 2016: 15

yaratığı sıkıntı, halihazırda oldukça verimsiz bir alana tekabül eden kamu sektöründen pay almak isteyen kişi sayısının artmasıyla açıklanabilir.¹⁶⁴

2000’li yıllara gelindiğinde, politik olumsuzluklar bir yana halkın en önemli sorunu ücretlerin erimesidir. Enflasyon sürekli olarak çift haneli sayılarda seyrederken, özel sektörün henüz gelişmemiş olması, kamu sektörünün ise zaten devlet bütçesinde önemli bir hantallık yaratmakta oluşu gelir eşitsizliğini iyiden iyiye hissettiren gelişmeler olarak görülmektedir. Orta sınıf olarak tanımlanan ve kendileri de bu tanımın içerisinde yer aldığına kani olan ailelerin ülkenin ekonomik seyri sebebiyle yoksulluk sınırının altında bir gelire düşmesi genel bir huzursuzluk haline mahal vermiştir. Ayaklanmaların başladığı dönemde üniversite mezunları arasındaki işsizlik oranı yüzde 25’lere çıkarken, Mısır halkının yoksulluk sınırı altında kalan kesimi toplam nüfusun yüzde 40’ın erişmiştir. Geçimini sağlamakta güçlük çeken kamu sektörü çalışanlarının çözüm olarak rüşvete başvurmaya başladığı görülmektedir. Rüşvetin yaygınlaşmasıyla birlikte toplumsal çözülmenin hızlandığı değerlendirilmektedir.¹⁶⁵

Mısır açısından durum bu minvalde iken, rejimin meşruiyetinin sorgulanmaya başlanması doğal gözükmemektedir. Mısır artık Nasır döneminin sosyal politikalarını yürütecek kabiliyette bir ekonomiye sahip değildir ya da yönetici elitin bunu gerçekleştirmeye niyeti yoktur. Rejim artık tamamıyla dar bir çevrenin zenginleşmesinin, yolsuzlukların ve Mübarek ile onun yakınlarının korunmasının aracı haline gelmiştir. Rejim yalnızca yönetici elitin amaçlarına hizmet eden bir hale evrildikçe topluma yönelik baskının ve insan haklarına uygun düşmeyen tutumların ortaya çıktığı görülmüştür. Mısır halkı için polis merkezine alınıp işkence görmek artık bir rutin haline gelmiştir. Bu muameleye maruz kalmak için büyük bir çaba sarf etmesine gerek olmayan halkın yalnızca polisler tarafından şüpheli addedilmesi yeterli olmaktadır.¹⁶⁶ Nitekim, 2010 yılında öldürülmesiyle Mısır toplumunun ayaklanmasına yol açan Halid Said’in polisler tarafından maruz bırakıldığı muamele bunun en somut örneğidir.¹⁶⁷

3.4. Arap Baharı’nın Tarihsel İncelemesi

Arap Baharı’ndaki ayaklanmaların özünde, daha önce imkanların elvermemesi sebebiyle karşılaşmamızın mümkün olmadığı sosyal medya örgütlenmesi yatmaktadır. Foucault’un İran Devrimi gerçekleştiği dönemde ortaya çıkan tabloyu postmodern çağın tek devrimi olarak tanımlaması halen tartışılan bir betimleme olmakla birlikte, postmodern çağın aygıtlarını ve fırsatlarını kullanarak otoriteye karşı ayaklanan ve demokratik mücadelelerinde

¹⁶⁴ Rutherford, 2013: 35-36

¹⁶⁵ Rutherford, 2013: 37

¹⁶⁶ Rutherford, 2013: 37-38

¹⁶⁷ Marcovitz, 2013: 43

kısmen başarılar elde eden Arap halkları için bu betimlemenin daha uygun olacağı değerlendirilmektedir. Halkların meydanları doldurduğu ve haklı taleplerini elde etmek için baş kaldırdığı siyasi figürlerin önemli bir kısmının diktatörlüğe meylettiği aşıkardır. Diktatörlüğün ruhunda ise hayatın her alanının baskıcı bir şekilde kontrol altında tutulması yer almaktadır. Halkların sosyal medya vasıtasıyla örgütlenmesi hususu devrimlerin magazinselleşmesi, özündeki problemlerin ve sonucundaki kazanımların göz ardı edilmesi sonucunu doğurabilir ancak vurgulanmak istenen ortaya çıkan devrim hareketlerinin yönetsel açıdan da devrim yaptığıdır. Diktatörlerin, vasıflarının ruhuna uygun şekilde sıkı bir kontrol altında tutmak istediği halklar, örgütlenmelerini klasik olanın tamamen dışında ve devletin kontrol edebilme imkanının olmadığı bir yöntemle gerçekleştirmiştir.¹⁶⁸

Arap Baharı tecrübesi bölgedeki ülkelerin her biri açısından birbirine yakın sebeplere dayanmasına karşın farklı deneyimlerle noktalanmış ya da süregelen kriz haline dönüşmüştür. Tunus'ta başlayan mücadele ile birlikte artık halklar ve devlet aygıtları açısından şüpheye mahal vermeyen bir yol ayrımı ortaya çıkmıştır. Bu yol ayrımının muhatabı olarak halkların mı rejimin mi yanında durulacağı sorusuna yanıt vermeden devam etmek mümkün olmamıştır. Ortadoğu coğrafyasındaki devletlerin kimi açısından iktidarın direkt sahibi, kimi açısından kurucusu, kimi açısından ise denetleyicisi konumundaki ordunun rolü bu soruya vereceği yanıtla birlikte oldukça büyük bir önem kazanırken ülkedeki ayaklanmaların seyrini de etkilemiştir. Ordunun kendisini rejimden münezzeh biçimde devletin bir aygıtı olarak gördüğü Mısır ve Tunus'ta en azından ilk aşamada devrimin yanında yer aldığı görülmektedir. Ordunun kendisini net bir biçimde devletin güvenlik aygıtı olarak mı yoksa rejimin enstrümanı olarak mı gördüğüne kanaat getiremediği Libya'da yaşananlar halen devam eden bölünmüşlüğü doğurmuştur. Suriye örneğinde görülen ise ordunun kendisini doğrudan rejimin sahibi ve koruyucusu olarak görmesidir; 2011'de patlak veren iç savaş yoğunluğu azalmış olmasına karşın halen devam etmekte, bunun ötesinde uluslararası siyaseti göç ve terörizm gibi mühim sorunlarla baş başa bırakmaktadır.¹⁶⁹

Tunus'ta Bouazizi'nin kendisini yakarak başlattığı ayaklanmanın Mısır açısından yönetsel bir benzerlik içerdiğini söylemek gerekir. Diktatörlüğün özünde hayatın her alanını kontrol etmek olduğu hususu, Mısır açısından direkt olarak doğrudur. Ayaklanmalar başlamadan hemen önce, Mısır'daki her altmış kişiden birinin polis olduğu bilinmektedir; bu toplam polis sayısının 1.5 milyona yakın olduğunu göstermektedir. 2010 Haziranında polislerin Halid Said isimli politik aktivisti o esnada içinde bulunduğu internet kafeden zorla çıkararak bir araca bindirmesi ve akabinde ölü bedenini kafenin önüne bırakması, cep

¹⁶⁸ Danahar, 2013: 22-23

¹⁶⁹ Danahar, 2013: 23

telefonlarıyla kaydedilmiş ve kısa sürede yayılmıştır. “Hepimiz Halid’iz” sloganıyla kurulan Facebook grubu iki yüz binden fazla kişinin üyeliğine ulaşırken binlerce Mısırlı ilk defa Mübarek’i istifaya davet etmek için İskenderiye sokaklarını doldurmuştur.¹⁷⁰ Mısır’daki özgürlük ve demokrasi taleplerinin sokakta dile getirilmesi açısından 2005 yılında Kifaya’nın yalnızca yüzlerce kişi ile yaptığının bir benzerini Halid Said ölümüyle gerçekleştirmiş ve insan hakları hususunda sınıfta kalan, otoriter yönetime karşı ayaklanmanın fitilini yakmıştır. Bu noktada, Mısır halkının Halid Said’in ölümü ile başlayan ayaklanmalara fiziken destek veremese dahi 2010 sonunda gerçekleşen seçimlerde toplu boykot gerçekleştirerek önemli bir mesaj verdiği görülmektedir; seçimlere katılım oranı yüzde 35’te kalmıştır.¹⁷¹

Gösterilerin çıkış noktası, Halid Said için kurulan sosyal medya hesaplarının bir yürüyüş düzenlemesidir. Polisin yoğun baskı uygulayacağını tahmin eden protestocuların kısa mesaj vasıtasıyla haberleşmek yerine sosyal medya hesapları üzerinden ve sosyal medyanın yarattığı, devletin henüz çözemediği dil üzerinden irtibata geçmeleri, devletin güvenlik aygıtlarıyla birlikte ayaklanmaları henüz planlama aşamasında bastırması seçeneğini ortadan kaldırmıştır. Ayaklanma başladığında devletin sosyal medyanın önemli bir araç olarak kullanılmasını tespit etmesinin ardından giriştiği ilk iş, Twitter’a girişin engellenmesi olmuştur. Ancak kısa süre içerisinde teknolojik çözümler üretilmiş ve rejim güçlerinin bu girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Rejimin ayaklanmalar henüz tazeliğini korurken denediği bir diğer yol ise ayaklanmayı radikal İslam’la özdeşleştirmektir. Bu noktada Müslüman Kardeşler’in genç kadrosunun ayaklanmaya destek vermesinin diğer grupların ideolojik farklılıklar sebebiyle kabul edemeyeceği bir husus olduğunu değerlendiren rejim, ayaklanmaya katılan grupların meselenin İslami veya başka bir yaşam tarzı meselesi olmadığını, insan hakları ve demokrasi taleplerinin ön planda olduğunu vurgulaması üzerine giderek yoğunluğu artan ayaklanma ile yüzleşmek zorunda kalmıştır.¹⁷²

Çalışmanın konusu doğrudan Müslüman Kardeşler’in Arap Baharı sürecindeki başarısızlığı olmakla birlikte Mısır’daki ayaklanmalarda yaşananların resmedilmesinin ardından bu hususa değinmenin yerinde olacağı düşünülmektedir. Başkan yardımcısı Ömer Süleyman’ın devlet televizyonuna yaptığı Mübarek’in yönetimi bıraktığı yönündeki açıklaması, uzun süredir Tahrir Meydanı’nı dolduran ve demokratik taleplerini dile getiren Mısırlılar için soru işaretlerine yer bırakmayan bir zafer niteliği taşımıştır. Ordunun Mübarek rejimine karşı halkın yanında saf tutması, Mısır halkı ile ordu arasında uzun zamandır süregelen baskı ve korku temelli ilişkiyi devrimin heyecanı ile sıfırlamış ve askerlerin

¹⁷⁰ Marcovitz, 2013: 43

¹⁷¹ Marcovitz, 2013: 45

¹⁷² Marcovitz, 2013: 48

omuzlara alındığı görüntüler meydana gelmiştir. Halkın önemli bir kısmı Mübarek rejiminin bittiği kanaati ve taleplerinin karşılanacağı hissiyatı ile evlerine dönerken devam eden süreçte yaşanacakların, Mısır'da olanları devrim olarak addetmenin önünde engel yaratacağının düşünülmesi mümkün olmamıştır. Ordunun Mübarek'e karşı durup halktan yana koyduğu tavrın esasen pragmatik bir hamle olduğu kısa süre içerisinde anlaşılmıştır.¹⁷³

Bu noktada, Mısır'da Arap Baharı sürecinin ilk safhasında ordunun Mübarek karşıtı bir tutuma sahip olduğu, bu açıdan 1952'de gerçekleşen darbe ile belirli benzerliklerin var olduğu açıktır. Bu benzerliklerin en önemlisi, subayların mevcut rejimin devamına gönülsüz olması ve bu rejimin yönetici elitine karşı öfke duymasındır; öfke bu rejimlerin yıkımına katkı verebilecek derecede büyüktür. Ancak bu benzerlik Mısır'da halihazırda gözlemlenen resmi anlamak açısından yeterli değildir. Anlayabilmek ve anlatabilmek adına daha önemli olan husus, farklarının ne olduğudur. 2011'de ordunun Mübarek rejimine karşı duyduğu öfke açıkça ortada olmakla birlikte, Hür Subaylar'ın sahip olduğu birçok avantajın veya özelliğın bu süreçte var olmadığı görülmektedir. Hür Subaylar, darbe döneminde ordu içerisinde yönetme tutkusuna ve örgütlenmesinin kuvveti sayesinde kabiliyetine sahip bir oluşum yapısındadır. Arap Baharı sürecinde Mısır ordusuna bakıldığında bu durumun aksine yönetme tutkusu ve kabiliyetinden ziyade Mübarek dönemi siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmelerinden rahatsızlık duyan, daha da önemlisi rejimin ordunun prestijini ve çıkarlarını olumsuz yönde etkilediği kanısına sahip olan bir görüntü arz etmektedir. Ancak ordunun prestijini koruma yönünde ortaya konulan hamlelerin başarısı bir yana ülkenin sorunlarına yönelik geliştirilmesi elzem görülen politikalar hususunda yeterli araç ve vizyona sahip olmadığı değerlendirilmektedir.¹⁷⁴ 2011'den bakıldığında makul gözükken bu analiz için ilerleyen süreç kavramsal bir yenilgiye uğramış gözükmektedir. Perlmutter'in Mısır özelinde değerlendirdiği pretoryen ordu kavramı 2011 sonrası Mısır siyaseti açısından belirleyici bir etmen olarak görülmektedir. Buna göre iktidara bir şekilde erişen subayların yönetme görevini yeniden sivillere devretmeden önce toplumun modernizasyonunu sağlama ülküsü ile yetinmesini beklemek yanlış olacaktır; gücü elde eden subayların bunu kendi arzularıyla bırakması mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla politik hayat otoriter yönetimin etkisi altında yozlaşmaya ve toplumsal sorunlara çözüm bulmaktan aciz bir yönetime dönüşecektir.¹⁷⁵

Mısır'daki ayaklanma tıpkı Tunus'ta olduğu üzere oldukça hızlı örgütlenmiş ve sokağa yayılmıştır. 25 Ocak günü başlayan protestoların başlangıcında talepler, rejimin reform yapması üzerine odaklanmıştır. Belki de Mısırlıların zihninde ayaklanmanın başladığı günden

¹⁷³ Danahar, 2013: 40

¹⁷⁴ Kandil, 2014: 89-91

¹⁷⁵ Kandil, 2014: 92

yaklaşık iki hafta sonrasına kadar Mübarek'i yönetimden devirebilmek ihtimali canlanmamıştır. Ancak kısa süre içerisinde reform talepleri yerini Mübarek'in devrilmesi söylemine bırakmıştır. 28 Ocak günü Mübarek keskin bir karar vererek orduyu halkın üzerine sürmüş ve talepleri reddettiğini duyurmuştur. Ordunun halka karşı harekete geçecek olması ihtimali, ayaklanmanın ölçeğini azaltmak şöyle dursun sokağa çıkan insanların sayısını günden güne artırmıştır. Şubat ayına girildiğinde Mısır sokaklarında bir milyonun üzerinde insan protestolara katılmıştır. Bunun üzerine Mübarek televizyondan yaptığı açıklamada, gerekli reformların gerçekleştirileceği sözünü vererek protestoların durdurulmasını talep etmiş, ancak bunun zaman kazanmak ve strateji geliştirmek için yapıldığı yalnızca bir gün sonra gözler önüne serilmiştir. Mübarek yanlılarının silahlanarak at ve develerin üstünde Tahrir Meydanı'na çıkması ve barışçıl protestoculara saldırması, ayaklanmanın gidişatını belirleyen etmenlerden birisi olmuştur.¹⁷⁶ Mübarek rejiminin meşruiyeti artık yalnızca Mısır halkının büyük bir çoğunluğunun gözündeki değil, uluslararası alanda da yitmiştir. Her şeyden önce, bu ayaklanmaların tıpkı Irak işgali gibi Batılı medya kuruluşları tarafından canlı yayımlandığını unutmamak gerekmektedir. Sonuç olarak, ayaklanmalar başladıktan sadece on sekiz gün sonra Mübarek, yönetimi bırakmak zorunda kalmıştır.¹⁷⁷

Mübarek'in görevden ayrılışı, hızlı bir şekilde Silahlı Kuvvetler Konseyi'nin oluşturulmasına ve devletin yönetiminin demokratik seçimler yapılana kadar askeri elitin eline geçmesine sebebiyet vermiştir. Ancak durum beklenildiği gibi seçimler yapılana kadar devletin işleyişinin aksamamasını sağlayacak fonksiyonel bir liderlikten ziyade ordunun tahakkümüne doğru evrilmiştir. 2012 Haziranında gerçekleştirilen ve katılım oranının düşüklüğü sebebiyle yönetimi devralan Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi'nin meşruiyetinin sorgulanmasına yol açan seçimler, kısa süre içerisinde halkın Mısır devriminin başarısız olduğuyla yüzleşmesine sebebiyet vermiştir. Mursi'nin kısa süreli liderliği, Mısır'ın geçiş sürecinde politik, sosyal ve ekonomik açıdan karşı karşıya kaldığı sorunları çözmeye muktedir olmadığı gibi devrimin geleceği açısından önemli soru işaretlerini beraberinde getirmiştir. Mısır devrimini yaratan unsurlara bakıldığında, Müslüman Kardeşler üyeleri ve sempatanlarının nicelik açısından önemli bir farklılık arz etmediği görülmektedir. Birçok yazarın üzerinde mutabık kaldığı nokta, Müslüman Kardeşler'in eylemsel tecrübesiyle ayaklanmanın öncülüğünü üstlendiği yönündedir. Bu gerçek ışığında, Mursi'nin liderliğinde sokakta beraber mücadele edilen liberallerin, milliyetçilerin, gençlerin ve azınlıkların

¹⁷⁶ Jamshidi, 2014: 9-10

¹⁷⁷ Jamshidi, 2014: 10

taleplerinin karşılanmasına dair neredeyse hiçbir adımın atılmaması, 2011'de başlayan mücadelenin ne sebeple verildiğini sorgulattır hale gelmiştir.¹⁷⁸

Devrimin özündeki taleplerin sağlanmasına yönelik adımların atılmaması, Müslüman Kardeşler haricinde mücadeleyi yürüten grupların hem usul hem esas açısından karşı çıktıkları yeni bir anayasanın tartışılmaya başlanması, dış borcun giderek artması, işsizlik oranının yüksekliğine çare bulunamaması ve Mısır ekonomisinin halen oldukça düşük oranlarda büyümesi, Müslüman Kardeşler'in neredeyse bir yüzyıl boyunca beklediği iktidarda geçirdiği kısa sürede bizzat yarattığı veya halihazırda var olan sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁹ Sorunun temelinde, Mursi özelinde Müslüman Kardeşler'in iktidarı ele geçirmesi ya da iktidarda geçirilen bir sene gibi kısa bir süre içerisinde anılan tüm sorunlara çözüm bulunamaması yatmamaktadır. Açıkça anlaşılması gereken Mursi yönetiminin Mübarek rejimine karşı sokağa çıkılması motivasyonunu yaratan sorunların hiçbirinin çözümü için gayret etmemesidir. Sokak tecrübesini taze bir şekilde zihninde tutan devrimci gruplar için Mübarek gibi bir figürün devrilmesi, Mursi ve yönetiminin devrilmesinden çok daha zor gözükmektedir. Doğal olarak, Mursi'nin politikaları yeni bir sokak hareketine yol açmıştır. Kısa bir süre önce diktatöre karşı birlikte sokağa çıkan gruptan bu kez Müslüman Kardeşler dışarıda kalmış, 2013 Mayıs'ında Mursi henüz bir senesini doldurmamışken yönetimi bırakması yönünde taleplerle milyonlarca Mısırlı sokağa dökülmüştür.

Esasen Müslüman Kardeşler'in başarısı gibi gözükten ilk sürecin ardından Mısır ordusu ile alakalı kafa karışıklığı önemli ölçüde ortadan kalkmıştır. Başlangıçta 'vatansever' bir eğilimle, baskıcı bir yönetime karşı halkın yanında yer almakta gözükten ordunun zaman içerisinde yalnızca Mübarek ve yakınındakilerden kurtulmayı amaçlamış olduğu izlenimi ortaya çıkmıştır.¹⁸⁰ Mübarek rejiminin devrilmesi, Müslüman Kardeşler'in iktidara gelişi ve ardından Sisi'nin darbe ile yönetimi ele geçirmesi sürecini yorumlarken bunu ordunun sinsi bir planı olarak yorumlamak elbette hatalı olacaktır. Kast edilen, ordunun her şeyi başından ayarladığı ve Mübarek'in indirilmesine kayıtsız kalıp beklemeye geçerek yönetimi uygun zamanda ele aldığı değildir. Ordu, Mısır'daki siyasi sürecin önemli aktörlerinden sadece birisidir ve gelişen süreci yorumlarken yabancı devletlerin, küresel siyasetin, bölge politikalarının, politik trendin ve toplumsal dinamiklerin etkisi yadsınamaz. Vurgulanmaya çalışılan nokta Mısır ordusunun Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi deneyiminde elde ettiği ayrıcalıkları ve gücü bırakmak ve kışlasına çekilmek noktasında oldukça gönülsüz olduğudur. Bu noktada, pretoryen ordu kavramının önemine bir kez daha değinmek gerekmektedir.

¹⁷⁸ Jamshidi, 2014: 18

¹⁷⁹ Jamshidi, 2014: 18- 19

¹⁸⁰ Kandil, 2014: 98

Ancak, Müslüman Kardeşler deneyiminin arzulanan ölçüde demokratik, toplumsal ve ekonomik problemlere deva olması durumunda sürecin nasıl gelişebileceği konusu her zaman soru işareti olarak kalacaktır. Bu çalışmada, Mısır'daki Arap Baharı sürecinin başarısızlığının sebepleri araştırılırken anılan faktörlere değinilmekle birlikte temel unsurun Müslüman Kardeşler'in post-İslamcı deneyiminin başarısızlığı olarak değerlendirilmesinin altında yatan temel sebep bu soru işaretlerinin varlığıdır.

Kandil bu hususta ordu-darbe-Müslüman Kardeşler üçgeni ile alakalı şu önemli tespiti yapmaktadır: "...Mısır uzmanları, generallerin politik aktörlerin önünü tıkamakta ve ekonomik imparatorluklarını korumak amacıyla kamuoyunu manipüle etmekte kararlı olduğunda ısrar etmektedir. İslamcı iktidara karşı çıkan 30 Haziran İsyanı, bu detaylı planın son perdesi olarak takdim edilmiştir. Anlaşılan bu da ordunun niyetlendiği bir şeydir. (...) Bunun sebebi yalnızca devrim dumanının savaş dumanı kadar yoğun olması değil, özellikle Mısır ayaklanmasının bir zayıflıklar dengesi içinde sıkışıp kalmış olmasıdır..."¹⁸¹ Ordunun Yüksek Konsey deneyiminin ardından yönetimi sivillere devretmek noktasında aşikar bir reddi olmamıştır, buna ek olarak iktidarın devredilebileceği en uygun adayın Müslüman Kardeşler olduğu da görülmektedir.¹⁸² Ancak iktidarın ele geçirilmesinin ardından bu zayıflıklar dengesi içindeki, yönetmek konusunda acemi siyasi yapının bir yandan politik hamleleri öte yandan toplumsal olana dair sorunların çözümü için üretkenlikten uzak bir görüntü arz etmesi, ordunun niyetlendiğini yaşayarak tecrübe ettiğimiz darbe deneyimini ortaya çıkarmıştır.

Bu noktada, Mısır'daki ilk ayaklanmanın profilini oluşturmak yeni ayaklanma dalgasını anlayabilmeyi kolaylaştıracaktır. Anılan profil aynı zamanda Müslüman Kardeşler'in içerisinden geçtiği düşünülen post-İslamcı dönüşümün rotasını da çizmektedir. Ayaklanma başladığında yapılan analizler, Mısır özelinde durumun spontane gelişen ve belirli bir ideolojik kaygıya tabi olmayan bir ayaklanmaya tekabül ettiğini söylemiştir. Ayaklanmanın aktörü konumundaki birbirinden farklı sosyal statülere ve siyasi arka planlara sahip grupların meydana getirdiği birliktelik, Ortadoğu'da daha önce rastlanmamış bir yol ve yöntemi tarif etmektedir. Batı'nın sürekli bir şiddet sarmalı içerisinde olduğunu kabul ettiği Ortadoğu coğrafyasının önemli ülkelerinden Mısır'da gerçekleşen isyanın temelinde şiddet yoktur; sokağa çıkanların önemli bir kısmı eğitilmiş, şiddet karşıtı gençlerdir. Ek olarak ayaklanmanın temel teşkil eden talepleri insan haklarına ve demokratik reformlara ilişkindir. Ortaya çıkan görüntü, çoğunluğu Müslüman bir Ortadoğu ülkesinde, siyasi kimliklerini ve

¹⁸¹ Kandil, 2014: 122

¹⁸² Kandil, 2014: 123

farklılıklarını bir tarafa bırakan yurttaşların insanlık onuruna dair taleplerini dile getirerek Batı'ya özgü olduğu kabul edilen evrensel değerlerin kazanımında ortaklaşmasıdır.¹⁸³

Mısır devrimi için mücadele verenlerin Mısır devrimini bir liderin, önderliğin veya net tanımlamalara sahip bir örgütlenmenin devrimi olarak görmediği aşıkardır. En azından kağıt üstünde görülen ve kabul edilen, belki de öyle olması arzulanan; devrimin tam anlamıyla bir halk devrimi şeklinde tezahür etmesidir. Mısır toplumunun önemli bir parçası halindeki seküler kesimin belki ilk defa İslamcılarını anlamaya ve kendilerini anlatmaya başlamaları bu çabaya uygun düşmektedir. Cephe siyaseti gereğince, hedefte Mübarek rejimi vardır ve ona karşı mücadele edilirken İslamcı çizgideki bireylerin hakkının savunulması gerekmektedir.¹⁸⁴ Protestocuların eğitim düzeylerinin yüksek, uluslararası konularda bilgi ve farkındalık sahibi, teknoloji ile arası iyi ve politik bilince sahip bireyler olması sahadaki mücadelenin değerini artırmıştır. Çünkü Mısır toplumu açısından benzeri bulunmayan bir mücadelenin örneği verilmekteydi. Motivasyon herhangi bir ideolojinin, herhangi bir kutsal metnin veya herhangi bir şahsın tekelinde ilerlemediği gibi anılan unsurların önemsizleştiği dahi iddia edilebilir. Alt, orta ve üst sınıfa mensup, Müslüman ve Hristiyan, kadın ve erkek, seküler ve dindar her protestocunun temel aldığı ve sahiplendiği slogan "Ekmek, özgürlük ve adalet" olmuştur.¹⁸⁵

Hizbul Vasat hareketini meydana getirerek dönemin örgüt açısından çekişmeli şartlarında ilerici ve meydan okuyan bir harekete imza atan ve Müslüman Kardeşler liderliği ile sorunlar yaşayan Ebul Fütuh'un Mursi'nin başkan seçildiği seçimde aday olurken ortaya koyduğu vizyon, Müslüman Kardeşler'in Kifaya'dan beslenerek başladığı post-İslamcı dönüşümün açık bir manifestosudur. Üstelik bununla da kalmayıp yukarıda anılan ortaklaşan grupların talepleriyle açık bir örtüşme arz ettiği değerlendirilmektedir. Fütuh'un manifestosu kapsayıcı ve ulusal bazda bir projeyi amaçladığını belirtir; İslam değerlerinden uzaklaşmadan modern hayatın gerektirdiği ve Mısır'ın da ihtiyaç duyduğu hamleler, Müslüman veya Hristiyan tüm Mısırlıların kabulleneceği ve sahipleneceği bir biçimde ele alınacaktır.¹⁸⁶ Taşındığı İslami referanslar devrim için mücadele eden her kesimi kapsamayabilir ancak üzerinde durulan nokta tam olarak Asef Bayat'ın post İslamcılık tanımı ile uyumaktadır. Ancak belki de Müslüman Kardeşler'in gelinen noktada içinde bulunduğu durumu, Fütuh'un seçimdeki başarısızlığı ve Mursi'nin başkan seçilmesinde aramak gerekir.

¹⁸³ Arian, 2014: 107

¹⁸⁴ Fadl, 2015: 258

¹⁸⁵ Esposito vd., 2016: 209-210

¹⁸⁶ Arian, 2014: 108

3.5. Demokratik Seçimler, Dış Politika ve Hikayenin Sonu

Müslüman Kardeşler için devrim sürecinin vardığı olumsuz noktayı açıklayabilmek için Mursi başkanlığındaki Mısır'ın iç ve dış politika hamlelerini, bunların ordu ve toplum açısından ifade ettiklerini ve yarattığı rahatsızlığı irdelemek önem arz etmektedir.

3.5.1. İç Politika

İç siyaseti anlamaya çalışmaya başlamadan önce Mısır toplumu ve toplumsal dinamizme değinmek gerekmektedir. Arap Baharı'na dair genel kanı ve hikayeleştirilmede bölge halklarının dinamizmine atfedilen bariz bir şaşkınlık bulunmaktadır. Gelvin'in 'menfaat karşılığı itaat' olarak betimlediği durum, bölge halklarının somut sorunları geçici olarak dahi olsa çözüldüğünde sorgulamaktan ve hak aramaktan vazgeçebilecek nitelikte bireylerin toplamından oluştuğu anlatısını sunmaktadır. Bu anlatıyla birlikte ortaya çıkan tablo da bölge halklarının düzeni ve rejimi değiştirmeye ya da reforme etmeye karar vermesinin ve uygulamaya geçmesinin ilgi çekici olduğudur. Ancak çalışmada konu edilen Mısır açısından bakıldığında daha önce vurgulandığı üzere halkın otoritenin hak gaspına başvurduğunu düşündüğü noktalarda hakkını aramaktan geri durmadığı görülmüştür. Bu noktada Güler'in henüz Mübarek devrilmeden kaleme aldığı yazıda yer alan "Mısır halkı uzun zamandır patlama noktasındaydı, eğer bu maddi olarak ölçülebilecek bir şey olsaydı böyle söyleyebilirdik. Yoksulluk, işsizlik, kendi haline terk edilmişlik büyük boyutlardaydı ve halkı derinden etkilemekteydi. Son yıllarda Mısır'da enflasyon artmakta, gıda fiyatları yüzde 50'nin üstünde zamlanmaktaydı." cümleleri ayaklanmayı ortaya çıkaran koşulların bir bölümünü yansıtmakla birlikte isyanı yaratan sosyoekonomik durumu özetlemiştir. Yazının devamında aktarılan "1970'lerden itibaren kent yapısında ve yaşamında açıkça görülebilen kentsel ayrışma tüm yoksul üçüncü dünya kentlerinde görüldüğü gibi kenti ve olanaklarını küçük bir yönetici azınlık ile halkın büyük kısmını birbirinden maddi ve kültürel açıdan net bir biçimde ayırıştırarak şekilde düzenlemeye yöneldi. Bu ayrışma Kahire'de 1980'lerden itibaren, Hüsnü Mübarek yönetimi tarafından derinleştirildi, yönetici sınıflar kendilerini zengin mahallelere, Zamalek'e, kentin 10 km. dışında, havaalanı yolu üstündeki Heliopolis'e çekerek orada kendilerine özgü, dünyanın tüm üst sınıflarına özgü yaşam biçimleri geliştirdiler. Havuzlu villalar, tenis kortları ve golf sahalarıyla. Çölün içinde yarattıkları vaha ile. Ama bir yandan siyaset, ifade özgürlüğü bastırılmış olsa da Kahire'nin meydanları potansiyel kamusal alanlar olarak varlıklarını sürdürdüler, gece kalabalıkları sokakları, Nil kıyısını ve alanları doldurmaya devam etti. Mısır halkı kadınlı erkekli sokağa çıkan, sokağı seven bir halk olmaya

devam etti.” bölümü Gelvin’in tarif ettiği kırılmalıkları doğrular niteliktedir.¹⁸⁷ Mısır halkı için yaklaşık yüz yıl öncesinde Vefd Partisi ile İngiliz yönetimi arasında sıkışmışlığı tarif ederken yerinde kullanılan Müslüman Kardeşler’e kaçış tabiri, açık bir şekilde Arap Baharı sürecinde yeniden vücut bulmuştur. Müslüman Kardeşler, oluşan iklimi kendi açısından oldukça olumlu bir biçimde değerlendirmiş ve Kifaya ile birlikte başlayan yolculuğunun etkisi ile Mübarek sonrası süreçte birincil tercihi olmadığı halkın şans verdiği bir parti konumuna gelmiştir. Ancak Gelvin ve Güler’in ortaya koyduğu tablonun değişmemesi durumunda iktidarda eski rejim ve kalıntılarının ya da yeni bir düzenin ve Müslüman Kardeşler’in yer alması ‘sokağı seven bir halk’ olan Mısırlılar için fark yaratmayacaktır, nitekim öyle de olmuştur.

Mısır devrimine bakıldığında göze çarpan husus, yeni milenyum devrimlerinde olduğu gibi Soğuk Savaş öncesi devrimlerden farklılık arz etmesidir. Skocpol’un tanımladığı klasik devrim modelinde halk, sosyal ve ekonomik yapının verdiği rahatsızlığın katlanılmaz boyutlara ulaşmasıyla şiddete başvurarak düzeni değiştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak yeni devrimlerde şiddete başvurmadan, bazen seçimle bazen karşılıklı müzakere ile sonuca ulaşıldığı görülmektedir. Mısır devriminde gerçekleşen de budur. Polisin ve Mübarek yanlılarının şiddet içeren reaksiyonları haricinde devrim için sokağa dökülen milyonların kolektif bir şiddet çabası gütmeyeceği, diktatörün kansız bir şekilde devrildiği ve sonucunda ordunun seçim aracılığıyla sivillere yönetimi devrettiği bir devrim tablosu ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında devrimin klasik tanımlamasından uzak şekilde oldukça hızlı biçimde gerçekleştiği ve amacın hasıl olduğu görülmektedir. Amaç, diktatörü devirmektir; Mısır halkının sokağa dökülürken temel gayesi radikal bir dönüşüme ve sistemi değiştirmeye yönelik değildir. Yakın tarih boyunca demokratik olarak değerlendirilecek seçimlerin yapılmadığı, özgürlüklerin kısıtlandığı ve sosyo-ekonomik problemlerin had safhaya ulaştığı Mısır’da Mübarek’i devirmek için ayaklanan halkın önceliği sorunları yaratan unsurların başında gelen liberal dünya düzeni ve onun kurumları değil özgürlüklerine kavuşmaları ve sosyo-ekonomik problemlerin çözülmesi için çaba gösterecek yeni bir yönetimin tesis edilmesidir.¹⁸⁸

Müslüman Kardeşler, ayaklanmanın başladığı dönemde direkt olarak sahaya inmeyi kabul eden bir görüntü arz etmemiştir. Örgüt içerisinde süregelen çekişmenin bir boyutu da bu noktada devreye girmiştir. Örgütün genç kadrosu sorumluluk alarak eylemlere katılmaya karar vermiş ve hem örgütün hem Mısır’ın siyasi tarihine önemli bir damga vuracaklarının farkında olmadan ayaklanmaya katılmıştır. Devrim sonrası politik süreç ele alındığında ise

¹⁸⁷ E. Zeynep Güler, “Mısır ayakta: Bu işte bir iş var”, Sol Portal, 02 Şubat 2011

¹⁸⁸ Ketchley, 2017: 5-6, 18

ilginç bir tablo ortaya çıkmaktadır. 1928 yılından bu yana örgütlenmesini devam ettiren Müslüman Kardeşler, üyelerinin yaşadığı tüm baskı, sürgün, tutuklama ve idamlara karşın Mısır siyasi hayatının uzağında kalmamak için yeri geldiğinde geri adım atarak rejimle uzlaşma yoluna gitmiştir. Bu durum, örgüt içerisinde büyük ayrışmalara ve örgütün kendisi için büyük yol ayrımlarına sebebiyet vermiş; ancak son tahlilde örgütlenmenin hiçbir zaman ihmal edilmediği, topluma sunulmaya çalışılan hizmetlerin aksatılmamasına azami çaba gösterildiği görülmüştür. Devrim sonrası ortamı iyi analiz eden ve Özgürlük ve Adalet Partisi'ni kuran Müslüman Kardeşler, devrimin diğer unsurlarının örgütlü olmamasından, yüz yıla yakın süredir Mısır'da var oluşundan ve özellikle 1980'lerle birlikte topluma sunduğu "kamusal" hizmetlerden güç alarak devrimin öncü gücü vasfına erişmiştir. 2012'de gerçekleşen seçimde oyların yüzde 47'sini alarak büyük bir başarıya imza atan Müslüman Kardeşler'e sunulan teveccühün esasen basit bir sebebi bulunmaktadır. Halk ideolojik seçimlerden sıkılmış, siyasi yelpazede Müslüman Kardeşler'in uzağında yer alsa da ekonomiye yönelik yürüteceği politikalara inanmayı tercih etmiştir. O halde seçim sonrası Müslüman Kardeşler'in üzerinde durması gereken nokta, aldığı oy oranının sebebinden hareketle enflasyon, işsizlik ve mali duruma yönelik politikalar ortaya koymak olmalıydı. Ancak yaşanan gelişmeler, Müslüman Kardeşler'in seçimi iyi analiz edemediğini göstermektedir.¹⁸⁹

Müslüman Kardeşler'in seçim sonrası başarısızlığı hususuna gelmeden önce seçime gidilen süreçte ordunun rolüne değinmek gerekir. Halihazırda bütün yetkileri elinde bulunduran, askeri harcamaların katlanmasına sebep olan ABD'nin ekonomik yardımlarından hoşnut durumdaki ordu, seçimden önce Mübarek rejiminde başbakanlık yapmış olan Ahmed Şefik'in başkan adaylığını zımnen desteklemiştir. Aynı zamanda İslami görüşe sahip siyasi yapıların seçime girmemesi için çaba göstermeyi ihmal etmemiştir. Bu sebeple örgütün ikinci adamı ve başkan adayı olan Kayrat el-Şatr'ın başkan adaylığı yüksek konsey tarafından düşürülmüş, Müslüman Kardeşler onun yerine Muhammed Mursi'yi aday göstermiştir.¹⁹⁰

Bu noktada Şatr'ın profilinin ve devrim sonrasına dair görüşlerinin irdelenmesi önem arz etmektedir. Kayrat el Şatr, devrim gerçekleşene dek geçen son yirmi yılın yarısından fazlasını hapiste geçirmiş, Müslüman Kardeşler'e ve Hamas özelinde Filistin davasına yüklü miktarda finansal desteği ve Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar ile ileri düzeyde iş ilişkileri bulunan bir iş insanı ve politik aktivisttir. Şatr'ın Mursi'den önce cumhurbaşkanlığına aday olarak gösterilen isim olması şaşırtıcı değildir; zira Mübarek sonrası Mısır siyasetine dair Müslüman Kardeşler'in ortaya koyduğu –ama gerçekleştiremediği- vizyonun fikir

¹⁸⁹ Esposito vd., 2016: 215-216

¹⁹⁰ Esposito vd., 2016: 218

önderlerinden birisidir. “Nahda” yani yükseliş projesi olarak anılan bu vizyonun temelinde üç prensibin yer aldığını bildiren Şatr bunları tanımlama, dönüşüm ve sonuçlandırma olarak açıklamıştır. Şatr’a göre ilahi nizamın kurulması misyonu, örgütün farklı fraksiyonlara bölünmesi durumu, üç prensibin değiştirilmesi ve örgütün karakteristik özelliklerini aldığı kökeninin unutulması mefhumları dönüşüme ve tartışmaya açık değildir. Dönüşüme açık olmayan unsurların sıralanması, örgütün dönüşümü açısından nelerin tartışmaya açık olup olmadığı hususunda önemli bir noktaya işaret etmektedir. Ek olarak Şatr’ın Mübarek sonrası döneme dair fikirleri post-İslamcı anlayıştan önemli izler barındırmaktadır. Müslüman Kardeşler ya da bir başka örgütün fikir ve eylemleri dolayısıyla hapsedilmesi dönemine ve otokratik yönetime bir kez daha dönmek istemediklerini belirten Şatr, yargı bağımsızlığını, işleyen bir hukuk sistemini, halkın sorunlarının çözülmesini göreve gelen iktidarın ana hedefi olarak işaret ederken anılan hususlara çözüm bulunamaması durumunda milyonların yeniden sokağa dökülmesinin kolaylıkla gerçekleşebileceğini ilginç bir biçimde öngörmüştür. Bu durumun yaşanmaması için iki temel misyona sahip olduklarını vurgulayan Şatr, ilk olarak İslami referanslarla uyumlu bir yönetim ile ümmetin yükselişi için tesis edilmesi gerektiğini, ardından üzerine odaklanılması gereken misyonun devrimi meydana getiren talep ve düşüncelerin süreklilik kazanması ve edinilecek kazanımların maksimize edilmesi olduğunu açıklamıştır.¹⁹¹

Mursi, sahada Şatr’a göre daha aktif bir görüntü çizmiş ve seçimi ordunun adayının seçilmesi ile kendisinin seçilmesi meselesine indirgemıştır. Bu politika, Tahrir ruhunu yakalamaya yöneliktir ve seçimlere anti-Şefik propagandası ile girilmesi başarıyı getirmiştir. Zira kendisine oy veren önemli bir kesimin Müslüman Kardeşler ile bağlantısı bulunmamaktadır; bu yurttaşlar için mesele Mübarek rejiminin adayına oy vermek ile devrimin gerçekleşmesi esnasında sokakta olan birine oy vermek üzerinedir. Yapılan ikinci tur seçimlerde Mursi oyların yüzde 52’sini, Şefik ise yüzde 48’sini alırken, ilgi çekici nokta seçimlere katılım oranının yüzde 51’de kalmasıdır. Bu durum Mısır toplumunun halihazırda ne denli bölünmüş olduğunu göstermektedir.¹⁹²

Demokratik seçimlerin gerçekleştirilmesi ve ordunun yönetimden ayrılmasının ardından kısa bir süre içerisinde Müslüman Kardeşler’in ve Mursi’nin eleştirilmeye başladığı görülmektedir. Bu noktada ilk fişeği Mursi’nin anayasa değişikliği taslağı ateşlemiştir. Anayasa Mahkemesi’nin seçimin kanuna uygun biçimde gerçekleştirilmemesi gerekçesiyle verdiği iptal kararını yürürlükten kaldıran ve çıkardığı kanun hükmünde kararnamele yargı

¹⁹¹ https://www.hudson.org/content/researchattachments/attachment/1272/khairat_al_shater.pdf , s.127-149, Erişim Tarihi: 25.05.2019

¹⁹² Esposito vd., 2016: 219

denetimine tabi olmaktan muaf ilan eden, Mısırlı liberal siyasetçi Muhammed el Baradeý'in Mısır'ın yeni firavunu olarak betimlediği Mursi'nin ve Müslüman Kardeşler'in, demokrasi çağrılılarıyla devrilen Mübarek'in ardından göreve gelmelerine karşın anti-demokratik bir tavra bürünmeleri, Mısır siyaseti açısından geçiş sürecinin talihsiz bir şekilde noktalanmasına sebebiyet vermiştir. Ordunun Mübarek'in devrilmesinde oynadığı rol ve sonrasında demokratik seçimler gerçekleştirilene kadar üstlendiği siyasi vazife göz önünde bulundurulduğunda geçiş sürecinin askeri darbe ile son bulmasının resmin eksik parçasını tamamladığı iddia edilebilir. Ancak çalışmanın temel konusu olan Müslüman Kardeşler açısından bakıldığında, ordunun devrim süreci ve sonrasında üstlenmekten keyif duyduğu rolün iyi analiz edilmediği ve ordunun müdahilliğine zemin hazırlayan uygulamaların tercih edildiği görülmektedir. Her şeyden önce Mursi yönetiminin sokağa birlikte çıktığı ve siyasi yelpazenin farklı yerlerinde konumlanan insanları göz ardı ettiği ve iktidarı paylaşmaktan imtina ettiği aşıkardır. İktidarı paylaşmaktan ve ortak aklı devreye sokarak bir yönetim planı oluşturmaktan imtina eden Mursi yönetiminin ordunun kendilerine yönelik müdahalesinde yalnız kalması -Mısır için acı bir tecrübe olmakla birlikte- şaşırtıcı değildir.¹⁹³

Seçimlerin ardından Mursi'nin ilk hamlesi, halkın orduya seçimler dolayısıyla duyduğu tepkiden faydalanarak siyasi alana daha fazla müdahil olmalarını engellemeye çalışmak olmuştur. Ordunun devrim sürecindeki rolünü öven Mursi, bundan sonrası için ordunun rolünün devleti yönetmek değil halkın çıkarlarını korumak olacağını vurgulayarak Abdulfettah el Sisi'yi savunma bakanı yaptığını duyurmuştur. Bununla birlikte, yüksek konseyin anayasa yazımı, savaş kararı alınması, kanunların denetlenmesi ve bütçenin düzenlenmesi hususlarındaki yetkilerini feshetmiştir. Orduya yönelik anılan cesur ve gerekli hamlelerin ötesinde, kendi yönetimi etrafına ördüğü Müslüman Kardeşler bariyeri halk nezdinde daha çabuk karşılık bulmuştur. Seçim vaatlerinde yer alan politik yönetim vurgusunun bir türlü yerine getirilmemesi ve başkanın etrafındaki koltukların Müslüman Kardeşler veya diğer İslami oluşumlara mensup üyeler tarafından kapılması huzursuzlukların gün yüzüne çıkmasına sebebiyet vermiştir. Yeni anayasa yazım sürecinde Mübarek otoriterliğinden kurtulan Mısır'ın İslami bir otoriterliğe doğru yol aldığıının emarelerinin belirgin hale gelmesi halkı yeniden Kahire sokaklarına dökerken Mursi'nin tepkisinin daha otoriterleşmeye meyletmek yönünde olması ilgi çekicidir. Anayasanın oldukça düşük bir katılımı ile ve 52 milyon seçmen ile 80 milyon yurttaşın yaşadığı Mısır'da yaklaşık 10 milyon

¹⁹³ Ketchley, 2012: 78-79

oy ile kabul edilmesi, Müslüman Kardeşler ve Mursi için hikayenin sonuna doğru giderken önemli bir kilometre taşı olmuştur.¹⁹⁴

Sonuç olarak Müslüman Kardeşler, devrimin ortaya çıkışını sağlayan temel ilkelerin neredeyse hiçbirisine riayet etmemiş ve seçim sonrası meşruiyetini direkt olarak sandığa bağlayarak görevde kalacağı süre boyunca kendi siyasi enstrümanlarını kullanıp kendi arzuladığı siyasi sonuçları elde etmenin peşine düşmüştür. Mısır'ın geçiş sürecinde göreve gelen hiçbir iktidarın bir sene gibi kısa bir süre içerisinde halihazırda bekleyen problemleri ve devrimde ortaya çıkan talepleri gerçekleştirmesi mümkün olmayacaktır. Ancak gidilen yol, ekonomik problemleri çözmeye, yurttaşlar arasında eşitliği sağlamaya, politik çoğulculuğu yerleştirmeye, ifade özgürlüğünü ve dini toleransı sağlamaya gayret etmekten oldukça uzak bir yoldu.¹⁹⁵ Mursi ve Müslüman Kardeşler, devrim taleplerine uygun biçimde devletin yönetimini gerçekleştirmekten imtina ederek Müslüman Kardeşler'in ajandasını uygulama yoluna gitmiştir. Sonuç, 20. yüzyılın başından beri var olan ve kümülatif bir katılımı Mısır siyasetinin önemli bir figürü haline gelen Müslüman Kardeşler'in tarihi boyunca ilk defa elde ettiği fırsatı gelenekçi tavrına gasp ettirmesidir. Devrimin ikinci yılında, halk yeniden sokakları özgürlük ve adalet sloganları ile doldururken Mursi'nin savunma bakanı olarak atadığı Sisi 3 Temmuz 2013 tarihinde anayasayı askıya aldığı ve Mursi'yi başkanlık görevinden azlettiğini duyurmuştur. Askeri yönetimin Mursi taraftarlarına yönelik tavrı, yaklaşık 60 sene önce Nasr'ın tavrı ile benzer şekilde şiddet dolu olmuştur. Müslüman Kardeşler'in lider kadrosu, Mursi ve devlet kaynaklarına göre 300, kimi iddialara göre ise binlerce Müslüman Kardeşler üyesi tutuklanarak idam cezasına mahkum edilmiştir.¹⁹⁶

3.5.2. Dış Politika

Mursi döneminin ekonomik ve toplumsal konularda devrimi yaratan halkın beklentilerini karşılamadığı aşıkardır. Çalışmanın konusunun Müslüman Kardeşler'in post-İslamcı dönüşüm çabasının başarısızlığının Mısır devrimine etkisi olması hasebiyle Mursi dönemi dış politikası geri planda kalmıştır. Ancak Mısır'ın kısa süreli Müslüman Kardeşler iktidarında dış politikada ortaya koyduğu vizyonu değerlendirmek, devrimin başarısızlığının başka bir boyutunu irdeleme fırsatı verecektir. Mursi dönemi dış politikasının üç sacayağı üzerine oturtulmaya gayret edildiği görülmektedir. Anılan vizyon, Nasır, Sedat ve Mübarek döneminde rastlanılanın aksine çok boyutlu bir dış politikaya işaret etmektedir. Üç sacayağı, Arap, Afrikalı ve Batılı kimliğiyle araçsallaştırılmış politika şeklinde betimlenebilir.

¹⁹⁴ Esposito vd., 2016: 221-222

¹⁹⁵ Esposito vd., 2016: 223- 224

¹⁹⁶ Esposito vd., 2016: 227-228

Mursi'nin dış politika anlayışında Mısır coğrafi olarak Afrikalı, Akdeniz vasıtasıyla da Batılı bir vizyona sahip olabilecek durumdadır. Mursi'nin Afrika'ya yönelik dış politikaya verdiği önem, 26 sene sonra Afrika Birliği zirvesine katılan ilk lider olması ile kanıtlanmaktadır. Nil Havzası sebebiyle yaşanan sorunların Afrika ülkeleri ile kurulan ilişkide engel teşkil etmesinin önüne geçmek isteyen Mursi, Etiyopya ve Sudan'a ziyaret gerçekleştirerek çok boyutlu dış politika amacının Afrika ayağını başlatmıştır.¹⁹⁷

Çok boyutlu dış politikanın Ortadoğu ayağına bakıldığında iddialı bir bakış açısının ortaya konulduğu görülmektedir. İran ve Suudi Arabistan gibi bölgenin en önemli ülkelerinden ikisi ile kurulmaya çalışılan ilişki, Mısır'ın halihazırda var olan dış politika angajmanını kökten değiştirmeye çaba sarf ettiğinin göstergesidir. Ayriyeten Suriye meselesi henüz başlangıç aşamasında iken Türkiye, Suudi Arabistan ve İran'ın dahil olduğu bir inisiyatif başlatma kararı ve yürütülen öncülük, aktif dış politika yürütülmeye çalışıldığını kanıtlamaktadır. Mursi dönemi dış politikasının Batı ayağı irdelendiğinde, iktidardaki Müslüman Kardeşler'in kurumsallaşmış ideolojik altyapısı hasebiyle ortaya konulması beklenebilecek olan idealist yön geri planda kalmış ve oldukça realist hamleler yapılmıştır. ABD ve AB yetkilileriyle yapılan görüşmeler ve İtalya ve Almanya'ya gerçekleştirilen ziyaretler yabancı yatırımın neredeyse sıfıra indiği, turizm gelirlerinin dibe vurduğu Mısır ekonomisini canlandırmaya yönelik politikaların bir tezahürüdür.¹⁹⁸

Mursi dönemi dış politikasının Mısır siyasetini belki en derin biçimde etkileyen yönü, Çin ve Rusya ile kurduğu ilişkidir. Süveyş Kanalı çevresinde enerji temelinde yürütülecek projelerde etkin rol üstlenmek isteyen orduya cevaben Mursi'nin Çin ile anlaşması ve orduyu devre dışı bırakması, Mursi'nin atadığı Sisi ile ilk kez karşı karşıya gelmesine sebebiyet vermiştir. Devamında gerçekleştirilen Çin ziyaretinde başka altyapı projelerinin birlikte yürütülmesi hususunda yapılan anlaşma ve yine Süveyş Kanalı çevresinde barajlara, balıkçılığa ve turizme yönelik altyapı ve üstyapı çalışmaları konusunda Rusya ile el sıkışılması ordu ile Mursi yönetimini karşı karşıya getirmiştir.¹⁹⁹ Mısır tarihinin en önemli liderlerinden biri kabul edilen Cemal Abdul Nasır'ın bu unvana erişmesinin en önemli sebebi olarak Süveyş Kanalı'nın millileştirilme hamlesi görülebilir. Bu hamle aynı zamanda Nasırcı zihniyetin ve içerisinden geldiği ordunun Mısır siyasetindeki etkinliğini uzun bir süre boyunca kalıcı hale getirmiştir. Ordunun devrim ile birlikte Mısır siyasetinde üstlendiği rol ve elde ettiği ekonomik güçle birlikte Süveyş Kanalı'nın tarihi niteliği ele alındığında askeri darbeye giden sürecin önemli unsurlarından birisi ile karşılaşılmaktadır.

¹⁹⁷ Özkan, 2014: 19

¹⁹⁸ Özkan, 2014: 19

¹⁹⁹ Şahinoğlu ve Ateş, 2017: 107-108

Ancak Mursi döneminin kısıtlı süre içerisinde dış politikada etkin bir tutum sergileyemediği görülmektedir. Bir seneden az bir süre içerisinde, daha önce iktidar deneyimi yaşamamış bir siyasi partinin etkin hamleler yapabilmesini beklemenin ne derece anlamlı olacağı tartışılabilir. Fakat çalışmayı ilgilendiren temel husus, Mursi'nin dış politika hamlelerinden ziyade devrim sürecinde Mübarek'in devrilmesini destekler gibi gözükten Batılı güçlerin Müslüman Kardeşler iktidarına bakış açısıdır. Zira Mursi'yi ve Müslüman Kardeşler'i illegal siyasi figürler haline getiren 3 Temmuz darbesi örgütün Mısır devrimi sürecinde başarısız addedilmesinin ve devrimin başarısızlığının ana gerekçesi olarak görülmeye başlanmasının temelini oluşturmaktadır. 3 Temmuz darbesine Batılı güçlerin bakış açısını irdelemek, Müslüman Kardeşler'in başarısızlığının bir başka sebebini ve boyutunu açıklamaya yardımcı olacaktır.

Batı dünyasında Müslüman Kardeşler iktidarını “post-İslamcı” görüntüsünden uzaklaştırıp Mısır'ı iç ve dış politikada İslam esaslarına göre yönetmek isteyen siyasi parti imajının oluşmasına neden olan iki temel ve bir tali unsur bulunmaktadır. Temel unsurlardan ilki, Mursi'nin göreve gelir gelmez Hamas ile uzun süredir seyreden yakın ilişkinin etkisi ile Filistin meselesine direkt olarak müdahil olması ve İsmail Haniye ile Gazze sorununun çözümü üzerine toplantılar gerçekleştirmesidir. Yaşanan bu gelişmelerin akabinde Hamas'ın bürosunu Kahire'ye taşıması, Müslüman Kardeşler'in iktidarda olduğu Mısır'da dış politikanın Müslüman kimliği üzerinden şekilleneceği algısını yaratmıştır. Temel unsurlardan ikincisi, Mısır'ın Mursi yönetiminde İran ile kurmaya çalıştığı ilişkidir. Mursi'nin 1979 İran İslam Devrimi'nden bu yana İran'ı ziyaret eden ilk Mısır lideri olması ve Bağlantısızlar Hareketi'nin toplantısına katılmak üzere Tahran'a gerçekleştirdiği ziyaret, İran meselesinde ABD ile tartışmalı bir ilişki meydana getirmiştir. Anılan revizyonist tutumun ABD'nin nükleer program sebebiyle İran'a yaptırım uyguladığı bir dönemde gerçekleşmiş olması, tartışmayı derinleştirmiştir.

Müslüman Kardeşler'in kurulduğu dönemden itibaren İsrail-Filistin meselesine bakış açısında önemli bir sapma gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte, kimilerince devrim ve sonrası sürecin temel belirleyicilerinden kabul edilen ABD ve bölgedeki en önemli müttefiki kabul edilen İsrail'in meseleye bakış açıları örgüt ile taban tabana zıttır. Müslüman Kardeşler, Kifaya ile tanıştığı dönemde birlikte düzenlenen bir toplantıda dağıttığı bildiride, yapılması gereken reformlara değinirken fiziksel ve askeri eğitimin önemi ile alakalı bir madde dikkat çekmektedir. Her ne kadar yönetimler zaman içerisinde konjonktürün etkisi ile Filistin meselesinde tavizkar ve ılımlı bir politika izlemeye başlamışsa da 1948 ve 1967 savaşlarının izleri toplumsal bellekten silinmediği gibi örgütün var oluş prensipleri ve toplumda karşılık

bulma süreci açısından oldukça önemlidir ve yarattığı acı halen tazeliğini korumaktadır. Reform bildirisinde yer alan eğitim maddesi örgütün halen İsrail'e karşı güçlü olma ve savaşma isteğini vurgulamaktadır. Uluslararası ilişkilere realist bir bakış açısı üzerinden yaklaşmanın en kıymetli olduğu coğrafyalardan birinde, yüz yıla yakın süredir devam eden bir çatışma halinin böyle bir istek uyandırmasının yanlışlığı/doğruluğunu tartışmak faydasız olacaktır; ancak gelişen süreçte tamamıyla sivil siyasetin bir unsuru haline gelememek ve reformist kanadın iddiası üzerine şiddet eylemlerinin reddedildiği vurgulansa da silahlı mücadele açısından güçlü olmayı sorun etmek, örgütün dönüşümü açısından soru işaretleri yaratmış ve iktidara gelindiğinde konunun direkt muhatabı halindeki İsrail radikal bir örgüt Mısır'ın yönetimini ele geçirmiş gibi tehdit algılamaya, ya da en azından bu söylemi sahiplenmeye başlamıştır.²⁰⁰

Ortadoğu coğrafyasına yönelik yürütülmeye çalışılan dış politikanın İsrail ve ABD'nin çıkarlarıyla örtüşmediği açıkça ortadadır. Bahsedilen tali unsur ise Suudi Arabistan kaynaklıdır. Mursi her ne kadar Suudi Arabistan ile iyi ilişkiler kurmak istese de Suudi Arabistan'ın Mısır devrimine bakışı ordu temelli olmuştur. Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesini sağlayan devrimin ardından Suudlar, hem Arap Baharı trendinin ülke siyasetinde bir karışıklığa sebebiyet vermesi çekincesi hem de Mursi'nin İran meselesine bakış açısı sebebiyle mesafeli bir tavır sergilemiştir.²⁰¹ ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden birisi olan Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşler'e bakış açısının ABD'nin Mısır siyasetine bakış açısını etkilediği değerlendirilebilir.

3.5.3. Ulus Ötesi Faktörler

Ulusal bazda faktörler Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerde farklı deneyimlere sebebiyet vermiştir. Her ülkenin iç siyasi tecrübeleri, isyanın ortaya çıkışını ve gelişim sürecini etkilemiştir. Ancak Arap Baharı sürecine gidilirken temel bazı ulus ötesi hususlar vardır ki bunlar ayaklanmaların başlangıcı açısından hemen hemen tüm toplum ve ülkeleri etkileyen unsurlar olmuştur. Bunlardan ilki, neo-liberalizm ve neo-liberal politikaların yarattığı sosyal politikaların toplumsal yansımalarıdır. Gelvin, bu yansımaları tarif ederken bağımsızlık sonrası yönetenlerle yönetilenler arasında zımni bir anlaşma olarak meydana gelen 'menfaat karşılığı itaat' formülünün işlerliğini sorgulamaktadır. Buna göre 1970'li yıllarla birlikte küresel siyasette önemli bir yer tutmaya başlayan neo-liberal politikaların sebebiyet verdiği durum, menfaat karşılığı itaat olgusunun çökmesine neden olmuştur. Neo-liberal politikaların sosyal güvenlik açısından zayıf yaratması, üst sınıf ile alt sınıf arasındaki

²⁰⁰ Mert, a.g.m.

²⁰¹ Şahinoğlu ve Ateş, 2017: 119-122

gelir farkının giderek artması ve orta sınıfın alt sınıfa gittikçe yaklaşması, bölge halkları ile yönetimleri arasındaki bağı köreltmış ve zımni anlaşmayı sonlandırmıştır.²⁰²

İsyanların ortaya çıkışında etkisinin bulunduğu kabul edilebilecek ikinci ulus ötesi faktör, bölge halklarının demografik dezavantajlarıdır. Buna göre, bölge halklarının genç olarak nitelenen nüfusu oldukça yüksektir. Toplam nüfusun yüzde 60'ının otuz yaş altında olduğu coğrafyada, ekonomik sorunların göz ardı edilemeyecek boyutlara gelmiş olması isyanların ortaya çıkışını tetikleyen bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada konu edilen ülke olan Mısır açısından bakıldığında işsizlik rakamları oldukça ilginç bir veri sunmaktadır; Mısır'da işsizlik sorunuyla boğuşan nüfusun yüzde 90'ı 15-29 yaş arası gençlerden oluşmaktadır.²⁰³

Rejimleri kırılğan hale getiren ve halkın öfke patlamasına katkıda bulunan üçüncü faktör, teme gıdaya erişim noktasında yaşanan sıkıntılardır. Dünyanın en büyük buğday ithalatçısı konumundaki Mısır, gıda fiyatlarının aniden fırlaması ve iki kattan fazla bir artış yaşanması sebebiyle halkını çok büyük bir gıda sorunuyla karşı karşıya bırakmıştır. Vurgulanması gereken temel hususlardan birisi de halihazırda hanelerin gıda harcamalarının gelirlerinin çok büyük bir kısmına denk düştüğü gerçeğidir. ABD'de bir hanenin gıda harcaması aylık gelirinin yüzde 7'sine tekabül ederken bölge ülkelerinde bu sayı yüzde 60'ları görmektedir. Menfaate bağılı itaat kavramını yeniden hatırlamak gerekirse, bölge ülkelerinin yönetimleri halkın ekonomik problemlerinin yapısal reformlar aracılığıyla çözülmesi yerine gündelik çözümler üretmiş, fiyat ayarlamaları ya da sübvansiyonlar ile temel gıdaya erişim hususundaki sorunların ötelenmesini sağlamıştır. Ancak uzun bir süredir bu ayarlama ya da sübvansiyonlar uygulanamamaktadır; neo-liberal politikaların yarattığı koşullar buna müsaade edemez. Hem ABD'nin hem IMF'in hükümetler üzerinde kurduğu baskı, yönetimlerin gündelik çözümler üretme noktasında dahi tıkanmalarına sebebiyet vermektedir.²⁰⁴

Rejimler düşerken/değişirken göze çarpan bir diğer faktör ekonomik kırılğanlıktır. Bu durum bölge ülkeleri için bağımsızlık döneminden itibaren süregelen bir sorun olmuştur ancak 2008 krizi ile birlikte neo-liberal politikaların yarattığı yıkım sonu ayaklanmalar ve rejim değişiklikleri ya da halen devam eden iç savaşlar ile biten bir resim çizmiştir. Bu yalnızca Ortadoğu ülkeleri açısından sorunlara sebebiyet veren bir kriz değildir, Avrupa'da halk muhalefet partilerine yönelmiş ve muhalefet partileri ekonomik krizin iktidara kestiği fatura sayesinde güçlenmiştir. Bu noktada, Batılı ülkelerde demokratik hakların kullanıldığı

²⁰² Gelvin, 2016: 377-378

²⁰³ Gelvin, 2016: 378

²⁰⁴ Gelvin, 2016: 378

ancak Ortadoğu coğrafyasında bunun tek yolunun ayaklanma olduğu yönünde bir algıya sebebiyet vermek, oryantalist bir bakış açısının tezahürü olacaktır; bundan kaçınmak gerekir. Ancak anılan coğrafyada yer alan yönetimlerin gerçeklik ve halk ile bağının kopmuş olması, halkın yönetimde temsil edilme durumunun oldukça göstermelik bir olgu halinde karşımıza çıkması ve rejimlerin baskıcı politikalarının ekonomik, siyasi ve sosyal çıkmazlarla bir araya gelerek halka nefes alacak bir alan bırakmaması, sokakları en makul siyaset alanı haline getirmiştir. Nitekim bölgedeki ayaklanmalar göz önüne alındığında şiddete meyilli bir muhalif hareketin nadiren görüldüğü ve sokağa dökülen insanların sıkıntılarını düzenin ve rejimin değişmesi yönündeki sloganları ile haykırdığını görmek mümkündür.²⁰⁵

3.6. Müslüman Kardeşler'in Başarısız Dönüşümü ve Mısır'ın Başarısız Devrimi

Benna gibi pragmatist bir liderin tohumlarını attığı bir örgüt olarak Müslüman Kardeşler'in siyasi hayata eklemleme çabalarının neredeyse tamamı pragmatik ilişkiler üzerinden seyretmiştir. Batılılaşmanın yarattığı yozlaşmanın Mısır kültürüne sirayet etmesine karşı yapılması gerekenin İslam'ın ilahi nizamını kurmak olduğunu savunan Reşit Rida ve Muhammed Abdu gibi düşünürlerin içerisinde yer aldığı reform ekolünün şekillendirdiği Müslüman Kardeşler,²⁰⁶ 1928'de kurulması ile birlikte Mısır'ın siyasi şartlarının gerektirdiği ölçüde biçimlenmeye başlamıştır. Kuruluş döneminde bağımsızlık meselesinin vaki olması hareketi daha milliyetçi bir şekle büründürürken zaman içerisinde Vefd Partisi ve İngilizlerin siyasi tahakkümünden bunalan Mısır halkının sempati duyduğu bir oluşum haline gelmiştir.

Benna, Hudeybi ve Kutub'un rehberliğinde geçen senelerin ardından Nasır yönetiminin baskıcı politikalarına maruz kalan örgüt, liderlerinin hapisanede geçirdiği senelerin ardından daha güçlü şekilde dönmüş ve Enver Sedat'ın başkanlığı sürecini pragmatik olarak değerlendirip rejimle uzlaşma yolunu tercih etmiştir. Bu dönemde, Ortadoğu coğrafyasında hakim ideoloji olan milliyetçilik ve laiklik tandanslı yönetimlerin halk nezdinde itibarını yitirmeye başlaması ve bu itibar kaybının sebebinin Müslüman Kardeşler'in güçlü olduğu alanlar olan sosyal politika ve Filistin meselesi olması örgüte büyük bir ivme kazandırmıştır.²⁰⁷ Bununla birlikte 1970'lerin sonrasında yaşanan süreç, uzun bir müddet boyunca çözülemeyecek olan ve Arap Baharı sürecinde örgütün başarısızlığının temeli olarak değerlendirilen gelenekçi-reformist çekişmesine sahne olmuştur.

2000'li yıllara gelindiğinde Müslüman Kardeşler açısından rejimle çözülemeyecek sorunlar olduğunu söylemek zordur. Önceki on yılı önce radikal gruplara daha sonra bütün

²⁰⁵ Gelvin, 2016: 379

²⁰⁶ Pargeter, 2016: 8

²⁰⁷ Best vd., 2015: 493

İslami gruplara yönelik baskı ve tutuklamalarla geçiren rejim, Asef Bayat'ın tabiriyle pasif bir dini devrime sebebiyet vermiş²⁰⁸ ve halkın ılımlı İslamcılık mefhumunu kendisine yakın görmeye başladığı bir süreç yaratmıştır. Ancak bu durumun tek sebebi rejimin baskıcı politikaları değildir; Müslüman Kardeşler'in çok uzun yıllar boyunca kırsal kesimde devletin üstlenmesi gereken sosyal politikaları yerine getirmemesi sebebiyle oluşan boşluğu doldurması, örgüte siyasi bir ağırlık kazandırmıştır. Ancak gelenekçi kanadın aksine reformistlerin bu siyasallaşmayı kurumsal hale getirme çabasında ısrarı ve bu ısrarın yanı sıra örgütün siyaset yürütürken temel alması gereken ilkelerin önemli ölçüde kuruluş değerlerinden uzaklık arz etmesi örgütün tarihi boyunca yaşanan kırılma noktalarından bir tanesi ile daha yüzleşmesi durumunu yaratmıştır.

Kifaya, çalışmada daha önce de vurgulandığı gibi kitlesel manada Mısır tarihini etkileyebilen, siyasi bir çözüm sunabilen ve gerçekleştirebilen bir hareket değildir. Toplumun farklı kesimlerinden bir araya gelmeyi başaran sınırlı sayıda insan Mısır siyasetinin sosyal ve ekonomik çözümsüzlük sürecine baş kaldırmıştır. Müslüman Kardeşler örgütünün genç kadrosunun reformist çabalarının yoğunlaştığı dönemde Kifaya ile tanışması ve sokak mücadelesine kısıtlı da olsa destek vermesi, bu üyeler açısından reform kavramının derinleşmesini sağlamıştır. İslamcı değerleri kabul eden ve sahiplenen üyeler, siyasi alanda başarabilmenin yolunun daha kapsayıcı bir bakış açısı ile mümkün olabileceğini idrak etmiş ve İslamcılık anlayışlarını aşarak Asef Bayat'ın tanımladığı haliyle post-İslamcı bir çizgiye eğilim göstermiştir. Anılan çizginin özü, kulluk ve birey olmak, dindarlık ve insan hakları, İslam ve özgürlük, inanç ve özgürlük gibi zıt gözüken kavramların harmanlanmasında yatmaktadır.²⁰⁹

Arap Baharı süreci ile birlikte yaşananlar ve Müslüman Kardeşler'in seküler partilerle yaptığı ittifaklarla mecliste bulunma deneyimlerinin ardından kısa bir süre içerisinde ülkenin en çok oy alan partisini kurması ve reformistlerin arzuladığı siyasallaşma seviyesine erişmesi, örgütün yüz yıla dayanan tarihinde hiç olmadığı kadar güçlü olduğu bir dönemi ortaya çıkarmıştır. Esasen bunun bir yanılgı olduğu da iddia edilebilir zira bu zirve dönemi Arap Baharı sürecinin başından itibaren ele alınsa dahi toplamda iki yıla tekabül etmektedir. Bu çalışmada, Müslüman Kardeşler'in zirveye çıkışı ve başarısız olup alaşağı edilişi sürecinin – aynı zamanda Mısır devriminin başarısızlığı da kast edilmektedir- beş ana maddeye dayandığı düşünülmektedir.

²⁰⁸ Bayat, 2016: 282

²⁰⁹ Bayat, 2013: 307

3.6.1. Ordunun Rolü

Cemal Abdül Nasır'dan itibaren Mısır siyasetinde direkt olarak etkin rol oynayan Mısır ordusunun Arap Baharı'nın başlangıç sürecinde halkın taleplerine kulak vermesi ve kendisini rejimin değil devletin koruyucusu olarak görmesi, Mübarek'in devrilmesi ile noktalanmıştır. Dikkat edilmesi gereken iki husus bulunmaktadır. Birincisi, askeri elit uluslararası siyasi zemini çok iyi analiz etmiş ve Mübarek'in devrileceğinin anlaşılması ile halka karşı savaşmayı reddetmiştir. İkincisi, ordu kendisini halkın koruyucusu olarak değil devletin koruyucusu olarak görmektedir. Dolayısıyla, Mübarek'in devrilmesi için halkın yanında duran ordunun yalnızca iki sene sonra Mursi'nin devrilmesi için halkın yanında durması ironik şekilde pragmatik bir duruş olarak değerlendirilmektedir. Devrimin ardından bir seneye yakın bir süre boyunca ülkenin yönetimini elinde tutan askeri elitin, demokratik seçimlerin gerçekleştirilmesinin ardından siyasi alandan tamamıyla uzaklaştığını düşünmek mümkün değildir. 2011 senesinde Mübarek'e karşı ayaklanan insanların talepleri ile 2013 senesinde Mursi'ye karşı ayaklananların talepleri arasında neredeyse hiçbir fark bulunmamaktadır. Halk nezdinde Mursi'nin devlet başkanı olmaktan daha çok Müslüman Kardeşler'in gelenekçi kökenlerine bağlı bir rehber görüntüsü çizmesi ordu açısından müdahalenin meşruiyet dayanağı olmuştur.

Ordunun sokağa çıkan halkın tepkilerini anlayışla karşılama ve onlarla birlikte hareket etme isteği elbette yaşananların bir darbe olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Ancak Mısır toplumunun 'irhal' yani 'terk et' sloganları eşliğinde sokaklarda Mursi ve Müslüman Kardeşler karşıtı protestoya kalkışması hem Müslüman Kardeşler'in devrim öncesi problemlerin hepsine hakim olmasına karşın hiçbirinin çözümü noktasında bir eylem planı sunamaması hem 'ılımlı' fikirlerin iktidarda karşılığının bulunmaması hem de Mursi'nin sokak gösterilerine karşılık sandık meşruiyetini ve gerekirse bu meşruiyeti kanla savunacakları yönündeki açıklamaları, ordunun sürece müdahil olmasını kolaylaştırdığı gibi Batılı güçlerin devrim sürecinde olumlu baktığı Müslüman Kardeşler iktidarının bu destekten tamamen mahrum kalması gerçeğini doğurmuştur.²¹⁰

3.6.2. Zaman Kısıtı

Daha önce vurgulandığı gibi görevde kaldığı süre, Mursi'nin geniş çaplı bir reform hareketine girişmesi için yeterli değildir. Ancak, devrim öncesi taleplere uyum sağlayan Müslüman Kardeşler'in devrimin öncü siyasi gücü haline gelmesinin ardından kendi ajandasını önceleyen politikalara girişmek için zaman bulması ve hatta toplumda büyük bir

²¹⁰ Fehim Taştekin, "Mısır, Nasır'a Selam Durdu", Radikal, 04.07.2013

muhalefete sebebiyet veren yeni bir anayasa yazma işine girişmesi, İslam ile demokrasinin harmanlanması ve ikisinden birinin öncelenmemesi prensibine dayanan post-İslamcı dönüşümün sağlıklı bir zemine oturmadığını göstermektedir.

3.6.3. Ekonomik Başarısızlık

Protestocuların Tahrir Meydanı'nda baskıcı rejime karşı haykırdıkları sloganın ilk kelimesi "ekmek"tir. Müslüman Kardeşler'in uzun yıllar boyu halk nezdinde muteber bir oluşum olarak kalabilmesinin temelinde, halkın sosyo-ekonomik sıkıntıları ile diğer siyasi figürlerden daha samimi şekilde ilgilenmekte oluşu vardır. Hatta örgütün başarısı, ilgilenmenin de ötesinde anılan sorunları sahiplenmesinden ve çözüm aramasından geçmektedir. Ancak iktidarın elde edildiği dönemde ekonomik problemlere yönelik bir çözüm üretme çabasına girilmediği gibi, Mısır gibi ülkelerin bağımlı addedilebileceği yabancı yatırım ve turizm gelirleri noktasında da gerekli atılımları sergileyememesi örgütün pragmatizm geçmişi düşünüldüğünde açık bir başarısızlık olarak değerlendirilmektedir.

3.6.4. 'Diğer Mahalle'lere Haksızlık

Mısır devrimi, halkın devrimi olarak başlayıp başarılı bir seyir izlemekten sokakta mücadele eden, Mübarek'i devirirken ortaklaşan ama bu ortaklaşmayı fiktisel ya da ekonomik bazda gerçekleştirilmeyip demokrasi tahayyülünde buluşan Nasırcılar, komünistler, liberaller, İslamcılar, azınlıklar ve diğerleri, Mübarek devrildikten sonra oluşan siyasi boşlukta eşit yer sahibi olamamıştır. Müslüman Kardeşler'in siyasi deneyimi ve örgütlenme kabiliyeti ile diğerlerinden daha ön plana çıktığı süreçte geride kalanların beklentileri, Müslüman Kardeşler'in sokakta elde ettiği kazanımları siyasi konjonktüre yansıtmasıdır. İnanç ve özgürlükleri, kulluk anlayışı ile bireyciliği, İslam ile demokrasiyi harmanlayarak Mısır'ın demokratikleşme sürecine hem eşlik hem de öncülük yapması beklenen örgütün yeni anayasa yazım süreciyle birlikte ülkeyi İslami otoriterliğe doğru sürüklemesi, Mübarek'i birlikte deviren ve post-İslamcı dönüşüme hız kazandıran sokak arkadaşlarına haksızlık olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada, geride kalanların taleplerinin gerçekleştirilmesine dönük bir çabanın sergilenmediği bilinmektedir. Mısır devriminin çalınan bir devrim olarak betimlenmesinin temelinde bu haksızlığın yattığı düşünülmektedir.

Nuray Mert'in Müslüman Kardeşler'in post-İslamcı deneyimine dair kurduğu "İslamcılığa ilişkin sorun, ılımlı versiyonları"²¹¹ da dahil olmak üzere İslamcı siyasetlerin, demokratik bir çerçevede siyasal tartışma ve yarışa katılma anlayışını daimi olarak

²¹¹ Yazar, post-İslamcılık'ı İslamcılık'ın ılımlı bir versiyonu olarak tarif etmektedir.

benimsemek yerine, bunu iktidar devrinin bir aşaması olarak görüp, siyasal hedeflerini, toplumu İslam'a, daha doğrusu kendi anlayışları çerçevesinde algıladıkları İslam'a uydurma çerçevesinde kurma iddiasıdır. Yani mesele bir otoriter siyaset algısı meselesidir.” cümleleri örgütün dönüşümü açısından önemli bir noktaya işaret etmektedir.²¹² Çalışmada vurgulandığı üzere, Mısır devriminde Müslüman Kardeşler'in rolü ve başarısızlığının temelinde yatan sebeplerden birisi post-İslamcı dönüşümün demokratikleşmenin bir parçası olarak değil iktidarı ele geçirme yolunda pragmatist bir hamle olarak yorumlanması yatmaktadır. Bu sebeple, başarısız olan post-İslamcılık anlayışı ve vaat ettikleri değil Müslüman Kardeşler'in post-İslamcılık anlayışını yorumlama biçimidir; post-İslamcılık iktidara gelmek için kestirme bir yol sağlama imkanına sahipken Müslüman Kardeşler bunu değerlendirmekten imtina etmemiş ve başarısızlık kaçınılmaz hale gelmiştir.

3.6.5. Gelenek-Reform Tartışması

Örgütün post-İslamcı dönüşümünü gerçekleştirememesinin ve Mısır devriminin Mısır halkının elinden kayıp gitmesinin en önemli sebebi olarak örgütün gelenekçi-reformist kanatları arasında yaşanan çekişme görülmektedir. Örgüt esasen reformist bir geleneğin eseridir. Ancak zaman içerisinde silahlı mücadelenin başlaması ve silahlı grubun örgüt içerisinde etkinliğini artırması, örgütün politik tarihinde önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir. Nizamül Hass ile birlikte örgütte ağırlığını hissettirmeye başlayan ve rehber tayinini usullere uygun olmaksızın gerçekleştirebilecek kadar güç kazanan gelenekçi kanadın siyasal kurumsallaşmaya bakış açısı reformistlerin olduğu kadar ılımlı değildir. Böyle bir reform hamlesi gerçekleşecek olsa dahi gelenekçi kanadın siyasal kurumsallaşmanın manifestosunda ve partinin takip edeceği ilkeler noktasında reformistlerle anlaşmasının mümkün olmadığı noktalar mevcuttur. Milenyumla birlikte iki grup arasındaki ayrışma iyice derinleşirken, Arap Baharı sürecinde zamanın ruhu reformistlerin lehine akmaya başlamıştır.

Mısır'da halkın sokağa dökülmeye başladığı henüz ilk günlerde iktidarın nasıl şekilleneceği üzerine sorgulamalarda bulunan Nuray Mert'in Müslüman Kardeşler'in çekingen tavrı üzerine yaptığı vurgu, devrim sonrası sürece dair önemli bir noktaya işaret etmektedir. Mert'e göre Müslüman Kardeşler'in yönetme arzusu bakidir ancak nasıl yönetilebileceği noktasında kafası karışık bir örgüt izlenimi karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada sıkça vurgulandığı üzere, bu durumun temelinde ılımlı kanat ile gelenekçi kanatın fikirlerinin çatışması bulunmakla birlikte, bu çatışmanın taraflarından olan ve örgüt içerisinde ağırlığı daha fazla hissedilen gelenekçilerin hem Mısır'ın her alanda çeşitliliğe dayanan yapısı hem

²¹² Nuray Mert, “Demokrasi Hayalleri ve Post-İslamizm”, Milliyet, 04.02.2011

bölgesel ilişkilerin zorlayıcılığı hem de küresel siyasetin dayattığı politikaların örgütün köklerine ne kadar uyuşacağı yönündeki tereddütler, Mert'in bakış açısından Müslüman Kardeşler'in sokaktaki temkinli tavrını açıklamaktadır.²¹³ Ancak gelişen süreç Müslüman Kardeşler'in temkinli tavrını bir kenara bıraktığını göstermiş, örgüt yönetme arzusunu yönetebilme kabiliyeti ve ihtimalinin önüne koyarak Mısır devriminin öncü siyasi gücü olma iddiasını sahiplenmiştir.

Müslüman Kardeşler'in ılımlı kabul edilen ve çalışma boyunca post-İslamcılık ile özdeşleştirilen kanadının reformist çabalarına ve ilerici addedebilecek görüşlerine karşın temelde Mısır anayasasının ikinci maddesine tutunduğunu ve bu görüşten uzaklaşmadığını vurgulamak etraflı ve tutarlı bir analiz yapabilmek adına önem arz etmektedir. Bu maddeye göre Mısır İslam hükümlerine göre yönetilen bir ülkedir²¹⁴; örgütün reformist bir çizgiye evrilmesi hususunda ısrarcı olan ve bu yönde örgüt içi mücadele yürüten tarafın dahi şeriat devleti olgusuna bu çizgide yaklaşımları, devrim sonrası Müslüman Kardeşler iktidarının başarısızlığını yalnızca gelenekçi kanada yüklememek gerektiğini ve post-İslamcı dönüşümün gereklerinin ve olası getirilerinin örgütün büyük bir çoğunluğu tarafından anlaşılamadığını göstermektedir.

Tarihte yaşanan olayların sonuçlarının, olayın farklı şekilde gerçekleşmesi halinde değişip değişmeyeceğini bilmek mümkün olmadığı gibi bilimin konusu da değildir. Ancak Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi tarafından adaylığına müsaade edilmeyen Kayrat el-Şatr'ın yerine Muhammed Mursi'nin başkan adayı olması ve seçilmesi, ilgi çekici bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Reformist kanada yakınlığıyla bilinen Mehdi Akif'in rehberliği döneminde sağ kolu olan Şatr'ın Müslüman Kardeşler'in reformist bir tavır takınmaktan başka şansının olmadığı yönündeki açıklamaları düşünüldüğünde, Şatr'ın devlet başkanlığında örgütün post-İslamcı dönüşümünün ve Mısır devriminin izleyeceği seyir merak uyandırmaktadır. Mursi'nin başkanlığı süresince yürüttüğü politikalar ve yapmaya çaba sarf ettiği kanun değişikliklerinin tamamıyla örgütün gelenekçi çizgisine bağlı olduğu görülmektedir. 2012 yazıyla birlikte Mısır'da yaşanan ve çalışmanın önceki kısımlarında değinilen gelişmelere bakıldığında, Müslüman Kardeşler'in bilinçli veya bilinçsiz biçimde o anki haliyle yürüttüğü siyasetin Mısır devrimi açısından gerçek etkisini ölçmek mümkün olmayacaktır. Ancak örgütün kendi dönüşümünü ve aynı zamanda siyasi istikbalini baltaladığı değerlendirilebilir.

²¹³ Nuray Mert, "Mısır'da Vekaleten Devrim", Milliyet, 01.02.2011

²¹⁴ Nuray Mert, "Mısır Üzerinden Konuşmak", Milliyet, 03.02.2011

SONUÇ

Post-İslamcılık kavramı bağlamında Müslüman Kardeşler'in dönüşümünün ve anılan dönüşümün Arap Baharı sürecinde Mısır'da yaşanan devrime etkisinin açıklanmaya çalışıldığı çalışmada, öncelikle kavramsal tartışma yürütülmüş ve din olgusu, İslamcılık, siyasal İslam ve post-İslamcılık kavramlarının açık bir şekilde irdelenmesi amaçlanmıştır. Müslüman Kardeşler'in ideolojik kökenlerinin ve tarihi gelişiminin ele alındığı bölümde rehberlik görevini yürüten ve örgütün fikri altyapısına katkıda bulunan isimlerin etkin olduğu dönemde katkıları anlatılmaya çalışılmış; örgütün tarihi gelişim süreci ve bu süreç esnasında Mısır devleti ve rejimle ilişkileri ortaya konulmuştur. Mısır'ı Arap Baharı sürecine götüren etmenlerin ele alınıp Müslüman Kardeşler'in fikri ve eylemsel reformunun incelendiği bölümde baskıcı rejimin işlevsiz politikaları sebebiyle toplumun geçirdiği dönüşümle birlikte ortaya çıkan siyasal alan boşluğunu doldurma gayreti güden örgütün post-İslamcı çizgiye taşımaya çalıştığı felsefesinin nelere işaret ettiği çözümlenmeye çalışılmış ve post-İslamcı dönüşüm tecrübesinin başarısızlığa uğraması sebepleriyle birlikte ele alınmıştır.

Müslüman Kardeşler'in Mısır'ın yozlaşmış ve çözüm üretmekten aciz siyasi yapısında dini bir cemaat olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Hasan el Benna isimli bir öğretmenin yakın çevresinde yer alan kişilerle birlikte oluşturduğu yapı, Mısır siyasetinin içinde bulunduğu durumun da etkisi ile kısa bir süre içerisinde üye sayısını artırdığı gibi kendisine sempati besleyen Mısırlı yurttaşların sayısı yüz binleri bulmuştur. Anılan sempatinin altında yatan temel sebebin Vefd Partisi'nin toplumsal meselelere çözüm üretemeyen hali ve İngiltere'nin ülke üzerindeki nüfuzunun devam etmesi olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Mısırlı yurttaşların siyaseten güvenebilecekleri bir kurumun varlığına ihtiyaç hasıl olmuştur. Müesses siyasi yapının yarattığı rahatsızlık bu alternatifin var olanların aksine Mısır kültürünün içinden gelen ve toplumu tanıyan, dolayısıyla çözüm üretme kabiliyetine sahip olan bir yapı halinde ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Müslüman Kardeşler gerek dini vasfi gerek milli meselelere bakış açısı ile anılan boşluğu doldurmaya aday bir profil çizmiştir. Ancak bu dönemde ordunun Mısır siyasetine hakim olmaya başlaması ve Nasırcı zihniyetin yönetimi ele geçirmesi ile örgütün alternatif olma süreci kesintiye uğramıştır.

Nasır ile başlayan Müslüman Kardeşler-rejim gerginliği uzun bir müddet boyunca devam etmiştir. Rejimin baskıcı politikalarına karşı hayatta kalmaya çalışan örgütün bu süreçte en önemli gücü, daha sonra Benna'nın mirası olarak anılacak olan pragmatik çözüm üretme kabiliyetidir. Gerektiğinde yeraltına çekilen, gerektiğinde silahlı mücadeleye girişen, gerektiğinde rejim unsurları ile müzakere sürecine dahil olan örgüt, faaliyetlerini optimal

biçimde sürdürebilmek için var olan koşulların yarattığı zorunluluklara uygun davranmakta beis görmemiştir. Benna döneminde kurulan Nizamül Hass isimli silahlı yapının örgüt içerisinde yarattığı ayrışma, 1970'li yıllar ile birlikte daha keskin hale gelmiş ve İslamcı örgütte zamanla reformist kanat ortaya çıkmıştır. Gelenekçi kanadın yöntem ve içerik açısından itirazlarına karşın reformist kanadın öncülük ettiği siyasallaşma hali, Müslüman Kardeşler'in siyasi yelpazenin diğer tarafındaki siyasi partiler ile ittifak gerçekleştirerek meclise milletvekili sokmaya başlamasını sağlamıştır. Siyasallaşma hali istikrarlı bir şekilde devam ederken diğer taraftan gelenekçiler ile reformistler arasındaki ayrışma da sürmekteydi. 1990'lı yılların rejimin İslami örgütlere yönelik yürüttüğü baskıcı politikalar ile geçmesi Müslüman Kardeşler'i pasif bir bekleyiş haline sürüklerken, Mısır toplumunun Mübarek rejiminin yozlaşmış ve çözüm üretmekten aciz hali sebebiyle tıpkı 1930'larda olduğu gibi siyasi bir alternatif arayışına girdiği ve bu süreçte milliyetçi muhafazakar bir çizgiye kaydığı görülmüştür.

Yeni milenyuma girildiğinde artık Mübarek rejiminin kamu odaklı ekonomi modeli çökmüş, yabancı yatırım yok denecek seviyeye inmiş ve Mısır toplumsal ve ekonomik bir buhrana sürüklenmiştir. 2000'lerin ortalarında hareketlenmeye başlayan Mısır sokaklarının cılız bir sesle haykırmaya çalıştığı demokratik haklarına kavuşma ve ekonomik sorunlarından kurtulma isteğidir. Kifaya'nın öncülüğünü yaptığı bu sokak hareketleri ile Müslüman Kardeşler'in genç kadrosunun tanışması, örgütün kurulduğu andan itibaren pragmatik siyasi ittifaklar haricinde ilk kez sekülerlerle, solcularla, milliyetçilerle ve hatta Nasırcılarla yan yana gelişine işaret etmektedir. Genç kadro, demokrasi ve insan hakları temelli protestolar ile tanışmış ve bu kavramların özünü anlamaya başlamıştır. Kifaya'nın açtığı yolun ardından örgüt içerisindeki gelenekçi-reformist ayrışması üst seviyeye ulaşmış ve Müslüman Kardeşler'in siyasi parti kurup kurmaması temelinde yürütülen tartışmalarda uzlaşıya varılması mümkün olmamıştır. Hürriyet ve Adalet Partisi'nin kurulması için devrimin gerçekleşmesi gerekecektir ancak Müslüman Kardeşler'in siyasal alana giderek daha fazla entegre olması ve post-İslamcı kavramların anlam kazanmaya başlaması devrim öncesinde gerçekleşmiştir.

İslam ile demokrasinin, inanç ile özgürlüklerin, kulluk ile bireyciliğin harmanlandığı, politik çoğulculuğun önemsendiği, ötekilerin haklarına yönelik eşitlik temelinde bir bakış açısının var olduğu ve İslamcılığın geleneksel olanın içerisine saplanıp kalarak her duruma İslami çözüm üretmeye çalışan niteliğinin ötesine geçmeye çalışan bir duruma işaret eden post-İslamcılık'ın öncelikli addedilebilecek nosyonları, Müslüman Kardeşler'in siyasi alandaki serüveninde belirgin şekilde sahiplendiği kavramlar olmuştur. Örgüt açısından bu

durum direkt olarak zorunluluğun yarattığı pragmatik bir politika şeklinde ilerlemediği gibi plan ve program çerçevesinde oluşturulan bir proje olduğunu söylemek de mümkün değildir. Zira Müslüman Kardeşler'in yaşadığı bu dönüşüm örgütün tamamıyla sahiplendiği nosyonlar çerçevesinde ilerlememekteydi. Ayrıca gelenekçilerin halen örgüt içerisinde geniş bir nüfuz alanına sahip olduğunu eklemek gerekir. Bu noktada yaşanan post-İslamcı dönüşüm, zorunluluk ile proje arasında bir yerde sıkışmış vaziyettedir. Müslüman Kardeşler, İslamcılığı aşmak isteyen grubun ortaya koyduğu vizyon sayesinde iktidara gelecek ve kurulduğu andan itibaren ulaştığı en yüksek noktaya ulaşacak ancak örgütün ve örgütün siyasi partisi Hürriyet ve Adalet Partisi'nin yönetici kadrosu Benna'dan bu yana şekillenen dini ideolojik altyapının kavramlarına sıkıca tutunmaktan kendisini alıkoyamayacaktır.

İktidarın ele geçirilmesinin ardından gerek iç politikada yürütülen yanlış politikalar gerek dış politikada girilen eylemlerin uluslararası sistemin aktörleri tarafından algılanış biçimi sebebiyle iktidara bakışın değişmesi Müslüman Kardeşler'in Mısır devrimindeki rolünü tartışmalı hale getirmiştir. Otoriter rejimi devirmek için sokağa dökülen halkın içerisinde çıkıp diğer gruplara göre daha örgütlü olmasının ve siyasal alanda aktif rol almaya başlamasının avantajını iyi kullanarak iktidarı ele geçiren örgüt, bir sene gibi bir süre içerisinde Mursi eliyle otoriterleşme eğilimleri göstermiştir. İslam ile demokrasinin bir arada işlerliğinin ilk defa test edildiği ülkede anılan kısa süre içerisinde gerçekleştirilen hatalar, sokağa birlikte çıktıkları halkın İslam ile demokrasinin bir arada bulunamayacağını düşünmesine ve Mursi özelinde Müslüman Kardeşler'i protesto etmek için sokağa dökülmesine yol açmıştır. Mübarek devrilmeden önceki duruma yeniden dönen Mısır'da bu kez protestocular ile Mursi taraftarları arasında şiddet içeren olayların yaşandığı görülmüş; demokratik seçimlerin gerçekleştirilmesine dek üstlendiği rol ve yetki alanından gayet memnun olan ordu, Mursi'yi devirip yönetimi ele geçirmek için zeminin oluşmaya başladığını görmüştür.

Sisi'nin 3 Temmuz 2013'te televizyonlarda canlı yayınlanan bir bildiri ile yönetime el koymasının ardından Mısır'ın demokratik yöntemlerle yapılan ilk seçiminde cumhurbaşkanı seçilen Mursi ve yüzlerce örgüt üyesi ordu tarafından tutuklanmış ve bir kısmı idam cezasına çarptırılmıştır. 2011 senesinde Tunus'ta dalgalanmaya başlayan devrim bayrağını, Mübarek'i on sekiz gün gibi kısa bir sürede devirerek teslim alan Mısır için bu zaferden sadece iki sene sonrasında ordunun tahakkümü söz konusu hale gelmiştir. Müslüman Kardeşler için sıklıkla kullanılan "Mısır'ın çalınan devriminin baş aktörü" ifadesi, Mısırlı yurttaşlar açısından acı bir tecrübeye işaret etmektedir. Post-İslamcı dönüşümün Müslüman Kardeşler'in siyasi söylemine yerleştiği nosyonlar, Mısır toplumunun diktatörü devirdikten sonra

sahiplenmekte beis görmediği noktalara parmak basmaktaydı. Bu sebeple yönetim sürelerinin oldukça kısıtlı bir zamana tekabül etmesi ve ordunun Mısır siyasetine müdahil olma isteği, Mursi'nin ve Müslüman Kardeşler'in Mısır devrimini çalmakla itham edilmesi hususunda soru işaretleri yaratmaktadır. Dış faktörlerin Mısır devriminin başarısızlığında pay sahibi olduğu düşünülebilir. Ancak Mübarek'i birlikte deviren ve birbirinden oldukça farklı görüşlere ve yaşam tarzlarına sahip insanların taleplerinin göz ardı edilmesi, kanun hükmünde kararname ve yargı denetiminden muafiyet yetkisi ile otoriter bir tutum benimsenmesi, örgütün ideolojik kökenlerinin emrettiği dar kalıpların dışına çıkmak konusunda yaşanan tereddüt ve Müslüman Kardeşler'in kuruluş döneminden itibaren Mısır halkının sosyo-ekonomik sorunları ile ilgilenmesinin ve devletin sunması gereken kimi kamusal hizmetleri vermeye çabalamasının örgüte duyulan sempatiyi artırdığı aşikar durumda iken iktidara gelindiğinde ekonomik sorunların giderilmesine ilişkin somut adımların atılmaması Mısır'ın çalınan devrimi için Müslüman Kardeşler'i –tek başına olmasa da- sorumlu ilan etmeye yetebilir. Ortaya konulmaya çalışılan tüm bu unsurların özünde ise Müslüman Kardeşler'in siyasi istikbal vaad etmesi mümkün olmayan İslamcı çerçeveye tıkalı kalmayı tercih ederek post-İslamcı dönüşüme sırtını çevirmesinin yer aldığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Kitap

- Aktaş, M. (2012). “*Arap Baharı ve Ortadoğu’da Demokrasi Sorunu*”, Arap Baharı Ortadoğu’da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli. M. Aktaş (drl.). Nobel Yayıncılık. Ankara.
- Aktaş, M. (2015). “*Mısır ve Türkiye ile İlişkileri*”, Dünya Siyasetinde Afrika 2. İsmail Ermağan (drl.). Nobel Yayıncılık. Ankara.
- Amrani, I. (2014). “*The Egyptian Muslim Brotherhood: Ready for Revolution*”, Popular Protest in the New Middle East: Islamism and Post-Islamism Politics, A. Knudsen ve B. Ezbidi (drl.). I.B.Tauris. Londra.
- Anani, K. (2016). *Inside the Muslim Brotherhood: Religion, Identity and Politics*. Oxford University Press. New York.
- Arian, A. (2014). “*Islamist Movement and the Arab Spring*”, Beyond the Arab Spring: The Evolving Ruling Bargain in the Middle East. M. Kamrava (drl.). Oxford University Press. New York.
- Armaoğlu, F. (2014). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Timaş Yayınları. İstanbul.
- Aydın, M. ve Açıkmış, S. (2012). “*İslam Örneğinde Küreselleşen Dünyada Kimliğe Dayalı Güvenlik Tehditleri*”, Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe. M. Aydın, H. G. Brauch, M. Çelikpala, U. O. Spring ve N. Polat (drl.). Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Badie, B. (2008). “*11 Eylül Sonrası Washington’ın Tercihleri*”, Kim Korkar 21. Yüzyıldan: Yeni Uluslararası Sistem. Bertrand Badie (drl.). NTV Yayınları. İstanbul.
- Badie, B. (2008). “*Hangi Uluslararası Sistemde Yaşıyoruz?*”, Kim Korkar 21. Yüzyıldan: Yeni Uluslararası Sistem. Bertrand Badie (drl.). NTV Yayınları. İstanbul.
- Balandier, G. (2010). *Siyasal Antropoloji*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- Barreau, J. ve Bigot, G. (2006). *Bütün Dünya Tarihi*. (Çev. A. Özışık). Dharma Yayınları. İstanbul.
- Bayat, A. (2014). “*Arab Revolts in Post-Islamist Times*”, Popular Protest in the New Middle East: Islamism and Post-Islamist Politics. B. Ezbidi ve A. Knudsen (drl.). I.B.Taurus. Londra.
- Bayat, A. (2016). “*Genel Anlamda Post-İslamcılık*”, Post-İslamcılık Siyasi İslam’ın Değişen Yüzü. A. Bayat (drl.). Litera Yayıncılık. İstanbul.

- Bayat, A. (2015). *İslam'ı Demokratikleştirmek: Toplumsal Hareketler ve Post-İslamcı Dönüş*, (Çev. Ö. Gökmen). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Bayat, A. (2013). *Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East*. Stanford University Press. Stanford.
- Beck, M. (2014). "The Arab Spring as a Challenge to Political Science", The International Politics of the Arab Spring: Popular Unrest and Foreign Policy. R. Mason (drl.). Palgrave Macmillan. New York.
- Best, A., Hanhimaki, J.M., Maiolo, J.A. ve Schulz, K. E. (2015). *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*. (Çev. Taciser Ulaş Belge).: Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Bozarıslan, H. (2014). *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi*. (Çev. M. Işık Durmaz). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Cleveland, W, L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. Agora Kitaplığı Yayıncılık. İstanbul.
- Çetinkaya, Y.D. (2014). "Kalın Çizgilerle Ortadoğu Tarihinde Direniş ve Toplumsal/Siyasal Aktörler", Ortadoğu: Devrim, Direniş, Emperyalizm. Y. Doğan Çetinkaya (drl.). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Çubukçu, M., (2014). "Arap Baharı 'nda Başlangıç ve Kırılma Noktaları", Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm. Y. D. Çetinkaya (drl.). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Danahar, P. (2013). *The New Middle East: World After Arab Spring*. Palgrave Macmillan. New York.
- Demirtaş, E. (2014). *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar: Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme*. Metis Yayınları. İstanbul.
- Erkilet, A. (2015). *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*. Büyüyen Ay Yayınları. İstanbul.
- Esposito, J. L., Sonn, T., ve Voll, J. O.. (2016) *Islam and Democracy after the Arab Spring*, Oxford University Press. New York.
- Fadl, K. A. (2015). "Failure of a Revolution: The Military, Secular Intelligentsia and Religion in Egypt's Pseudo-Secular State", Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization. L. Sadiki (drl.). Routledge. New York.
- Fraser, T.G., Mango, A. Ve McNamara, R. (2011). *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*. (Çev. F. Doruker). Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Gelvin, L. J. (2014). "Arap İsyanlarını Anlamak", Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm. Y. D. Çetinkaya (drl.). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Gelvin, L. J. (2016). *Modern Ortadoğu Tarihi: 1453-2015*, (Çev. G. Ayas). Timaş Yayınları. İstanbul.

- Gülenç, K. (2016). *Frankfurt Okulu: Eleştiri, Toplum ve Bilim*. Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Jamshidi, M. (2014). *The Future of the Arab Spring*. Butterworth-Heinemann. Oxford.
- Hourani, A. (2009). *Arap Halkları Tarihi*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- İbrahim, F. (2007). *Sivil Toplum Üzerine Arap Tartışması*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- İskender, A. (2016). *Değişim Halindeki Mısır*. (çev. O. Etiman). İntifada Yayınları. İstanbul.
- İplikçioğlu, B. (1990). *Eskiçağ Tarihinin Anahatları*. Edebiyat Fakültesi Basımevi. İstanbul.
- Kandil, H. (2014). “Mısır’da İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013’ün Tahlili”, Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm. Y. Doğan Çetinkaya (drl.). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Ketchley, N. (2017). *Egypt in a Time of Revolution: Contentious Politics and the Arab Spring*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Khosrokhavar, F. ve Roy, O. (2013). *İran: Bir Devrimin Tükenişi*. Metis Yayınları. İstanbul.
- Knudsen, A. Ve Ezbidi, B. (2014). *Popular Protest in the Middle East*. I.B. Tauris. Londra.
- Kurt, Hasan, (2014). *Seyyid Kutub & Hasan el Benna & Mevdudi: İslam’da Cihad*. (Çev. H. H.Yılmaz). Özgü Yayınları. İstanbul.
- Kutub, S. (2014). *Din Budur*. (Çev. H. F. Ulus). Beka Yayıncılık. İstanbul.
- Marcovitz, H. (2013). *The Arab Spring Uprisings*. Reference Point Press. San Diego.
- Mardin, Ş. (2015). *Din ve İdeoloji*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Okur, M. A. (2012). *Emperyalizm, Hegemonya, İmparatorluk*. Ötüken Yayınları. İstanbul.
- Özkan, F. (2016). “Tarihsel Perspektiften 21.Yüzyıl Orta Doğu’sunu Anlamak ”, 21.Yüzyılda Orta Doğu, R. İzol ve T.Öztürk (drl.): Seçkin Yayıncılık. Ankara.
- Pargeter, A. (2016). *Müslüman Kardeşler Muhalefetten İktidara*. (Çev. S. Çelik). Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Roy, O. (2015). *Siyasal İslam’ın İflası*. (Çev. C. Akalın). Metis Yayınları. İstanbul.
- Rutherford, B. (2013). “Egypt: The Origins and Consequences of the January 25 Uprising”, The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East. M. L. Haas ve D.W. Lesch (drl.). Westview Press, Colorado.
- Soage, A. ve Franganillo, J. F. (2010). “The Muslim Brothers in Egypt”, The Muslim Brotherhood: The Organization and Policies of a Global Islamist Movement. B. Rubin (drl.). Palgrave Macmillan. New York.
- Tadros, M. (2012). *The Muslim Brotherhood in Contemporary Egypt: Democracy Redefined or Confined?*. Routledge. Londra.
- Weber, M. (2012). *Din Sosyolojisi*. (Çev. L. Boyacı). Yarın Yayınları. İstanbul.

- Zahid, M. (2010). *The Muslim Brotherhood and Egypt's Succession Crisis: The Politics of Liberalisation and Reform in the Middle-East*, Tauris Academic Studies. New York.
- Zollner, B. H. E. (2009). *The Muslim Brotherhood: Hassan al-Hudaybi and Ideology*. Routledge. New York.

Makale

- Bayat, A. (1998). "Revolution Without Movement, Movement Without Revolution: Comparing Islamic Activism in Iran and Egypt". *Comparative Studies in Society and History*, Ocak 1998: 155-158
- Özkan, M. (2014). "Mısır Dış Politikası: Dünyü, Bugünü, Sorunları". *SETA Analiz*. 88: 19.
- Şahinoğlu, M. C. ve Ateş, A. (2017). "Ortadoğu'da Darbelerin Arka Planı: Mısır Örneği". *TESAM Akademi*, Ocak 2017: 107-122.

İnternet Kaynakları

- Güler, E. Z. (2011). "Mısır ayakta: Bu işte bir iş var", <http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/misir-ayakta-bu-iste-bir-is-var-haberi-38766>. Erişim Tarihi: 24.08.2019.
- Hudson Institute. "Khairat al-Shater on the Rise of the Muslim Brotherhood". https://www.hudson.org/content/researchattachments/attachment/1272/khairat_al_shater.pdf. Erişim Tarihi: 25.05.2019.
- Kuran-ı Kerim Tefsiri. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Tevbe-suresi/1306/71-72-ayet-tefsiri>. Erişim Tarihi: 01.03.2018.
- Mert, N. (2011). "Demokrasi Hayalleri ve Post-İslamizm", <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/nuray-mert/demokrasi-hayalleri-ve-post-islamizm-1347932>. Erişim Tarihi: 23.08.2019.
- Mert, N. (2011). "Mısır Üzerinden Konuşmak", <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/nuray-mert/misir-uzerinden-konusmak-1347540>. Erişim Tarihi: 23.08.2019.
- Mert, N. (2011). "Mısır'da Vekaleten Devrim", <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/nuray-mert/misir-da-vek-leten-devrim-1346689>. Erişim Tarihi: 23.08.2019.
- Taştekin, F. (2013). "Mısır, Nasır'a Selam Durdu", <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/fehim-tastekin/misir-nasira-selam-durdu-1140334/>. Erişim Tarihi: 24.08.2019.
- Ülger, İ. K. (2016). "Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi ve Mısır Siyaseti Üzerine Etkileri". <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/232262>. Erişim Tarihi: 25.08.2019.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Özge YILMAZ POLAT
Doğum Yeri - Tarihi	03.08.1992 Ankara
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Yahya Kemal Beyatlı Anadolu Lisesi – Ankara
Lisans Diploması	Turgut Özal Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Tez/ Dönem Projesi Konusu	Post-İslamcılık Bağlamında Müslüman Kardeşler'in Dönüşümü Ve Mısır'ın Başarısız Devrimine Etkileri
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	Remo Assist (2018-2019), Shaya (2019- Devam Ediyor)
E-Posta	d.ozgeyilmaz@gmail.com